

TÜRK ÇƏLƏNGİ

YAZAN:
Talibzadə Abdulla Şaiq

Ədəbiyyat qismi

Maarif Nəzarəti

Təəlif və Tərcümə Əncüməni

Sıra 1

TÜRK ÇƏLƏNGİ

Rüşdi və ədədi məktəblərinin üçüncü və dördüncü
sinfinə məxsusdur.

YAZAN:

Talıbzadə Abdulla Şaiq

Səneyi-hicri 1338

Səneyi-miladi 1919

Bakıda, Hökumət Mətbəəsində basılmışdır.

“Elm və təhsil”

Bakı-2024

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi şurasının 30 mart 2023-cü il tarixli (2 saylı) iclasının qərarı ilə çap olunur.

Tərtib, transfoneliterasiya, Ön söz və lüğətin müəllifi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru **Arzu Əhməd Hacıyeva**

Redaktor: **İslam Qəribli**
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər: **Ülkər Talıbzadə**
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevil Qaraşova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Türk çalangi.

Rüşdi və edadi məktəblərinin üçüncü və dördüncü sinfinə məxsusdur.

Yazan: Talıbzadə Abdulla Şaiq.

Bakı, "Elm və təhsil", 2024, 232 səh.

"Türk çalangi" orta məktəb şagirdləri üçün nəzərdə tutulan ədəbiyyat müntəxəbatıdır. Kitabda türkdilli ədəbiyyatın nümunələri yer alır. "Türk çalangi"ndə Z.Göyalp, M.Ə.Yurdaqul, M.Ə.Tofiq, Ə.Canib bəy, A.Gündüz, X.Ədib, M.P.Vaqif, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, H.Cavid və digər sənətkarların yaradıcılığından nümunələr təqdim olunub.

4702000000

N-98-2024 qriffi nəşr

© "Elm və təhsil", 2024

MÜQƏDDİMƏ ƏVƏZİ

Abdulla Şaiqin tərtib etdiyi dərslilər arasında digərlərindən fərqlənən "Türk çalangi" adlı dərsliyi vardır. Onu digər dərslilərdən fərqləndirən nədir? "Türk çalangi" 1919-cu ildə - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərində çap edilmişdir. Bu fakt kitabın məzmunu, ideya, ruh baxımından nəyə kökləndiyini və digər dərslilərdən niyə seçildiyini özlüyündə deyir. "Türk çalangi" özündə mənəvi Turan idealını ehtiva edən, dil, mədəniyyət baxımından türk birliyini təbliğ edən bir kitabdır.

Məlumdur ki, Abdulla Şaiq ömrünün 40 ilə yaxın bir dövrünü pedaqoji işə həsr etmişdir. Onun bütün çoxcəhətli yaradıcılığı pedaqoji fəaliyyətində mərkəzləşir. Azərbaycanda məktəb və maarif işinin inkişafında Şaiq imzası xüsusi yer tutur. "Pedaqoji intibahın görkəmli nümayəndəsi" (Y.Qarayev) hesab edilən ədibin bu sahədəki xidmətləri ölçüyə gəlmir. Bu o zaman idi ki, Azərbaycan türkləri öz tarixi kökündən, milli kimliyindən məqsədli şəkildə uzaq salınır, milli düşüncənin yaranmasının qarşısı müxtəlif yollarla alınır; ana dili dərsləri məcburi deyildi, hər bir şagird istədiyi vaxt ərizə yazıb bu fəndən azad ola bilərdi. Ana dili fənnini tədris edən müəllimlər digər fənn müəllimlərinin aldığı məvacibin beşdə birini alırdı. Valideynlər uşaqlarının gözədən salınan və heç bir perspektivi görünməyən ana dilində təhsil almasını istəmirdilər. Digər tərəfdən, tədris üçün ana dilində material və dərslik yox dərəcəsinə idi. Belə çətin şərtlər altında çalışsan, gecəsini gündüzünə qatan Abdulla Şaiqin ardıcıl, məqsədyönlü fəaliyyəti öz bəhrəsini verir.

İlk növbədə, anadilli təhsilin əsasını qoyanlardan biri olmaqla Şaiq millətə böyük bir töhfə vermişdir. Nümunə Məktəbi 1923-cü ildən təsisçisinin adı ilə Şaiq Nümunə Məktəbi adlandırılır və mübaliğəsiz demək olar ki, bu tədris ocağı Azərbaycan türklərinin tarixi müqəddəratında əhəmiyyətli rol oynayır. Şaiq Nümunə Məktəbində şagirdlər, ilk dəfə olaraq, öz etnik kimliyi, tarixi, milli mədəniyyət və ədəbiyyatı barədə bilgilər əldə edirlər. Bunun üçün sevimli ədibimiz durmadan çalışır, uşaqlar üçün əsərlər yazır, ədəbiyyat tarixi material-

larını araşdırır, tərcümələr edir, folklor nümunələri toplayaraq proqram və dərsliklər hazırlayırdı. Bu dərsliklərlə Abdulla Şaiq şagirdlərinə doğma Vətəni və ana dilini sevdirdi. Vətənin flora və faunası balacalara onların anlaya biləcəkləri şəkildə və səviyyədə təqdim olundu. Azyaşlı uşaqlar bilikləri çiçəklərin, heyvanların öz dilindən; sadə və şirin bir dillə öyrəndilər.

Abdulla Şaiq öz zəif vücutu ilə böyük bir ideoloji işi həyata keçirdi. Doğrudur, ədib bunu böyük əziyyətlər hesabına, həm də pillə-pillə, addım-addım gerçəkləşdirdi. Əsas hədəfi ana dilində danışan, milli düşüncəli, soy-kökünə bağlı, Vətəninə, millətinə yararlı vətəndaşlar yetişdirmək olan böyük pedaqoq öz missiyasını layiqilə yerinə yetirdi.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, "Türk çələngi" Abdulla Şaiqin bir pedaqoq və ziyalı kimi məramını, siyasi-ictimai baxışlarını ehtiva edir. Bu dərslikdə biz əsl Şaiqi görürük. "Türk çələngi" Şaiqin ideologiyasının, siyasi baxışlarının, senzuranın izləri olmayan yeganə dərsliyidir - desək, yanılmazdır. Burada müəllifin siyasi və ədəbi kimliyini, məramını və ideallarını çırpıqlığı ilə görmək olur. Heç zaman siyasi müstəvidə görünməyən Şaiq AXC dövründə siyasi baxışlarını da ortaya qoyur. "Türk çələngi"nin müəllifi Şaiq həm də, Azərbaycanda 1918-ci ildə yaradılmış "Türk ocaqları"nın təsisçilərindən biri idi. Bu baxımdan onun ideya və əməli fəaliyyəti də səsləşmiş olur.

"Türk çələngi" vahid, mənəvi, bölünməz Turan ideyasını əks etdirir, həm də, hər zaman millətləri əzməklə tanınan rus şovinizminə qarşı yönəlmişdir. Dərslikdəki, demək olar ki, bütün mətnlər bu ideyanı təbliğ edir. Türklərin millət olaraq tarixi, qədim kökləri, milli dəyərləri önə çəkilməli və türkün düşməni olan rus şovinizmi pislənir. A.Şaiq sanki böyüməkdə olan nəslə dostunu və düşməni tanımaqda bələdçilik edir.

Mündəricat "Türk çələngi"ndə türklüyə və türk mədəniyyətinə böyük sevgini göz önünə gətirir. Kitabda əsərləri yer alan Z.Göybalp, Ə.Hikmət, X.Ədib, M.Ə.Yurdaqul, S.P.Sezai, Ə.Canib bəy, A.Gündüz, Ş.Nihal, İ.Həqqi, S.Ə.Şirvani, M.P.Vaqif, M.Ə.Sabir, H.Cavid, Ə.Cavad, Ə.Müznib kimi sənətkarlar eyni coğrafiyanı paylaşmasa da, eyni dili və mədəniyyəti paylaşır.

"Türk çələngi" dərsliyinin mündəricatı 5 bölmədən ibarətdir: 1.Vətən; 2.Təbiət; 3.Məişət; 4.Tarixi hekayə və mənzumələr; 5.Türk şairləri.

Dərslik maraqlı, həm də Şaiq irsi üçün bir o qədər xarakterik olmayan bir mətnlə başlayır. "Türk çələngi"nin ilk mətni minacatı xatırladır. Savəcinin "Yaqarış" mətni Allahdan bağışlanmasını, ona hər zaman yol göstərməsini istəyən aciz bir qulun yalvarışlarından ibarətdir. O da bəllidir ki, bu aciz qul türk millətinin nümayəndəsidir. Bir müsəlman olaraq o, Peyğəmbərinin yolunu təqib edir:

"Sənin və Yalavaclarının (Peyğəmbərlərinin - A.H.) adlarına ayırdığın öklü (şanlı - A.H.) yerləri və bütün onların yurdlarının bucaqlarında saxladın. Onları bütün qulların yönündən Sənin ulu adın, qutlu birliyin bekciliyinə (mühafizəsinə - A.H.) qoydun. Böyləcə o gündə yaratdığın türklərin sana düşkünlüklə yüksəldilər. Bu yüksəldikdən onları endirmə, ey sevgili Tanrı, onları endirmə!... Ağ bulutlardan qara çamurlara düşürmə! Düşürmə kim, onların yüreklərində sənin qorxun, sənin sevgin vardır: Sən varsın..."

"Türk çələngi"nin sonrakı fəsilərində "Faruk Əzim", "Ömər bin Əbdüləziz", "Əsma bint Əbubəkir" kimi dini-tarixi mətnlər, M.Ə.Yurdaqulun "Qurani-Kərim" şeiri yer alır. A.Şaiq böyüməkdə olan nəslin həm də, dini inanclarına sahib çıxmasını, müsəlman kimi yetişməsinə məqsəduyğun hesab edir.

Minacat səciyyəli mətnəndən sonra gələn "Vətən toprağı", ardınca "Bayraqım" hekayələri ilə müəllif Vətən, bayraq kimi dəyərlərdən söz açır, bu müqəddəs məfhumların toxunulmazlığını bədii şəkildə oxuculara çatdırır. Bu baxımdan M.Ə.Tofiqin müəllifi olduğu "Qanın üsyanı" hekayəsi də çox təsirlidir. Hekayə nəinki uşaqlar, böyüklər üçün də ibrətamiz mahiyyət daşıyır. Qəhrəmanı Qan olan hekayə elə Qanın dilindən nəql edilir. Babalarından miras qalan Qan sahibinə üsyan edir, nə üçün onu axıtmadığına etiraz edir. Sahibi döyüş meydanında yaralanaraq Vətən borcunu yerinə yetirdiyini bildirir. Qan isə ona belə deyir: "Xayır, bən burada dökülməm! Xayır, bütün düşmənlərin qəhr edildiyi Nikboluda, Mosqov çarının əzildiyi Prutda qürur və ehtiramla axan qan, burayı, bu küçük qovğa meydanının toprağını islatmağa tənəzzül etməz. Bən böyük zəfərlər gördüm, yenə böyük zəfərlər istərəm. Sana layiq olan qalibiyyət sənin şu bir avuc mosqova

(moskvaliya – A.H.) qələbən deyil, Batumda, Tiflisdə, Süveyşdə, Qahirədə, Selanikdə, Yanyada yüz binlərcə düşmən qarşısında ehtaz edəcək (nail olacaq – A.H.) müzəffəriyyətdir. Bana heysiyyətimi iadə et! Bəni şad və məst axıtmaq istərsən qalx, yaranı avucunla qapa, düşməne qarşı çıx. İştə sana son ixtarım: get, bana yaqışacaq, bənim şahid olduğum və Prutla bərabər yad ediləcək bir böyük qitəyi zəfərlə müzəffər ol, yaxud səfil, gəbər!”

Pak, cəsur Türk Qanının entuziazmını İspartalı Xəlil davam etdirir. Bir əlilə bağırsaqlarını toplamağa çalışan yaralı Xəlil qoynundan bir qurşun çıxarıb döyüş yoldaşına verir və deyir: “Bu qurşun keçən Mosqov müharibəsində babamı şəhid etmiş... Bən çocuqdu, babam bunu yadigar göndərmişdi. Bunu al, sağ qalır da köyünə dönərsən, bənim qanımla boyanan bu dəmir parçasıyla birlikdə oğluma götür və ona de ki: “Bən biri nasıl iki yapmağa çalışdım, o da ikiyi üç yapmağa başım. Cənnətdə qavuşuruz”.

Kitabda təqdim olunan “Şeyx Şamil” hekayəsi, Ə.Suadın “Əhməd cihadı”, M.Ə.Yurdaqlun “Yurdumuzun iniltisi”, “Silah səsləri və barut qoqları” Ə.Müznibin “Azərbaycan”, Ə.Cavadın “Bismillah”, A.Şaiqin “Vətənin yanıq səsi”, “İki mücahid” əsərləri böyüməkdə olan gənc nəsle Vətənin toxunulmazlığı, milli dəyərlərin müqəddəsliyi ideyalarını aşılaraq əsərlərdir.

Dərslikdə milli təəssübkeşliyi əks etdirən mətnlərdən biri də “Türk sərəncamları” başlığı altında təqdim olunan “Ərgənəqon – Boz qurd” hekayəsidir. “Ərgənəqon” dastanının motivlərinə əsaslanan hekayə dərsliyin ana ideyasını dəstəkləyir: türklər qədim tarixə və mədəniyyətə malikdir və bu ideya hər zaman gənclərə təbliğ olunmalıdır. Hekayədə nəql olunur ki, Fikri bəy və Gülnaz xanımın qızları Sevinc Şəmsəddin Sami bəyin “Gavə” əsərini oxuyub, atasından Gavənin kim olduğunu soruşur. Fikri bəy Gavənin hekayəsini qızına danışır. Bu zaman Gülnaz xanım əsəbiləşir və etirazını belə bildirir:

“Zatən siz ərkəklər həp böylə yaparsınız. Bizə ya əski yunanlıların, ya əski iranilərin masallarını anlatırsınız. Annelərimizdən eşitdiyimiz, yaxud türk tarixlərində oxuduğumuz masallardan, dastanlardan, hekayələrdən heç xəbəriniz yox. Venüsdən bəhs edərsiniz! Bizim dünya gözəli Alakeyiki xatirinizə belə gətirəməzsiz. Herakulu tanırsınız! Polvanlının adını eşitməmişsiniz. Gavəyi çocuqlarınıza tanıtırsınız.

nız, türk millətinin qurtarıcısı olan Boz qurtdan heç bir şey söyləməzsiz. Yəhudilərin Ərzi-məvudunu, islavların Çarqradını bilirsiniz. Türklərin xəlqçə məruf olan Qızıl almasından xəbəriniz yox”, - dedi. Sonra qızına dönərək: “Qızım, babanın anlatdığı hekayə əcəmilər başından keçmiş bir vəqəə deyildir. Bunun əsl bir türk sərəncamıdır (əhvalatıdır – A.H.). Əcəmilər bunu türklərdən alaraq bənimsəmişlərdir. Nəcib Asim bəyin “Türk tarixi”ni oqumadan əvvəl bən də bunu bil-məzdim”.

Gülnaz xanım sözüənə davam edərək hekayəni anladır. Hekayəyə görə, Elxan adlı türk xaqanın zamanında çinlilər, əcəmlər və əfqanlar birləşərək türk yurduna basqın edirlər. Hazırlıqsız yaxaladıqları türklərin, qadın, uşaq deməyərək, hamısını öldürürlər. Yalnız Nuxuz və Qayan adlı iki şahzadə qurtulur. Onlar Altay dağları arasında gizli bir yerdə məskunlaşırlar. Türklər burada 400 il yaşayıb artır, əkinçilik, sənaye və ədəbiyyatları ilə müstəqil bir türk mədəniyyəti yaradırlar. Bu gizli yurda “Ərgənəqon” deyirlər. “Ərgənə” “dağ sırtı”, “qon” “qonaq” deməkdir. Türkləri Boz qurd xilas edir. Türklərin Ərgənəkondan çıxışına “Yeni gün” adı verilir.

“Türk çələngi”nin “Təbiət” adlandırılan bölmündə dünyanın yaradılışı, təbiət hadisələri, təbiətin ünsürləri haqqında maraqlı məlumatları ehtiva edən mətnlər yer alır. Təbiət A.Şaiq yaradıcılığının ayrılmaz bir hissəsidir. Bu baxımdan Şaiqin yaratdığı bədii lövhələr özünün canlılığı, təbiiyi ilə hər zaman diqqəti cəlb etmişdir. Bədii əsərlərinde olduğu kimi, dərsliklərində də ədib elə əsərlər seçmişdir ki, bu əsərlərin hər biri öyrədici mahiyyəti ilə yanaşı, həm də uşaqlara təbiəti sevdirmiş, onu qorumağı aşılamışdır.

“Türk çələngi”nin dil və üslub xüsusiyyətləri öz dövrünün qrammatikasını əks etdirsə də, bu gün üçün aktualdır. Üzərindən bir əsrdən çox vaxt keçməsinə baxmayaraq, burada sintaktik və leksik xüsusiyyətlərinə görə müasir Azərbaycan və Türkiyə türkcəsinin sintezindən ibarət bir dillə qarşılaşırıq. “Türk çələngi”nin dili bu gün dilçilərimizin üzərində çalışdığı ortaq türkcəyə nümunə ola bilər. Bu baxımdan dərslik XXI əsr oxucuları üçün maraqlı olduğu kimi, mütəxəssislər üçün də tədqiqat materialıdır.

Biz dərsliyin dil və üslub xüsusiyyətlərini olduğu kimi saxlamağı məqbul hesab etdik. Məsələn, “daş” sözü “taş” şəklində, “oxumaq”

feili "oqumaq" şəklində, "əvət", "xayır" kəlimələri eynilə dərslərdə yazıldığı kimi saxlanmışdır. "Türk çalangi" qrammatik qaydaların tam təsbit olunmadığı bir dövrün məhsulu olduğu üçün burada sabitləşmiş, vahid qaydalarla üzləşmirik. Bəzən bir sözün kitab boyu müxtəlif şəkildə yazılışı ilə qarşılaşa bilirik. Məsələn, kiçik-küçük, qədər-qadar, üçün-için, dörd-dört, əsgər-əskər və s. Biz kitabın dil və üslub xüsusiyyətləri üzərində müəyyən qədər dəyişiklik etmişik (əsasən, düzgün işarələri müasir qrammatik qaydalara müvafiq deyil), lakin əsas məqsədimiz kitabın orijinala uyğun variantını göstərməkdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əsasən, Osmanlı dövrü ədəbiyyatı nümunələrinin üstünlük təşkil etdiyi dərslərin dili olduqca ağırdır. Bu səbəbdən kitabın transfoneliterasiyasında müəyyən çətinliklərlə qarşılaşdıq. Bəzi ərəb-fars tərkibli birləşmələrin, tarixi adların (ərazi və ya şəxsiyyətlərin tarixi adlarının) oxunuşunda qeyri-səhihliyin olması ehtimalı da vardır. Transfoneliterasiya işində dəyərli tövsiyələrini əsirgəməyən Fil e.d., prof. İslam müəllim Qəribliyə, fil.f.d., dos. Elmira xanım Qasımova, fil.e.d., dos. Eşqanə xanım Babayevaya, fil.f.d. Arif müəllim Ramazanova dərin təşəkkürümüzü bildiririk.

Arzu Əhməd Hacıyeva
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

I

VƏTƏN

-YAQARIŞ -

Ulu Tanrı!

Gün batıyor, sevgili qorqun gönlümdə doğuyor. Qumral aqşam bana səssizliklər içində varlığını, birliyini fısıldıyor...Bu alaca qaranlıqlar arasında bir qulun dilmac qullanmadan, bilgisilə sana dillər dökmək istiyor...Ödünc geyim almadan kəndi çaputlarıyla¹ qarşına çıxmaq diliyor.

Onun yalvarışlarını dinləməzmişin? Bir qanadı incinmiş, qarnı acıqmış sərcənin ötüşcüyünü anlarsın! Bir boynu bükük, bənizi uçuq çiçəyin istəkciyini duyarsın!..

Bu gün bir türkün yıpranmamış² tatlı, incə səsinə birinci olaraq sənə erişdirmək istəyən bir arıq, çıplaq göntülün suçunu bağışlasan, görkür...

Ey uca göyləri işıqlı yıldızlarla, azğın dənizləri köpüklü dalgalarla süsləyən Tanrı!... qullarına kəndilərini tanımaq, kəndilərinin də özünü tanımaq üzərə onlara beyin, göntül verdin. Onlardan yüz binlərcə türk-

¹ Çaput - köhnə paltar

² Yıpranmamış - köhnəlməmiş

lər sevgili son Yalavacının¹ doğru izində bu us², bu duyğu qanadlarıyla yüksələ-yüksələ uçmağına³ ərmək istədilər.

Yer yüzünün ən böyük ulusu⁴ olan Sənin türklərin yürəklərini donduran soyuq bozqırlarını, yurdlarını bırakaraq sözlərini anlamaq, Sənin öz birliyini tanımaq, Səna tapmaq üzərə yalın ayaq, baş açıq, bağı çıplaq qoşa-qoşa yad ellərə düşdülər... Yana-yana sıcaq çöllərə uşdular⁵. O genişliklərdə yıldırın⁶ türklərin Sənin tutsağı⁷ oldular. Yoğun urğanına⁸ sarıldılar.

İlk çağda Aya, Günə tapan bunlar şimdiki Ayın, Günün issini⁹ buldular. Qutlu oldular. Yalavacının söylədiyi yarlığına¹⁰ boyun əydilər. Yaradanlarını bildilər; doğru yola girdilər; istəklərinə ərdilər...

Sonra ay bizi yoqdan var edən Oğun¹¹! Sonra Səni ulutmaq¹², böyük bitikini¹³ uca buyurdular ki, ilərilərə götürmək, birliyinin sancığını yer yüzünün bir ucundan o biri ucuna ilətmək, köntül gözü kor olanlara, Səni tanımayanlara Səni göstərmək, Səni tanımaq üzərə savaşağa başladılar. Şimşəklərinə baqdılar, qılıçlarını çəktilər. Yıldırım-larını eşitdilər, toplarını qullandılar. Qanlarını uğrunda tökdülər, başlarını yoluna qoydular, qoca dənizləri keçdilər, uca dağları aşdılar...

Yalnız Sən! Sən bilirsən kim bütün yer yüzündəki saysız qullarından çox, pək çox onlar Sənin uğrunda çabaladılar. Sən də onlara ödüllər¹⁴ verdin, diriliklər¹⁵ bağışladın!

¹ Yalavac - peyğəmbər

² Us - ağıl

³ Uçmaq - cənnət

⁴ Ulus - millət

⁵ Uşmaq - yığışmaq

⁶ Yıldırmaq - yüyürmək

⁷ Tutsaq - əsir

⁸ Urğan - məhkəm ip, kəndir

⁹ İssi - sahibi

¹⁰ Yarlıq - fərman

¹¹ Oğun - Allah

¹² Ulutmaq - böyütmək

¹³ Bitik - şəərəfli, şanlı kələm, Quran

¹⁴ Ödül - mükafat

¹⁵ Dirilik - səadət

Sənin və yalavaclarının adlarına ayırdığın öklü¹ yerləri və bütün onların yurdlarının bucaqlarında saqladın. Onları bütün qulların yönündən Sənin ulu adın, qutlu birliyin bekciliyinə² qoydun. Böyləcə o gündə yaratdığın türklərin Səna düşkünlüklə yüksəldilər. Bu yücelikdən onları endirmə, ey sevgili Tanrı, onları endirmə!... Ağ bulutlardan qara çamurlara düşürmə! Düşürmə kim, onların yürəklərində Sənin qorqun, Sənin sevgin vardır: Sən varsın...

Bilmədən yaptıkları suçları var isə, dünkü əməklərinə bağışla-mazmısın? Bağı qaralarını bugünkü göz yaşlarıyla yıqamazmısın?

Yürəkləri qaradırsa, eşiğinde³ yerlərə ildim-ildim⁴ sürünən alınları aqdır. Yürəklərinin qaraltısını aydınlatmaq, düşdükləri uçurumdan biləklərini tutmaq, onları doğru yola götürmək Səna güc deyildir, ey Ulular Ulusu!

Şimdi önündə çıplaq gönlüylə kəkələyərek söylənən bu arıq qulun bütün yurddaşlarıyla birlikdə bir yarlıgayıcı⁵ baqışının yoqsuludur. Ey böyük Tanrı! Sən yenə onları unutma! Sən yenə onları əsirgə⁶!

Baq sızan göz yaşlarına, ağlıyor?!

Sızlayan yürəklərinə, inliyor?!

Savəci⁷

VƏTƏN TOPRAĞI

Müəllimimiz sinfə girər-girməz:

– Haydı əfəndilər, - dedi, - bağçaya! Böylə gözəl havada coğrafiya dərsi dörd divar arasında verilməz.

Sınıf şadlıq, sevinc məsərrətlər¹ içində çalkandı. Qurşun qələmilə, coğrafiya dəftərini aldı, yıldırım sürət ilə dışarıya fırladı. Bir dəqiqə

¹ Öklü - şanlı

² Bekçilik - mühafizə

³ Eşik - astana

⁴ İldim - peşiman

⁵ Yarlıgayıcı - mərhəmətli, bağışlayıcı

⁶ Əsirgə - bağışla

⁷ Savəci - Salman Savəci (1300 - 1307). Əslən Azərbaycan türkü olan İran şairi

sonra həpimiz Ağricada - biz bağçanın bir guşasına həpimiz bu ismi vermişdik - müəllimimizin ətrafında toplandıq. Müəllimimiz bizə toprağın nasıl vücudə gəldiyini, nələrədən tərkib etdiyini anladı.

Fəqət dərs saəti bitmək üzərəykən bilməm nə üçün müəllimin o daimi təbəssümü birdən silindi. Gözlərində müşfiq² bir şüayi-vüqar³ işıldadı. Bizi kölgələndirən ağacın dibindən bir ovuc topraq aldı. Topraqı avucu içində sıxdı, başını bizə doğru qaldırdı.

Şimdi müəllimin ağzında acı bir təbəssüm bəlirmisdi. Xəfif bir baş sallantısı içində müttəsil⁴ əlindəki toprağa baxaraq, o topraqlı əlini - nasıl söyləyəyim, bilmiyorum, məchul bir qüvvətə qarşı qoyar kibi hətta bir az məchulları təhdid edər kibi sallayaraq:

-Hər yerdə topraq eyni ünsürdən tərkib edər.

Dedik:

-Peki.

- Hər yerdə eyni topraqdır.

Dedik:

-Yenə peki.

Müəllim bu son iki kəliməyi o qadar sürətli söylədi və sonra o qadar kəskin bir vəqf⁵ içində cümləsini dinləndirdi ki o an - çünki o andan başqa bir vəqf keçmiş olamazdı - bana bütün həyat, bütün bir həyat məchul qədər uzun gəldi. Və o məchul həyatın məchul hisləri altında müəllimə doğru atılacaq kibi bir vəz⁶ aldım. Bu vəqfi-sükun müəllimin tərid⁷ və istifhamkar⁸, müşfiq səs ilə səsləndi:

-Fəqət bu toprağın kəndinə məxsus bir ünsürü, yalnız kəndinə məxsus bir ruhu yoxmu? Bu toprağın kəndini digərlərindən ayıran bənzəməməzlilikləri yoxmu?

Müəllim cavab bəkləməyən ufaq bir sükutdan sonra o qadar acı bir səslə o qadar həzin və müztərib bir çöhrə ilə davam etdi ki, o söy-

¹ Məsərrət - şadlıq, sevinc

² Müşfiq - şəfqətli, mehriban

³ Şüayi-vüqar - ləyaqət işığı

⁴ Müttəsil - ardıcıl, davamlı

⁵ Vəqf - fasilə, ara

⁶ Vəz - vəziyyət

⁷ Tərid - zəif

⁸ İstifhamkar - sual dolu

ləyirkən bənim qəlbim bilaxtiyar sızlıyor, tüylərim ürpəriyor, vücudum xəfif irtiaşlarla¹ elektricləniyor. Əllərim başıma doğru geriliyor, gözlərim bilaxtiyar böyüyor, ayaqlarım geriye doğru çəkiliyordu. Şimdi müəllimi əhatə edən sıxlıqlar biraz daha seyrəlmiş, müəllim daha geniş bir çevrə içində qalmışdı.

-Xayır, əfəndilər, Ağricanın bu toprağı hər yerdəki topraq deyildir. Onun kəndinə məxsus bir ruhu, onun kəndinə məxsus bir həyatı var. Onda bu dövləti qurmaq üçün ölənlərin dəmir qəbləri, dəmir qanları, dəmir əlləri yaşıyor. Onda osmanlıların tarixi, şərəfi, namusu, istiqbalı yaşıyor. Bu topraq...

Şimdi müəllimin dilində kəlimələr bir az daha hecalanıyordu:

-Bu topraq, əfəndilər, canlı bir topraqdır. Bu topraq əfəndilər, sizsiniz, bu topraq, əfəndi, sənə, əcdadın Ağricanın bugünkü toprağını vücudə gətirdi. Sən Ağricanın yarınkı toprağı olacaqsan! Ağricanın müstəqil zərərlərində sənənin dimağın, sənənin tarixin, sənənin əməllərin yaşayacaq. Bu topraq...

Müəllim sözünü ikmal etmədi, dərin bir həyəcan və qəş içində susdu. Fəqət bənim qəlbimin ən məxfi qaranlıqlarında səssizcə bir cavab inikas etdi:

-Vətən toprağı!

Gözlərim ağacın dibinə dikildi. Oradakı avuc izlərinin içində altı yüz sənəlik tarixini yaşadan qəbləri gördüm. Gözlərimi qapadım. Mühitim sanki namütənahi qəblərlə işlənen bir ərgənun² idi:

İnlədi:

-Vətən toprağı!

Qəlbimi tutdum. Qəlbim çarpdı:

-Vətən toprağı!

Başımı pəncələdim, beynim ötdü:

-Vətən toprağı!

Gözlərimi açdım, rüzgar canlandı. Ağaclar canlandı. Daşlar, topraqlar canlandı və dərin uğultular içində bağırıldı:

-Vətən toprağı!

¹ İrtiaş - titrəyiş

² Ərgənun - düyməli (klavişli), körüklü nəfəs aləti, orqanın qədim növlərindən biri

BAYRAĞIM

Əgər rəng yarada bilsəydim, qırmızı ilə bəyazdan başqa rəng xəlq etməzdim. Türab¹ olsaydım, sinəmdə yalnız gül² ilə papatya³ açalardı. Ruhuma müəttər⁴ bir gül, ruhnəvaz bir papatyanın sevgisi o qədər nüfuz etmişdir ki, tənvir⁵ bir gecənin gümüş simasını, qırmızı hilal ilə yıldızın mühitatını gül və papatya ilə halədar⁶ götürərəm. Qırmızı bayrağımın, bəyaz hilalın rəngidir. Gül qırmızının, papatya bəyazın bir taci-canfəzasıdır. Bən bayrağımı sevir və təqdis edirəm. Onun əziz rənglərini nəradə görsəm, gözlərim bilaixtiyar göylərdə mühəqqəq şanlı bir şey arar, dodaqlarım onu hərarət və məhəbbətlə öpəcək kibi qırpırdar, köksüm bir hissi-məxfərət ilə qabarıb, qəlbim daha səri⁷ zər-ban edər və sonra pişi-nəzərimdə⁸ yalnız bir qırmızı zəmin, bəyaz bir hilal təcəlla⁹ edər: Bayrağım!

Bürhan Ələddin

QANIN ÜSYANI

Damarlarımda sakin və xamuş siyər¹⁰ edən qan birdən üsyan etdi və hayqırdı: "Bu məzəllət artıq yetər! Bən artıq bu məqhuriyyətə¹¹ təhəmmül etməm! Bən bundan sonra sənə aciz, qorqaq, kəndi eşqilə dolu vücuduna feyz və hərarət verəməm! Bəni sana böyük fətehlər, heç bir şey önündə qorqu bilməyərək, parlaq zəfərlər qazanan ulu ba-

¹ Türab - torpaq

² Gül - qızılgül

³ Papatya - çobanyastığı

⁴ Müəttər - ətirli, xoş qoxulu

⁵ Tənvir - aydınlıq, işıqlı

⁶ Halə - ayın ətrafında bəzən görünən parlaq dairə

⁷ Səri - tez, sürətli

⁸ Pişi-nəzər - gözlərin önü

⁹ Təcəlla - görünmə, təzahür

¹⁰ Siyər - hərəkət tərz

¹¹ Məqhuriyyət - məğlubiyyət, məhv olma

balanın miras biraqdi. Onların damarlarında daima qürur və zəfər, hirs, həmasət¹ ilə qaynayaraq aqdim və daima Kosovanın, Varnanın, Çaldıranın, Mohacın, Xaçovanın, Beyrutun vase bir məzar və kəndim üçün bir şanlı qalibiyyət səhnəsi olan topraqları üstünə töküldüm. Heyhat! İştə əsrlərdən bəri bən, əcdadının şərəfli qanı, sənə damarlarında məhbub qaldım. Sən bana heç gün göstərmədin! Bən əsil, cavanmərd və qüvvətli idim, səndə şimdiki cılız, zəif oldum. Bir-biri arqası sıra sayısız həzimətlərinlə², o bir alçağa yaqışan zillət və miskinliklə bənim süqutuma səbəb olan, bəni qurudan sənə! Səfil! Əgər sən bana sərmədi³ bir qürur və iftixar verən türk namı daşmasaydım, şu üsyan anında dərhal bininə hücum edər, bir saniyə içində bütün xudkamlığınla, bütün kəndinə aid pərəstişinlə bütün o murdar, o etiraf olunmaz şeylərinlə sənə öldürürdüm. Fəqət madam ki, hənuz sən o böyük, o şanlı adı daşıyırsan, hər şeyə rəğmən, səndən ümidvaram. Bən zəfər istərəm, zəfər! Əzim⁴ günahlarımın kəffarətini⁵ vermək, bana kəndini əfv etdirmək üçün çabıq silahlanmalı, düşməne qarşı qoşmalı. İştə sana son ictarım⁶: "Bana heysiyyətimi iadə et, bəni zəfər yolunda aqıt, müzəffər ol, yaxud, səfil, gəbər!" Aman, ya Rəbbi! Az qalsın dəli oluyorum. Şikarımı qaqasıyla başından tutaraq yerə vuran bir yırtıcı quş kibi asi qanım beynimə saldırdı və bəni ta başmdan ayaqlarıma qədər bir qasırga qüvvət və şiddətilə sarsdı. Əlimə tufəngimi aldım, dışarıya fırladım. İçində sanki bir atəş ocağı varmış kibi hər zərrəm yanır; hər yerimdə hümmə⁷ növbəti vardı. Qızgın qan sanki vücudumu bir cəhənnəm yapmışdı...

Azğın bir at kibi qırlarda⁸ qoşaraq, hər maneədən atılaraq yol almağa başladım. Çöldə susayan bir adam yaqıcı günəş altında nasıl mü-təmadiən: "Su, su!", - deyə bağırırsa, bən də qanımın atəşi içində yanaraq: "Zəfər, zəfər!", - deyə hayqırıyordum. Dodaqlarım patladı, belim

¹ Həmasət - igidlik, cəsarət

² Həzimət - sınıqlıq, məğlubiyyət

³ Sərmədi - sonsuz

⁴ Əzim - böyük

⁵ Kəffarət - bağışlanma

⁶ İctar - xatırlatma, xəbərdarlıq

⁷ Hümmə - isitmə, qızdırma

⁸ Qır - çöl

ikiqat oldu, ayaqlarım şişdi. Bən durmadım, oturmadım, müttəsil¹ qoşdum, yol aldun. Nəhayət, qarşımda ordugah göründü. Son bir cəhd və qeyrətlə aqşam olmadan oraya vardım. Növbətçilər bəni görünə bərdən-birə: “Əcəba dəlimi?”, - deyə qorqular. “Xayır, bən dəli deyiləm, bəni qomandana götürünüz!” - dedim. Qomandan gur, vüqarlı bir səslə: “Övlad, nə istərsən?”, - deyə sordu. O zaman solmuş, patlamış dodaqlarımdan eyni seyhə² fırladı: “Zəfər, zəfər!”

Ertəsi sabah şəfəqlə bərabər iki saat ötdəki bir Mosqof istehkamına hücum əmri verildi. Arqadaşların önünə keçdim. Yenə azgın bir at kibi qoşmağa başladım. Hər dəqiqə bana əsrdən daha uzun göründü. Düşmənin bulunduğu yerin qarşısına gəlincə arqadaşlar bərdən-birə durdular. İstehkam qayət dik və sarp bir təpənin üstündə idi. Qomandanımız ayaq üstündə ötdəki zabitlərlə nə yapacaqlarını düşünüyor, istişarə³ edərəkən, bən kəndim kibi bir qaç arqadaşımınla dırmanmağa başladım. Arqamızdan binbaşımızın səsinə duyduq:

-Övdlər, getməyin! Sizi böylə yox yerə ödürtməm!

Fəqət bu əmr qulağıma girmədi, çünki beynimdə binbaşımın daha böyük, daha hakim, daha qüvvətli bir qomandan bağırıyordu: “Zəfər, zəfər!”

“Zəfər, zəfər!” - patlamış dodaqlarım bu seyhəyi həp əski şiddətlə təkrar ediyordu. Şiş bacalarının yenə əskisi kibi əzm və cürətlə hər maneədən atlıyor və ilərilirdi. Çox keçmədən düşmən atəş yağdırmağa başladı. Önümdə, yanımda iki arqadaşımın yerə sərilirdiyini, şöylə bir ləhzədə⁴ göz ucuyla fərq edə bildim; bən müttəsil dırmanırdım. Ansızın arqamdan bir mühibb və ülvi: “Allah, Allah!” - sədası eşidildi. Bizimkilərin arqamızdan gəldiyini anladım. Onlar bana yaqlaşdılar, fəqət yenə bən öndə idim. İstehkama pək az bir yer qalmışdı. Binbaşımız gur ərkək səsilə kükrək kibi hayırdı:

-Haydı övdlərim, dikəlim şuraya al bayrağı!

Bir dəqiqə sonra boğaz-boğaza gəldik. Qarşıdakıların üstünə yalarlanmış bir arslan kibi atıldım. Bir qaçını yerə sərdim. Sonra bilməm nasıl oldu, kəndim də onlar kibi yerə düşdüm. Kəndimi toplamağa, nə

¹ Müttəsil - fasiləsiz

² Seyhə - nəre

³ İstişarə - məsləhət, məşvərət

⁴ Ləhzə - an, dəqiqə

olduğumu anlamağa çalışırken borazanlar¹ istehkamın bizim əlimizə keçdiyini müjdələdi. Təkbir və təhlil səsi hər tərəfi doldurdu. Al bayrağın gözəl bir gəlin kibi ağır-ağır istehkamın üstünə yüksəldiyini gördüm. Çılğın bir sevinc içində əllərimi şəqaqlarıma² götürüncə, bütüm barmaqlarım qana boyandı. Anladım ki, orada bir yara var. Yarayı yoqladım. Epeyi böyücekd³. Fəqət o qədər qanamıyordu. Qan sanki oradan çıxmaq istəmiyordu. Bu səfər bən qızdım, bu səfər bən üsyan etdim, bu səfər bən hayırdım:

-Ey sərt, mərhəmətsiz, asi qan! Nə üçün aqmazsan? İştə günahlarımmın kəffarətini verdim. İştə kəndimi sana əfv etdirmək üçün boğaz-boğaza çarpışdım. İştə gəbərmedən zəfərə məzhər oldum. Hala arzun yerinə gəlmədimi? “Bəni zəfər yolunda dök!” - diyordun. İştə sana parlaq bir zəfər, artıq durma, ax!

Sərt, mərhəmətsiz, asi qan yenə əski təhəvvürlə⁴, əski şiddətlə hayırdı:

-Xayır, bən burada dökülməm! Xayır, bütüm düşmənlərin qəhr edildiyi Nikboluda, Mosqof çarının əzildiyi Prutda qürur və ehtiramla aqan qan, burayı, bu kiçük qovğa meydanının toprağını islatmağa tənəzzül etməz. Bən böyük zəfərlər gördüm, yenə böyük zəfərlər istərəm. Sana layiq olan qalibiyyət, sənin şu bir avuc mosqofa (moskvaliya – A.H.) qələbən deyil, Batumda, Tiflisdə, Süveyşdə, Qahirədə, Salanikdə, Yanyada yüz binlərcə düşmən qarşısında ehraz⁵ edəcək müzəffəriyyətdir. Bana heysiyyətimi iadə et! Bəni şad və məst aqıtmaq istərsən qalx, yarını avucunla qapa, düşməne qarşı çıq. İştə sana son ixtarım: get, bana yaqışacaq, bənim şahid olduğum və Prutla bərabər yad ediləcək bir böyük qitəyi zəfərlə müzəffər ol, yaxud səfil, gəbər!

Məhməd Əli Tofiq

¹ Borazan - alayın önündə duran və boru alətində çalan hərbi musiqiçilər

² Şəqaq - yanaq, üz

³ Epeyi böyücekd - çox böyükdü

⁴ Təhəvvür - cəsarət, qorxmazlıq

⁵ Ehraz etmə - çatma, nail olma

AZƏRBAYCAN

Azərbaycan çəlik qollar bağçası
Bakıxanlar gülzarıdır bu ölkə.
Məhəmməd xan, Əhməd xanlar məskəni
Cavad xanlar məzarıdır bu ölkə.

Turan irqi bu ölkədə boy atmış,
İgidliyin səncağını ucaltmış,
Dünyaları qeyrət ilə donatmış,
Qəhrəmanlar peykarıdır¹ bu ölkə.

Mədənləri fironları qudurtdu,
İskəndəri uzaq yerdən gətirdi,
Nüşabəni, Sədanları böyütdü,
Sərkərdələr qəmxarıdır bu ölkə.

Turan soyu başqa soya qarışmaz,
Qul olmağa heç bir zaman alışmaz,
Qucağında yad tutmağa çalışmaz
Düşmənlərin əğyarıdır bu ölkə.

Ərəblər də bir vəqt at səkirdi,
Müvəqqədən ölkəmizi çeynədi.
Turanlılıq onlara da "Çıx!" dedi,
Çıx, türklüyün dildarıdır bu ölkə.

Moskovlular gözlərini yumdular,
Turanlıya "Barbar" - deyə cumdular,
Bozuldular, axır geri döndülər,
Xırsızların qəhharıdır bu ölkə.

Çəkil, çəkil, ey alçaq əl, sən çəkil,
Tökül-tökül, ey xain göz, çıx, tökül!

¹ Peykar - döyüş, mübarizə

Bükül-bükül, ey çək, artıq en, bükül!
Müəzzənlər dərbarıdır bu ölkə.

Məbudumuz üç boyalı bayrağı,
Kəbəmizdir hər bir avuc toprağı,
Sevməz bu yer hər xaini, alçağı,
Doğruların asarıdır¹ bu ölkə!

Ə.Müzni

VƏTƏNİN YANIQ SƏSİ

Uca, qarlı dağlarımın başından
Altaylara baqar-baqar durardım;
Çəmənindən, çöllündən, dağ-daşından
Qızğın ürəklə sizləri sorardım.

Qısqanırdım sizi hər bir toprağa
Zira sizdə vətən eşqi var idi.
Baxdıqca o doqquz tuğlu bayrağa
Könlüm sevgi, təsəlliylə dolardı.

O gün tufan gibi Elxan ordusu
Ki "Güc!" - deyə qımıldandı yerindən;
O tufanı salamlamaq duyğusu
Əskilməyir, azalmayırdı bəndən.

Yürüyürdü sarsılmaz Altun ordu
Yürüyürdü ləkəsiz bayrağıyla,
Yürüyürdü günəşə, Şərqə doğru,
Altun oxu, qarğısı, mizrağıyla.

¹ Asar - iz, yadigar

Yürüyürdü çırpınan bir ürəklə,
 Ün, şən, zəfər arxasına düşərək,
 Yürüyürdü o bükülməz biləklə,
 Altun ordu türküsü söyləyərək.

Əyilirdi qarşısında sərt dağlar
 Bir düzən yer onlar üçün dağ, dərə.
 Qıvrılırdı dəniz, nehir, ırmaqlar,
 Əzilirdi, ayaq bassa, hər yerə.

Altun ordu ilərlədi bu qərar:
 Şərqə, qərbə, cənuba yol açıldı.
 Büküldü həp zalım və məğrur başlar,
 Hər ölkəyə feyz, zəhmət saçıldı.

Alp, Himalay və Karpat şənləndi.
 Çobanları tatlı türkü çağırırdı.
 İrmaqları coşdu, dağlar gülləndi,
 Bülbülləri "sevgi" – deyə bağırırdı.

Bən uzaqdan seyr edincə həsrətlə
 Taleyimə küsdüm, saraldım, soldum.
 Ana qəlbində çırpınan şəfqətlə
 Altun ordu fərağında saç yoldum.

Bağurdım ki, ey dəliqanlı ərlər,
 Sizlər üçün qollarımı açmışam.
 Oralardan əksikmi ya bu yerlər?
 Yolunuzda mənəkşələr saçmışam.

Ən sonunda çiçəkləndi diləyim
 Xatirimdən heç silinməz o günlər.
 Ey Yaradan, puç olmasın əməyim,
 Yasa batsın şimdi bana gülənlər.

Xatırlarım, yaz idi, həp dağ-daşım
 Tazə gəlin kibi pək süslənmişdi.
 Sevincimdən göyə dəyirdi başım,
 Üzərimdə dilək qanatlanmışdı.

Əldə kəskin saldırcı qılıcla
 Üç dünyanı tiril-tiril titrətən,
 Qəlbədə iman, ümid, sevgi, sevinclə
 Düşmənləri intiqamla inlətən,

Üzü dönməz, qorxu duymaz ərlərin
 Səsləri yıldırım kibi gurladı.
 Haqq üçün çırpınan bahadırların
 Gözləri həp şimşək kibi parlardı.

Dırmanırdı onlar həp dağ-daşıma
 O qüvvətlə dolmuşdu hər bir yerim.
 Altundan tac taxılmışdı başıma,
 Uçmuşdu həp tasalrım, kədərim.

Başlarına gül sərpərdi dağlarım;
 Ağaclarım salam üçün durmuşdu.
 Şən-şən axardı coşğun ırmaqlarım,
 Bülbüllərim keyf məclisi qurmuşdu.

Qırlarımda¹ bitən pənbə çiçəklər
 Əllərini öpmək üçün açardı.
 Altun qanad sevimli kələbəklər
 Onlar üçün daldan-dala uçardı.

O acıqlı türkülərin dinlərkən
 Qırlanğıclar yeni dillər söylərdi.
 Quzuları yamacımda mələrkən,
 Otlaqlarım yaşarardı, gülərdi.

¹ Qır - çöl

Ulu, əski, ruhsuz, hissiz, yazıq bən
Artıq yeni ruh ilə canlanırdım.
“Alqış sizə!”, - diyordum, yüz bin bəndən
Güvənərdim, qürurla şadlanardım.

“Şəfasınız”, - deyərdim “hər ağrıma...”
Ürəyimdə alov saçan atəşlə.
“Övlad” - deyə basdım həpsin bağıma
Sevincimdən gözlərim dolu yaşla.

Toprağımın qartallı dağ, daşına
“Uğurlar olsun!”, - dedilər, qondular.
Ağ alınla yeni yurdun eşqinə
Köpüklü və tath qımız sundular.

O dualı qılıcları öpərək
Etdilər də dayanıqlı bir yemin.
“Vətən”, - deyə həpsi dizə çökərək,
Dedilər ki, anacığımız, ol əmin,

Aramızda yoxdur alçaq və qorxaq.
Bundan sonra götürməsin nəslimiz
İştə şahid başda gəzən şu bayraq,
Şan, zəfərdir tariximiz, əslimiz.

Haram olsun qanımızı daşıyan
O övlada ki, xor baxa vətənə.
Heç uğurlar bulmasın da, qussun qan,
Yurdumuzu tərək edərsə düşməne.

Şimdi siz ey Altayları andıran,
Dəmir ürəkli bir nəslin övladı!
Ey qəlbində iman, zəfər daşıyan
Oğuzların, Elxanların əhfadı!

Ananız, baq, sürüklənir yerlərdə
Hər yanına xəncər, neştər saplanmış.
Düşmüş də pək təhlükəli bir dərdə
Sızlar, ağlar, bağı qan, xırpalanmış.

Babamızdan üzülünce əllərim
Gözlərimi sizə dikmişdim yalnız.
“Bu qan da o qandan süzülmüş”, - derdim
Yaman günümdə imdadım olursunuz.

Nədən şimdi fəryadıma qayğısız?
Dəyişdimi damarınızda əski qan?
Nədən oldu dərdlərimə duyğusuz?
Qəlbinizdə söndümü sevgi, iman?

Babalarınız etdiyi bir yeminə
Yoxmudur ya sizdə hörmət, riayət?
Onlardakı şənə, imanə, dinə
Çarpmıyormu qəlbinizdə məhəbbət?

Rəvamıdır o bəxtiyar günlərim,
O dəbdəbəm, o şövkətim alınsın?
Al duvaqlı, şən, parlaq düyünlərim
Yasa batsın, başına qara bağlasın?

O qəhrəman ata-baba yurdunda
Yazıq qalsa, sizin kibi övlada.
Daşısın bin fəlakəti, ardında
Başlamasın çırpınmağa, fəryada.

Didinməsin, zülmələri boğmasın
O arslanlar yurdu olan toprağım.
Böylə namussuz övladı doğmasın,
Qararmasın başda gəzən bayrağım.

O şən, o bəxtiyar könlüm dolu qan,
Böylə səfaləti artıq çəkəməm!
Sönməz bəndə əski sevgi və iman
Uca başımı alçaqlara əyənəm!

Yıldırımlar gulasın!
Buludlarım hazırlansın tufana.
Dağım, daşım boyansın həp al qana,
Şimşəklərim parlasın!

Anacığım, qanımız həp əski qan
Elxan nəslidir, bir zaman xələfdir.
Ürəyimdə həp o duyğu, o iman
Taleyimiz ün, zəfərdir, şərəfdir.

Şu vətənin dağlarında, daşında
Qurtarıcı qəhrəmanlar az deyil.
Hər obanın, hər ocağın başında
Bin qəhrəman fürsət bəklər, əmin ol!

Beş dünyanın vəhşiləri toplansa,
“Ölüm!” - deyə, “Vətən!” - deyə qoşarız.
Bu topraqlar qanımızla boyansa,
Nəfərimiz qalınca öc alarız.

Tatlızadə Abdulla Şaiq

ALTUN ORDU

Türklük mənaqibindən¹

Atlar kişnər, igidlər, dəliqanlılar bağırar, öküzlər böyürür, köpəklər ular... Qar yağar, rüzgar savurur; tipi ətrafi sarmış, göz-gözü görməz... Qoşan, düşən, ağlaşan, gülüşən, qadın, erkək, gənc, ixtiyar bir-birinə girmiş, tələş, çığlıq yeri-göyü çımlatır.

Ordu-ordu, cahan-cahan insan komaları yek-digərini itib qaxıyor, bir-birinə girib çıxıyordu. Gök qübbəsi yaradılalı belə qarğaşalıq, belə bir məhşər görülməmişdi.

Gəl! Get! Dur! Tut! As! Kəs! Yax! Yıx! Sor!!! kimi birhecalı sərt, qorxunc, qəti əmrlər havada gurlayır.

Hər qafilənin önündə iri inəklər, öküzlər, yüklü qısaqlar, daylar, sevimli quzular, köpəklər... Onların arxasında qızlar, çocuqlar, daha sonra yanlarında yayları, bellərində oxları, əllərində qamçılıarı, qısa-boylu xırçın, çevik atlarına minmiş igidlər tərklərinə qadınlarını, kö-nüldaşlarını almışlar, səyirdib hayqırıyorlardı... Bu həngamənin qarşısında uçmasını şaşırən qarları hərəcümərc ediyordular. Uzaqlarda bağırən, qaçışan iri quşları, bəyaz ayıları, ac qurdları ürktüyörlər...
Bəzən başında Samur qalpağı, sırtında qurd pustundan² qocuğu, əlində parlayan altun qarğısı olduğu halda iri və gürbüz bir ata binmiş iri gürbüz³ süvarinin birdən-birə görünüşü bütün bu qarışıqlıqları, bu qarğaşalıqları, bu çığlıqları birdən susdurdu: insanlar susar, atlar susar, rüzgarlar, dünya susardı... və onun bir tək “Dur!”, - deyə gurlaması bütün bu axan, köpürən canlı dənizi dimdik durdurardı: insanlar durar, rüzgarlar durar, dünya durardı. Və o zaman təknil dodaqlarda qorxunc və müqəddəs iki kəlmə titrərdi: “Ay xan!..”

Bu bir tufan bir qiyamət, bir məhşər idi. Ta Tibet çöllərindən, Qara Xətay vadilərindən, Qaraqurum bozqırlarından, Qıpçaq dəstlərindən axın-axın toplanan bu adam tufanı dalğalana-dalğalana ilərləyirdi. Rast gəldiyi əngəlləri qırıb əziyordu. Günlər, gecələr, həftələr, aylar

¹ Mənaqib - tərifə layiq sifət, mədhiyyə

² Pust - dəri

³ Gürbüz - iri, cüssəli

keçdi. Nuh tufanı kibi dünyanın tarixini dəyişdirəcək olan bu ikinci tufan bir "Türk tufanı" idi. Bu tufanın hər damlasında bəşəriyyətin nəslitəsi üçün bir baba hüviyyəti¹ saxlı idi... Bu tufan Avropanın o zaman üçün yıpranmış, kirlənmiş çöhrəsini yıkayacaq. Bu tufan ruhlara nəşə, könlüllərə məhəbbət, əzələtə qüvvət verəcək. Çəlimsiz qadınlardan gürbüz uşaqlar peyda edəcəkdi.

Bu Türk tufanı, bu feyz tufanı bəşəriyyətin təkamülü üçün bir hələti-təbiyyə, bir rəhmət idi. Bir sövqi-fitri, bir əzmi-qəvi ilə getdikcə köpürüyor, getdikcə yayılıyordu. Ona gələn ormanların qoca-qoca ağacları, çayırın mini-mini çəmənleri kibi atların ayaqları altında əzilir, arxada bir yaşıl ot belə görünmür oluyordu... Dənizlərə bənəyən böyük nəhirlər bunların öndündə birer ilanvari qıvrılaraq yataqlarından çıxıyor və təbdili-istiqlamət ediyor. Çağlayanlarında bir damla nəm belə işildamaz hala gəliyordu... Dağlar bu tufana keçid vermək üçün ya aşına-aşına yarıyor, ya əzilə-əzilə gömülüyordu. Bu sürətlə bitməz-tükənməz ordu xalqı qara, qızıl, ağ bataq qumlarından keçdilər. Dağ, yar, dərə, təpə ormanlardan aşdılar; çamurlara bulandılar, çığırlarla yuvarlandılar... Yolda babalar, buğalar öldü, uşaqlar, danalar doğdu, analar, qısaqlar düşdü; qızlar, daylar böyüdü... Düşən düşdü, ölənlər öldü; dənizdən bir damla əskilmiş kimi tufan yenə qabardı, ilərlədi...

Bir sonbahar sabahı idi. Ta Çin hüdudlarından Baykal gölüne qədər Şimali və Cənubi qitələrdəki xalq... Ağacların qoşuqlarında, dağların oyuqlarında, kütlübələrdə, çadırlarda barınan insanlar oyanmağa, izlərin² öndündəki qısaqlardan qırmızı yapmaq üçün qadınlar süd sağmağa başlamışlardı.

Bu sırada idi ki, dan yerindən doğru parlaq bir bulud qoparaq təsə³ gəldi və orada nurdan böyük bir insan şəklində aldı. Artıq atları timar etmək, davarları güdmək üçün gözlərini ovuşdura-ovuşdura dışarıya çıxanlar göyün gurlamasını eşidincə, buludun sıyrılıb başlarının təpəsinə gəldiyini görüncə yerlərə qapandılar. Dünyayı sarsan bir heybətli səs duydular. Bu nida üç dəfə təkrar etdi: "Köç, köç, köç..." və bütün bir qitə əhalisinin qulaqlarında bu ixtar çinlədi. "Nədən?" -

¹ Hüviyyət - əsil, mahiyyət

² İzbə - pis və nəmli yer

³ Səmti-rəs - təpə səmti

sonra bir-birlərinə soruyorlardı. "Göydən enən bu əmri kim verdi? Nəyə köçəcəyiz?"

Bu nida aylarca davam etdi. Hər həftə cümə sabahı dan yerindən sıyrılan bir bulud göyün ortasına gələr. Nurdan insan şəklində girər, üç dəfə: "Köç! köç! köç!" - deyər gurlardı...

Şimdi hər aulun uluları, başburğları buluşmuşlar, bir qurultay qurmuşlardı. Əvət, bu ixtar tanrıdan gəliyordu. Zətən bozqırlar sənənin səkkiz ayı qarlar, buzlar altında qalmayırmı? Onlara çiçək üzü, yaşillıq rəngi göstəriyormu? Onların bağçaları göy çiçəkləri yıldızlar olmuyormu? Lakin bu yetişirmi? Buralarda yer pək qatı, göy pək iraqdır. Tanrının bu əmri bəlkə onları qurtarmaq üçündür. Fəqət nə tərəfə köçəcəklərdi? Türklərin bir küçük qismi bir zaman günəşin doğduğu tərəfə yürüyüb altun Altay dağlarının təpələrinə atlarını sürüb uzaqdan gördükləri Çin ölkələrini yenməyib, "Burası bizim olacaqdır", - deyib ilərləmədilərmi? Oraları zəbt etmədilərmi? Qalanlara, topraqlara rəng, vü-cudlara can verən, böyük məbud günəşin izini güdmək, onun arxasından getmək təbii bir ehtiyac deyilməydi? Kəndiləri üçün Şərqdən Qərbə doğru parlaq bir yolu mövcudatı qımıldatan günəş çizməmişmiydi?...

Az zaman içində böyük qitədə böyük bir hərəkət görüldü. Günəşin arxasından: "Qərbə! Qərbə!" - həvadisə-təkmili Asiyaya yayıldı.

Bu qərar üzərində ağullar, uluslar dolusu, çöllər, dağlar dolusu milyonlarca türklər birdən qımıldandılar. Çadırları ilə, qızaqları ilə, davarları ilə hərəkətə gəldilər... Darı, yulaf suyundan aşıqlar, qısaq südümdən mayalı, köpüklü qımızlar hazırlandı, qurd, qoyun, sincab, tülkü, ayı dərilərindən kürklər tikildi. Ağul-ağul yola çıxdı və

Tanrının sözü ilə,

Günəşin izi ilə

Qərbə gediyoruz,

Qərbə gediyoruz.

şərqisi söylənərək qona, köçə ağır-ağır axmağa, ilərləməyə başladı.

Türklərin ilk xanı olan Qara xan ölmüş və onun yerinə ixtiyar Oğuz xan keçmişdi. Fəqət Oğuz xan artıq ixtiyar idi. Onun köçməyə təqəti yox idi. O buralarda qocabaşları ilə, qart nənələrlə qalacaq və varəgəlməz diyarına yalnız igid ərkəklər və körpə, qadınlar gedəcəklərdi. Bunların başına Oğuzun altı oğlu: Gün xan, Ay xan, Ulduz xan,

Göy xan, Dağ xan, Dəniz xan keçəcəklərdi və yollarda təsadüf etdikləri qol, moğol, tatar, macar, bulqar, qalac, qırğız, tunquz, başqır, uyğur, yaqut, tarancı, buryat, özbək, türkman, peçeneq, hun qardaşlarını xanları ilə, bəyləri ilə, ağaları ilə bərabər alacaqlardı. Bu surətlə Oğuz xanla bərabər atalar, analar bozqırlarda yurdlarında qaldılar. Ağalar, gənclər yola düzəldilər.

Türklərə görə, Adəm oğlu dam kölgəsində doğar, göy altında ölədi. Bir kimsənin dəyəri ilk zoru ilə, ikinci, silahı ilə bəlli olardı. Türklər babalarından, nənələrindən ziyadə ulularını sayarlar, sevərlərdi.

Altun orduda qanun, yasaq iki kəlmədən ibarət idi: sıra, sayğı.

Hər kəs sırasını, həddini, mövqeyini biləcək, hər kəs böyüyünü tanıyacaq, sayacaq... İştə o qadar... Bu iki kəlməcik cahən-cahən axan milyonlarca xalqı idarəyə kafi idi: sıra, sayğı.

Altun ordunun köçməsi illər sürdü. Hər başbuğ ağulunu arxasına almış, yasağını dinlətəyən, istiqbal haqqında ümidlər bəsləyirdi. Xanlardan kimi İrənin xəzinələrinə, kimi ərəbin səltənətinə, kimi Qərbin əyləncələrinə qovuşmaq istər, qullarına o yolda öyüdlər verirdi.

Yolda xanlardan bir qismi əcəlləri ilə ölüyor. Dağ xanın yerinə Altun xan, Dəniz xanın yerinə Qaya xan¹ keçiyordu.

Qaranlıq, yağmurlu, fırtınalı bir gecə Ural dağları ətəklərində Ay xan və Yıldız xan məyyətinədəki ağulların yoldaşları yollarını qaib etdilər. Şərqə doğru gedərkən Cənuba və Quzğun dənizi (Bəhri-Xəzər) sahilinə gəldilər. Və göyün qıyısını tutaraq Türküstanə doğru endilər. Artıq Altun ordudan ayrılmışlardı.

Buralarda çata-çarpışa, saldıra-döyüşə ətrafı qapladılar... Hindistana döndülər. İrana girdilər. Qafqaziyaya çıxdılar. İraq tərəfindən Ərəbistana yayıldılar. Amir oldular. Əmr etdilər... Rast gəldikləri bütün boyunları əydilər, qolları büküdüklər... Durmuş ürəkləri çarpdirdilər. Soyumuş qanları qızdırdılar... Bükülmüş belləri doğrultdular. İnsanlara böyüklük nədir anladılar... Şan nədir daddırdılar... Həyat nədir öyrətdilər.

Digər tərəfdən Altun ordu durmayıb ilərləyirdi. Rusiyanın cənubunu, şimalını, Krımı, Finlandiyanı, Laponyanı qaplıyordu. Gün xan komandasında bir qism bolqarlar ayrıldılar. Dobrica ovasından aşağı

¹ Osmanlı türklərinin mənsub olduğu qəbilə Qaya xan qəbiləsidir.

Balkan dağlarının ətəklərinə sarıldılar. Qoyunlarını saldılar. Buralarda qaldılar.

Çelik xanın komandasındakı macarlar, hunlar Karpat təpələrinin ətrafında durdular. İlk yurdlarında bozqırlarda pək az gördükləri bu yaşıl yaylaları bərraq dərələri sevdilər. Çadırlarını qurdular, atlarını ürətdilər.

Ordunun son qismi Cermaniya, Qol ölkələrinə qadar soquldular. Ruhlarından, atəşlərindən, qüvvətlərindən oralardakı qansız-cansız insanlara ruh, atəş, qüvvət aşılədilər. Və beləcə bugünkü canlı, atəşli, qüvvətli insaniyyət meydana çıxdı. Fəqət bunlar da qardaş olduqlarını unutdular. O halda ki, yek digərinə saldıрмаğa bir-birinin vücudunu dünyadan qaldırmağa başladılar...

Əcəba bunlar bir gün olub da damarlarında hala qımız ilə bəslənən atalarının qam mövcud olduğuna və dədələrinin torunları hala Türküstan ovalarında, Sibiriya çöllərində, Ural ətəklərində səfil və kimsəsiz süründüklərini anlamayacaqlarmı? anlatmayacaqlarmı? Yoxsa qafil, cahil biri-birlərini yeyib gedəcəklərmı?...

Əhməd Hikmət

SANCAQDAR¹

O gün sanki düşmən dəyişmişdi... Saatlarca bataryalar² atəşi-dəmir yağdırdığı, saatlarca tüfənglər işlədiyi halda, yeşil təpənin ətrafına gömülmüş bir çəlik çənbər kibi yerindən oynamıyor, bu gün bir türlü qaçmaq bilmiyordu. Halbuki alay əmr almışdı: bu təpə mütləqə zəbt ediləcəkdə. Toplar susdu, ilk bölüklər süngü hücumu üçün yamaclara dırmandılar. Vadidə bir məşər, bir qiyamət qopdu. Mədənlər³ parıldıyor, insan və silah səsləri çarpışıyor. Havadan atəş, duman və dəmir yağıyor və qanlar axıyordu. Sancaqdar Məhməd Rüstəm uzun boyu, nazlı sancağıyla məşərin içində məğrur və əmin (qüvvət və ümid verərək Məhməd Rüstəmin çəlik omuzunda) yürüyürdü. Sancaq al dal-

¹ Sancaqdar - bayraqdar

² Batarya – bir zabitin əmrində olan bütün (ağır silah, insan, heyvan, sursatlar - hamısı birlikdə) ehtiyat

³ Mədən - metal

ğaları və bəyaz hilalıyla geridəkiləri dəvət edərək, iləridəkilərə fəvri-ümüd verərək bu Məhməd Rüstəmin çəlik omuzunda axıb gediyordu. Təpənin yeşil saçlarında günəşin son qırmızılıqları söndü. Vadidə gündüzün məhşər və qiyamətindən qalan səslər dağıldı. Gecə qalan bir-iki qarğa təlaşlı qanadlarıyla, durğun səssizliklərdə hərələr¹ bırxaraq keçdilər. Nə səs, nə hərəkət... Qiyamətlər durmuş, məhşər dağılmış, toplar, ataşlar və sanki bütün insanlar ölmüşdü. Təpənin ətəklərində qoyulaşaraq başlayan mübhəm bir gecə böyüyür, genişliyordu... Birdən böyük bir qayanın önündə bir kölgə qıprardı. Kölgə doğruldu, böyüdü və bir insan oldu. Bu gövdə o qadar dərmansız² idi ki, arxasındakı daşə yaslanmasa, yıkılacaqdı. Daşə ona bir az daha qüvvət verdi. Əllərində yorğun və titrək bir hərəkət oyandı. Mərhum bir şeyi qavraymış kibi barmaqları qapandıqdan sonra yenə açıldı və bu iki titrək əl topraqda bir şeylər aradı. Boğuq bir səs hayqırdı: "Sancağım! Nəradə sancağım?....."

Bu məchul kölgə həyəcanlı əllərilə, dimağında uyuyan bir şeyi şiddətlə oyandırıyor kibi başını qavradı, sıxdı, barmaqları qopub qan pəncələrinə gömülürkən acı bir seyhə vadinin sükutunu sarsdı: "Ah! Urulmuş!"

Gövdə yenə yerə yıxıldı. Buldu zənn olunan bu məchul yaralı bir qaç dəqiqəlik hərəkətsizlikdən sonra ahəstə və bitab gözlərini açdı. Bir addım ötədə siyah bir dəmət kibi duran bir dişbudaq³ dallarını endirərək bu tənha qaziyi salamladı. Məcruhun⁴ gözləri bir müddət bu ağaca baxdı, kısıq və cansız qonuşdu:

-Nənə, sən buraya niyə gəldin, nənə? Başım ağrıyor, Amma bən gedəcəyim. Sancağım, nəradə, sancağım? Off, nənə, Gülsümə söyle bu qara yəmənii bağlamasın. Ver, Gülsüm əlindəki şu dəstiyi ver, bir az su içəyim. Başım ağrıyor, ürəyim yanıyır. Hücum! Nənə, sən gəlmə! Bak şu təpə yokmu, şu yeşil təpə, bu sancaq oraya dikiləcək. Sancağım!.. Sancağımı verin bana! Gələməm, Gülsüm, bu təpə zəbt olunmadan gələməm..Sana qara yaraşmıyor. Bu qara yəmənii bir daha bağlama, Gülsüm! Hücum!.. Allah!

¹ Hərə - dalğalı cizgilər

² Dərmansız - gücsüz, zəif

³ Dişbudaq - ağac növü

⁴ Məcruh - yaralı

Sancaqdar Məhməd Rüstəm susdu. Köksü aralıqlı, fəqət böyük-böyük enib qalxdı. Yeşil təpənin üstündən incə və parlaq bir hilal ayağa qalxan bir gəlin kibi yavaş-yavaş yüksəldi. Budağın ayrı-ayrı titrəyən siyah yapraqları birer kələbək qanadı oldular. Məhməd Rüstəmin qanlı başı bu gözəl hilalın tüllərilə sarıldı. Sancaqdarın gözləri əvvəla dişbudağa, sonra yeşil təpəyə baxdı, hilal ilə məcruhun nəzərləri qucaqlaşdılar.. Məsrur¹ səs bağırdı:

-Müjdə, nənə, müjdə, işte sancağım, təpə zəbt olundu. "Nəsrünminallah əş-şəhidun!"

Təpə tərəfindən gələn xəfif bir yelpazə dalğası dişbudağın dallarını təkrar əydi və sanki bütün ağac rükuyə vararaq şəhidin cənazəsini salamladı...

OSMANLI GƏNCİ

Ümidimi kəsdim, könlüm qarardı. Qaranlıq bir sükut istədim. Səslənən, aydınlatan, hər şeydən qaçdım. Ziyalar söndü, səslər kəsildi, ayağım altında topraq qarardı, qarardı, qarardı.

Qapqara qəlbim daha qaranlıq bir yer, daha qaranlıq bir sükut istədi: bir məzar, bir məzar qaranlığı, bir məzar sükutu istədi. Dırnaqlarımla bir çuxur qazdım. Gözlərimi yumdum. Bədbəxt qafamı çuxura gömdüm. Vətənimin toprağı gözlərimə dəydi. Vətənimin qoxusu ciyərlərimə sindi. Gözlərim açıldı. Köksüm böyüdü. Çuxura sığmaz oldum. Pəncələrimlə toprağı qucaqladım və qıçırdayan bir səslə bağır-dım:

Topraqım!

Yıldırımlı, şimşəkli nurlar içində bir xəyal gözlərimin önündə dikildi və qorxmaz bir nəzər ruhumu sardı. Bir səs - ilk Osmanlı müztərib² səsi beynimdə göylər kibi gurladı:

-İmansız gənc! Topraq bənimdir və sən Osmanlısan! Osmanlı gənci, ulularındır. Doğrul və yaşa, doğrul və yaşat! Yerlərdə sürünmə, al-

¹ Məsrur - məmnun, məqsədinə çatmış

² Müztərib - iztirab çəkən

nını əymə, belini bükmə! Osmanın ismi, böyük toprağın siması yüksəkdir. Belin doğrulsun, alnın yüksəlsin, köksün qabarsın. Osmanlı gənci! Xəyal getdi, kəndimə gəldim. Avucumda Osmanın toprağı, qəlbimdə Osmanın imanı, Osmanlı toprağının üstündə dikildim. Məşriq-də səma əllər içində, avucumda topraq qanlar içində və bən qollarım səmada, köksüm səmada, alnım səmada imanla bağırdım: Osmanlı toprağı, Osmanlı bayrağı, Osmanlı gənci!

YENİ AY DOĞARKƏN

Türk bikeləri qiyafəsində alicənab bir qadın oğlu Yavuzə yeni doğan ayı göstərərək:

-Oğlum Yavuz, o alaca¹ bulutlardan az uzaq, Gül yanaqlı, ağ bənizli, yeni doğan Aya bak! Almas kirpikli gözlərin nasıl dikmiş üzünə, Nur saçaqılı saçlarını dağıtmış üz-gözünə. Adaqlı² bir gəlin kibi süslü, sevimli dilbər, Bak, nə kadar yakışmış da yanında yeddi ülkər.

Yavuz:

-Anacığım! Bən Günəşi Aydan, yeddi ülkərdən, Çok sevirim, lakin bilməm şu Aya bən bakarkən, Neçin əski diləklərim dalğalansın gözümde? Neçin tatlı, uğurlu bir duyğu doğar özümde³? Neçin bu Ay ruhuma pək uyğun, munis görünür? İçim, dışım Günəş kibi neçin nura bürünür? Neçin bu Ay gözümde bir dilək qadar sevimli? O əski Ay bunca parlaq, şux baqışlı deyildi, Söylə o Ay, anacığım, noldu, nəyə uğradı?

¹ Alaca - əlvan, rəngbərəng

² Adaqlı - əhd və peyman etmiş

³ Öz - ürək, qəlb

Qadın:

-Yavrum, onu mələklər həp yıldız-yıldız doğradı. Bak, o Ayın bölüyüdür parlaq, o yeddi ülkər, Hər birisi bir Ay qadar, Günəş qadar nur sərpər. O ülkərin hər birisi bir igidin yıldızı.
-Ya bənimki hangisidir?
-Pək parlaq, o qırmızı.
-O ülkərlər, anacığım, bak, nə kadar ufaqdır! İşıqları pək sönlük, həm bir-birindən uzaqdır, Bən istərəm yeddi ülkər qavuşsun bir-birinə Üzərimizdə Günəş kibi doğsun ülkər yerinə. Şu Günəş də həp doğsun da haqq eşqinə hiç sönməsin! Şən-şən yurdlar bir qaranlıq məzarlığa dönməsin! Bən istərəm ki, şu Günəş yıldızları dinlətsin! Üfüqlərə çökən qara bulutları inlətsin! Bən istərəm şu Günəşə bütün yer-göy tapınsın! Qurt-quzu həp bir otlasın, bir yatağa sığınsın! Şu günəşdən volkan kibi həyat coşsun, qaynasın! Dört yanında həp yıldırım çaqşın, şimşək oynasın! O Günəşdir işta bənim taleyimin ülkəri.
-Öylə isə, anlı¹ oğlum, o ayı yıldızları, Bir-birinə bitişdirib uğurlu bir günəş yap!

Talıbzadə Abdulla Şaiq

¹ Anlı - ağıllı

İSPARTALI XƏLİL

Sultan Məcid¹ zamanındakı Kırım səfəri əsnasında idi. Sərdar Əkrəm Ömər Paşa Varnadan² gəmilərlə Qozluya³ bir miqdar əsgər keçirmiş, onları tərtib ilə məşğul oluyordu. Ruslar bağtətən⁴ əsgərimizə hücum etdilər, arada şanlı və qanlı bir müharibə zühur etdi. Düşmənin qüvvəti bizimkindən pək çox olduğu halda əsgərlərimiz övni-haqla⁵ parlaq bir müzəffəriyyəyə nail oldular. Düşmən tarmar olaraq qaçmağa məcbur oldu. Bu müharibədə göstərdikləri müəssir⁶ şücaət və bəsəletlə bihəqq Osmanlı olduqlarını isbat edən nəfərlərimizdən biri də xassə⁷ topçu bölüyündə İspartalı qoca Xəlil idi. Bu qəhrəman axşama qədər düşmən toplarını dökərək bir çoxunu korlatmış, düşmən toplarını firara məcbur etmişdi. Bir aralıq, düşmən tərəfindən gələn bir güllə parçası şanlı topçunun qarnını isabət⁸ etdi. Biçarə vuruldu, bağırsaqları meydana çıxmışdı. Qoca Xəlil bir əlilə bağırsaqlarını toplamağa uğraşırkən, ötəki əlilə arqadaşlarından Məmişə işarət etdi. Qoynundan bir qurşun çıkardı:

-Həmişə, dedi, bu qurşun keçən Mosqov müharibəsində babamı şəhid etmiş... Bən çocuqdu, babam bunu yadigar göndərmişdi. Bunu al, sağ qalır da köyünə dönərsən, bənim qanımla boyanan bu dəmir parçasıyla birlikdə oğluma götür və ona de ki: "Bən biri nasıl iki yapmağa çalışdım, o da ikiyi üç yapmağa baksın. Cənnətdə qavuşuruz".

¹ Sultan Məcid - Sultan Əbdülməcid (1823-1861) 31-ci Osmanlı sultanı və 110-cu islam xəlifəsi. Tənzimat fərmanı elan etdiyi üçün "Tənzimat padşahı" adını almışdır.

² Varna - Bolqarıstanın Qara dəniz sahilindəki ən böyük şəhəri

³ Qozlu - Türkiyənin Zonquldaq əyalətində yer

⁴ Bağtəten - qəfildən

⁵ Övni- haqq - Allahın yardımı

⁶ Müəssir - təsirli

⁷ Xassə - şəxsən hökmdara məxsus ordu

⁸ İsabət etmək - rast gəlmək, tuş gəlmək

YURDUMUZUN İNİLTİSİ

Bir vakitler yeddi iqlim, dörd bucaq
Bənim kəskin qılıcımdan titrəkən
Bu gün böylə heyvan kibi xorlanmaq
Zəncirlərə hazırlanmaq, bu nədən?

Nədən, nədən köləm olan millətlər
Bana dəmir ursunlar?
Xəzinəmə xərac verən dövlətlər
Xərabəmə səltənətlər qursunlar...

Rəvamı ki, toprağım
Dövlətimdən alınsın,
Başda gəzən bayrağım
Çamurlara çalınsın?!

Şu köksümdə ağlayan
Beşiklərə mərhəmət!
Qara yaslar bağlayan
Türbələrə riayət!

Bən heç bir gün bu zillətə düşmədim
Hanı bənim o Orxanım, Xəlilim?
Hanı bənim o Turqutum, Zənbillim!¹
Hanı bənim o Köprülüm, Rəşidim?

Ah nə oldu, bozuldumu əski qan?
Uyuşdumu ürəklər?
Qalmadımı arslan pəncə biləklər?
Yokmu bəni qurtaracaq qəhrəman?

¹ Zənbilli – Əli Əfəndi Zənbilli. Əsl adı Əli Camalidir. XVI əsrdə Osmanlı dövlətinin şeyxülislamı olmuşdur.

Rəvamı ki toprağım
Dövlətimdən almsın?
Başda gözən bayrağım
Çamurlara çalınısın?!

Şu köksümdə ağlayan
Beşiklərə mərhəmət.
Qara yaslar bağlayan
Türbələrə riayət!

Məhməd Əmin

ƏHMƏDİN CİHADİ

Benqazidən¹ iki günlük uzaq Eynəlnəəm vahəsində yaşayan Sənusi-² güzidə³ övladından Əhməd əl Cəfər beş aydır meydanı-cihadda bulunuyordu. İlk baharın pənbə-yeşil səbahlarından birində Əhmədin ailəsini təşkil edən gənc hərəmilə doqquz yaşlarındakı oğlu Ömər evin həvalisində⁴ idilər. Anası üç dişi qoyunun südlərini sağıyor, oğlu əlindəki əkmək parçasını ısıraaq oralarda dolaşıyordu. Süd sağıldıqdan sonra Ömər ötəki gəbə qoyunla bərabər həpsini alaraq otlatmaya götürəcəkdə. Qadın südlərin azlığından məhzun bir halda iştahsız çalışıyordu. Bu sənə ufaq tarlalarındakı əkin də quraqlıqdan zəif qalmışdı. Qadın əlindəki taxta kasəyi tamamən dolduramamış olan tazə südü içəriyə götürürkən Ömər də qoyunlarını önünə qatmış gediordu. Evin alçaq və çamurdan divarla mühat⁵ hulis⁶ xurma ağaclarının yerdə bə-

¹ Benqazi – Livyanın ikinci böyük şəhəri. Tripoli uzun illər Osmanlı idarəçiliyində olmuşdur.

² Sənusi – Məhəmməd ibn Əli Sənusi (1791-1859). Onun yaratdığı təriqət islamın saflığına qayıdışı təbliğ etmiş, dinə sonradan gətirilmiş yenilik və əlavələrdən uzaq durub, müsəlmanlar arasındakı ziddiyyətləri aradan qaldırmaq istəmişdir.

³ Güzidə - seçilmiş, bəyənilmiş

⁴ Həvali - ətraf, yan

⁵ Mühat – hasarlanmış, əhatə edilmiş

⁶ Huli – alçaq

talətlə¹ sallanan kölgələri altında sakit qaldı. Bəyaz sıvalı iki yer odasından ibarət evdə guya² kimsə yokdu. Ömər səbahın yaldızlı ziyaları içində seyrək xurmalıqdan keçərək yeşil tarlalara doğru uzaqlaşdı. Məqsədi pək sevdiyi və hər vəqt civarında oynadığı mənbənin³ kənarına gedərək dolaşmaq, qoyunlarını bir tərəfə bırakaraq dönüşdə evə gətirmək üçün bir az ot biçmək idi. Ömər daha on yaşında çalışqan, baba ocağına aşiq, uslu və düşüncəli bir çocuqdu. Babasını canından ziyadə sevər, hətta ona bəzən dalğın bir nəzəri-məhəbbətlə baxaraq ən ufaq bir lətifəsindən ən böyük ləzzətlər duyardı. Şimdi isə babasını görməyəli beş ay olmuş; içində saxladığı hüznü-iştiaq⁴ artmışdı. Bəzən oralardan keçən mücahidin qafilələrini⁵ gördükcə yürəyi çarparaq ta Benqaziyə qadar getmək için qəlbində bir əməli-təyəran⁶ hiss edər, validəsilə həp bunları və babasını qonuşmağa vəsilə arardı...

Qadın içəridə bir çamur parçasını yoğrumağa məşğul ikən hulinin xurma dalından örülmüş çit qapısı önündə biri atlı, digəri yaya⁷ iki kişi qonuşuyordular. Yaya adam evi parmağıyla göstərərək döndü. Ötəki heyvanından enərək huliyə girdi. “Ömərin anası nərədə?” - deyər ətrafına səsləndi. Boynunda asılı olandan başqa əlində ikinci bir qılıcla ufaq bir boxça tutan bu yabancu bədəvinin yüzündə dərin bir yorğunluq var idi. Səsi eşidən qadın çıxdı. Bədəviyə doğru bir qaç addım yürüdüyü sırada Əhmədin qılıcını tanıyaraq haman dizüstü düşdü, əllərlə üzünü qapadı, səs çıxarmayaraq öyləcə qaldı. Yabancu bədəvi qır saqqallını çəkər gibi düzəltərək gur bir səslə: “Ömərin anası sən isən, oğlun nərədə?”, - deyər sordu. O vaxit qadın hıçqıraraq ağlamağa başladı. Yerindən səndələyərək qalqdı, bu dəfə səri xitvələrlə⁸ yaqlaşaraq qılınıcı aldı, bədəvinin uzatdığı boxçayı açaraq içindən Əhmədin tə-

¹ Bətalət - süstlük, fəaliyyətsizlik

² Guya - sanki

³ Mənbə - bulaq, çay

⁴ İştiaq - arzu etmə, çox istəmə

⁵ Qafilə - karvan

⁶ Əməli - təyəran - uçuş, uçub getmə istəyi

⁷ Yaya - piyada

⁸ Səri xitvələr - sürətli addımlar

miz bir gömləyi ilə, kəffəsini¹ boynuna asdığı heyndə, cüzdan ilə xəncərini gördü, sərt bir nəzərlə bədəviyə baqdı:

-Əhmədin şəhid olduğunu kəndin gördünmü?

-Əvət gördüm, bir həftə əvvəl səhə namazını müətaqib² düşməne qarşı çıqmışdı. Əhməd çox iləri getdi, bir aralıq göztümə ilişdi, onu sarı-qırmızı qumaş yeləyindən³ tanıdım. O gün şanlı bir hərə qazandıq. Şühədamızı qaldırarkən Əhmədi ən iləridə qəlbindən bir tapança qurşunuyla vurulmuş, tufəngi qucağında məqtul⁴ bir düşmən zabitinin üstünə düşmüş bulduq. Tufəngini komandan başqa bir mücahidə verdi. Qoynundan çıqardığı ufaq bir çiyqini⁵ qadına uzataraq yerinə bədəli olan bu üç altunu göndərdi. Əhməd çox şeylər yapdı, Əhməd yüz kişi yerinə hərə etdi.

Qadın bu təfsilatı gözlərini yerə dikərək birüh bir heykəl kibi dinləmişdi. Bədəvi susduğu vaxt: "Əhməd çox şeylər yapdı, Əhməd yüz kişi..." kəlimələrini təkrar-təkrar etdi, fəqət ikmal edəmədən göz yaşları şiddətlə endi. Bədəvi artıq vəzifəsini ifa etmiş tövrilə getməyə hazırlanaraq qadına: "Əhməd filhəqiqə⁶ qövmü arasında əziz bir igit idi. Fəqət onun kibi epeyicə şühədamız vardır. Acıqlı yalnız sən deyilsən, Allaha ismarladıq", - dedi, qadından cavab bəkləməyərək çıqdı getdi.

Ömərinn annəsi qılıcla boxçayı içəriyə götürərək saqladı. Məqsəd oğlunu bu işdən xəbərdar etməməkdə. Hətta göz yaşlarını tıtdı. Ömərinn onunla vəqti-əvdət⁷ saəti yaqlaşınca, "xəstəyəm" - deyə yatacaqdı, arası çox keçmədi. Ömər vaqtindən əvvəl, pərişan və səri bir yürüyüşlə yüzü barani-büka⁸ içində hıçqıraraq, qoyunlarını hızlı yürütərək gəldi, yetişdi. Əhmədin şəhadətini bütün köy xəlqi eşitmiş. Bir çocuq Öməri su başında xəbərdar etmişdi. Ömər annəsinin boynuna sarılaraq: "Babam, sevgili babam!" - deyə qəzəbanə hayqırdı. Gözəl siyah

¹ Kəffə - tərəzi gözü

² Müətaqib - arxasınca, ardınca

³ Yelək - qolsuz üst geyimi

⁴ Məqtul - qətl edilmiş, öldürülmüş

⁵ Çiyqi - kiçik boxça

⁶ Filhəqiqə - həqiqətən, doğrudan da

⁷ Vəqti-əvdət - geri dönmə, qayıtma vaxtı

⁸ Barani-büka - fəryad, göz yaş

gözləri guya böyümüş bir halda idi. Qadın dəhşət içində bir şey, bir söz bula bildi: "Yalan, ölməmiş, yaralanmış, şəfa bulur gəlir", - deyərək Öməri bağına basdı. Ağlayaraq oqşadı. "Bu səninn yapıdığın ərliyə yaqışmaz, oğlum!" - deyərək ayıbladı. Ömər bir az sükunət buldu, fəqət yenə ağlıyordu. Ona qılıcı və boxçayı söyləmişlərdi. Ömər artıq fəlakətinnə tədricən alışacaqdı. Zavallı çocuq həvaliyə çıqdı, bir az daha iləriləyərək qomşu bağçalarına doğru getdi. Hər iki-üç dəqiqədə bir kəsilib təkrar başlayan göz yaşları müqəddaratın o ruhi-məsumini də günahkarlarınkı gibi yaqıyordu. Biqərər çocuq yalnızlıqdan qorqurmuş kibi evə döndü. Şimdi artıq hər annəsinini arıyor, hər onu istiyor, onun qanadının altında bir az nəfəs alıyordu. Eyni hiss qadında da başladı, Öməri gözündən bir ləzhə ayırmaq istəmiyordu. Ömər yenə sordu:

-Babam nasıl yaralanmış?

-Başqaları kibi, oğlum, müharibədə iləri getmiş, çox düşmən öldürmüş. Əgər ölürsə, nə yaparsın?

Bu sükutu ikisinin birdən ənən göz yaşları təqib etdi. Ömər:

- Bən böylə şey eşitəməm! - deyə sərt nəzərlə adətə bəxtini təkdir¹ ediyordu. Qomşu qadınlar birər-ikişər gəlməyə başladılar. Əhmədin yadi-mədih² uzun mərsiyələr təşkil etdi. Ömər hər şeyi anladı, hər şeyi bildi. Şimdi onun düşüncəsi, nasıl keçinəcəkləri, tarlayı, kimin əkəcəyi idi. Pərişan saətlər içində fəna bir aqşam oldu. Ana-oğul heç birisi yeyəmədilər, fəqət qarib bir hərərət-dərunilə³ su içməyə bir dirlü qanamıyorlardı. Gecənin amaq⁴ sükutu içində bir-birlərinə sarılaraq qaldılar. Ömər gec vaxt və başı ilə əlləri pək sıcaq bir halda uyquya daldı. Annəsi ara-sıra əlini Ömərinn alınına tutuyor, onu oqşayaraq öpüyordu. Fəqət Ömər dalğındı. Bir aralıq sayıqladı, qadın qorqular içində aydınlığı yaqlaşdıraraq baxdı. Ömər təbbəssüm ediyordu. Dışarıdakı xışiltıyı dinlədi. Getdikcə artan bu səda şiddətli bir yağmurdu. Qadın sabaha qədər uyumadı...

Səmasında mavi-siyah bulutlar uçan tərəvətnak səbahın ilk şüaiyatı içində qadın yenə qoyunları sağırdı. Ömər yanında idi, fəqət yürüməyə təqəti yoq kibi idi. Bənizi solmuş, göz qapaqları bir az şişmişdi.

¹ Təkdir - töhmət, danlaq, pisləmə

² Yadi-mədih - tərif, mədhiyyə

³ Hərərət-dəruni - daxili hərərət

⁴ Amaq - dərin

Annəsinin də əlləri tutmur, dizləri şiddətlə ağrıyordur. Ömər bir şey söyləmək üçün mütərəddid hərəkətlərlə, baqışlarla adətə üzülüyordu. Artıq dayanamadı, qadın titrədi, çocuğun üzünə baqdı, sordu:

- Nə söylüyorsun çocuq?

- Gördüm, rüyamda gördüm. Bana atlarını, dəvələrini göstərdi. Gü-lərək bənimlə şakalaşdı, bir şeylər söylədi, fəqət unuttum. Onun oldu-ğu yer buraya sanki yaqın imiş, bən də oraya getmişəm. Bana ən son- ra: "Haydı evə get, yenə gəlirsən", - dedi, üç danə parlaq altun verdi: "Bunlarla quzu al". Bən artıq ağlamayacağım. Sözü nü bitirdikdən son- ra Ömər yenə qoyunlarını sürərək halsız bir yürüyüşlə hulidən çıqdı. Annəsi bərabər getmək istədi, Ömər razı olmadı, yenə su başından ke- çərək bu dəfə tarlalarının olduğu tərəfə getdi. Nəmli və bəzi yerləri yaş yolların sərinliyini çıplaq ayaqları ilə hiss etdikcə Ömər xoşlanı- yordu. Tarlaya baqdı, yeni sulanmış buğdayları daha gözəl, yeşil və daha uzamış kibi gördü, başaqlar guya daha böyük toplu idi! Ömər öy- lə vaxtına qadar ifayi-vəzifə edərək evə döndüyü zaman bir ixtiyar ərəb ilə qonuşuyor, ondan bir şey satın alıyordu!

Mütəbəssüm bir şəfqətlə:

- Baq, Ömər, röyan çıqdı. Baban bizə üç altun göndərdi. Şimdi quzuları alacağım. Tam on tanə! - dedi, əlindəki liraları göstərdi. Ömər şaşırmış bir halda kəkələyərək:

- Aman ya Rəbbi! Bunları kim gətirdi? Babamı ona sordunmu?

- Xayır, sormadım!

Mütəəssir halda bu sözün davamını istəməyərək:

- Bən tarlamıza getdim, buğdaylar böyümüş, həm çox sulanmış, nə qədər gözəl olmuş, - dedi.

Bundan sonra Ömərle annəsi şəhid Əhmədi əksər gecələri rüyada gördülər, buğdayları hər sənədən üç qat ziyadə verdi, qoyun iki yavru doğurdu, yeni quzular böyüdü, həpsinin südləri artıdı. Ev bir zəngin evinə bənzədi. Zaviyənin¹ şeyxi Öməri oqutuyordu. Babasının tam və- fatı sənəsi Ömər bir gün yenə qoyunlarını otlatırkən yanına heç gör- mədiyi bir adam gəldi. Siyah saqqallı, qayət gözəl çöhrəli, tatlı, təsəlli- bəxş, cazibədar baqışlı, incə dişli, bəyaz tənli, avucları gül kibi pənbə. Bəyaz əlbisəli meşindən yapılmış üstü açıq geydiyi nəleyinlərin için- dəki bəmbəyaz ayaqları yenə pənbə olan bu adam Öməri əlindən tuta-

¹ Zaviyə - təkyə

raq: "Sən Əhmədin oğlusan, deyilmi?", - dedi. Ömər şaşırdı. Heç bir cavab vermədi, o pak və nəzif çöhrəyə baqdı, qaldı. Sonra bu gözəl adam Öməri oqşadı, ona bir məndil içinde bir şey verərək: "Bunun içinde buğday vardır, tarlanızı əkəcəyiniz vaxt bunu da bərabər sərp- niz ki, bir gün bütün bu köyə kifayət edəcək qədər bərekətli məhsulu- nuz olsun!", - dedi. Ömər bir az kəndinə gələrək: "Siz kimsiniz?", - deyərək sordu.

Gözəl adam gülərək: "Bən bunu sizin üçün Mədinədən gətir- dim", - dedi. Öməri biraqaraq oradan çəkildi, xurmalıqlar içinde qaib oldu. Getdi.

Əli Suad

İKİ MÜCAHİD

Sən ey atəş vücudlu, oynaq atım!
Ey yıldırım baqışlı qol-qanatım!
Biz türklərə saldırcı babamız,
İki ağır miras biraqmış yalnız.
Biri dəmir silah, birisi atdır,
Biz türklərə bunlar iki qanattır.
Bunlar ilə yüksəklərə uçarız,
Üç dünyanın tilsimini açarız.
Qonunca biz yeriyinin üstünə
Qeysərlərin, kəsirlərin xətinə
Sahib olan fateh tövrü alarız,
Arslandan, qartaldan tük saldırarız.
Kədərli, şən nümayişli gününtüzdə
Ayrılmaz arkadaşsınız həp siz də.

Bulduğumuz qavğlarda nə qədər
Nəş etdin gönlümə xoş xatirələr.
Uzaqlardan görünmə həp düşməni
Çeyniyordun cilovunun gəmini.
Qulağını qırpar, yeri eşərdin,
Yıldırımli bulut kibi kişnərdin.

Üzənginə ayağımı basınca
 Cilan kibi sıçardın, göz açınca
 Şahin kibi həp qol-qanat açardın,
 Dört ayaqla hava ilə uçardın.
 Bən düşməni qılıcımla, qurşunla,
 Sən çeynərdin dirnağımla, dişinlə.
 Duyulunca sonra hər yanda zəfər,
 Ona qatardın düşməni sərəsər,
 Şən və müzəffər bir sima alardın,
 Cəbhələrdə kişnər, meydan sulardın!
 Çeynərdin düşmənin otlu dağ-daşın,
 O dimdik tutduğun oynaq, şux başın

Şimdi nədən aşağıya dikilmiş?
 Qara yallı semiz¹ boynun bükülmüş?
 O narıncı, parlaq, atlas tüklərin
 Tikan kibi qabarmış, kipriklərin
 Bir top sivri iynə kibi düzülmüş,
 Yıldırım, qara gözlər süzülmüş.
 Yara almış qartal kibi bakarsın,
 Gözlərinlə sönük şimşək çakarsın,
 Altayları anan: ceylan gözlərin,
 Süslü ayaqların, incə dizlərin
 Yorğun, arğın, ölgün kibi duruyor,
 Bu halların ümidlərimi qırıyor.
 Bilməm ki, qaç tarixi xatirələr
 Hiddətli son baxışlarında titrər.
 İnanmazdım ki, bir çəlik, bir qurşun
 O atəşli vücudunu soldursun.
 Son nəfəsdə qoy başını dizimə
 Oqşayayım, sürtəyim yuz-gözümə.

Bən mərsiyə qoşub sənə ağlamam!
 Deyəcəyim son sözumdür vəssalam:
 Vəzifəni pək namusla bitirdin,

Bir bəxtiyar şəhid kibi can verdin!
 Lakin gurlar hala hücum topları,
 Bizimkilər dırmanır dağ yuxarı.
 Viedan səsi kibi bu səs də titrər,
 Bəni də, şübhəsiz, hücumla səsler.
 Halal elə arkadaşım, bağışla!
 Getməliyəm, yoldaşını alqışla!
 Vəzifəmdir bu yoldan yoxdur dönüm,
 Şanlı zəfər, ya şərəfli bir ölüm...

BİR İGİT

Gənc müəllim Miralay bəyin odasına girdiyi vaxt binbaşını da orada buldu.

Binbaşı onu görünə: "Gəl, oğlum!", - dedi.

Və Miralaya dönərək: "İştə, əfəndim. O iş üçün ən əvvəl əqlinə gələn igit. Kəndinə hər cəhətcə güvənə bilərsiniz!" - sözünü söylədi.

Miralay dəliqanlımı diqqətli-diqqətli süzdü: "Bana baq, övlad, yarın sabah erkəndən düşməncə təriz edəcəyiz... Fəqət bir gönüllü casus bizə düşmən ehtiyat cəbhəxanasının müvəqqətdən depo edildiyi bir qələri bildiyini, istərsək bizə dəlalət edəcəyini söylüyor. Qomandan Paşa buyurdular. Binbaşın bir iş üçün bana səni tövsiyə ediyor. Nasıl, nə deyirsən, bəcəyə bilirmisin?"

- Əlbəttə, Miralay...

- İşin pək müşkül, pək təhlükəli olduğunu, yaqayı ələ verirsən, qurşuna dizilmək mühəqqəq olduğunu biliyormusun?...

-Əlbəttə... Hətta bu iş üçün bəni layiq gördüyündən dolayı binbaşı bəyə minnətdaram!

- Evləmisin, çocuğun filan varmı?

- Xayır, Miralay, bir annəm ilə bir də kiçük həmsirəm var.

- İnşallah müvəffəq olub da səlamətlə gəlirsən, ya şayəd gələməzsən belə, onlar üçün heç mərağ etmə. Dinamit haqqında məlumatın varmı? Lağım tərtibini bilirmisin?

- Əlbəttə, Miralay...

- Haydi, öylə isə Allah müvəffəqiyyət versin, oğlum!

¹ Semiz – iri, böyük

- Miralay müləzimin əlini məhəbbətlə sıxdı və binbaşıya dönüb:
- Haydı bunu qılağuzla görüşdürün, lazım olan şeyləri verin də vaxtilə yola çıqsınlar. - dedi.

2

Gənc müləzim binbaşıyla görüşüb onun tənbihatına kəsbi-vüquf etdikdən, şayəd övdət etməzsə, validəsinə göndərilmək üzərə bir vida məktubu yazıb təslim etdikdən sonra qılağuzu, sadıq nəfəri və lazım olan məvadd¹ ilə yola çıqdılar.

Gecə epeiyicə iləriləmiş, quru bir ruzigar, kəsgin əfur ətrafı tırpanlıyodu.

Mülahimin ruhu isə sıcaq, sıcaq bir günəş ilə sənələrdən bəri bəklədiyi vəzifə fürsətinin bu qədər parlaq bir surətdə tüluindən dolayı bir şövq və küşaiş² günəşi ilə yanıyordu, qılağuz ona çetrəfil³ bir lisanla izahat veriyor, bu civarda qaçaqçılıq etdiklərindən ətrafı, yolları qarış-qarış bildiyini, kəndinə güvənməsini, heç qorqmamasını, mütləq müvəffəq olacaqlarını söylüyordu.

Qorqmaqımı? Neçin qorqacaqdı? O qələyi deyil, bütün kainatı bərhəva⁴ edəcək qədər qələyan⁵ ruh ilə püratəş⁶ idi.

Məktəbdə tarix dərslərində, həzimet⁷ və məğlubiyyət bəhslərində ruhu həp bu əməl ilə sızlamamışımı?! "Ah! sıra bana da gəlsə!..." - deyə çırpınmamışımıydı?! Ümidinin pək fəvqündə olaraq bütün arqadaşları arasında hər bə daha yeni başlamış ikən yalnız ona böylə bir müvəffəqiyyətlə təbəssüm etmiş, məmləkətinə, millətində müfid⁸ olmaq ehtimalını bəxş etmişdi. O şimdini qorqacaqdı?

Həyatının bilxassə son dövrlərində məğlubiyyətdən məğlubiyyətə həzimetdən həzimetə sürüklənən türklük üçün bu gün ilk fürsəti-intiqam tülu etməmişmiydi? Əsrlərdən bəri yalnız qədər və ihanət, yalnız

¹ Məvadd - maddələr

² Küşaiş - açıqlıq

³ Çetrəfil - qarışıq, çətin

⁴ Bərhəva - havaya sovuracaq

⁵ Qələyan - qəlb qıran, ürək sındıran

⁶ Püratəş - atəş dolu

⁷ Həzimet - əzilmə, sıradan çıxma

⁸ Müfid - faydalı, xeyirli

zülüm və etisaf¹ görmüş, daima əzilmiş, daima döyülmüş, daima təhqir edilmiş, müxtəlif cərəyanların müxtəlif mərkəzi-tələtümündə mövcudiyyətdən bixəbər qalmış bu zavallı millət... Bu gün hərbin sədəməyi-iqazıyla² bir nəfheyi-həyat³ hiss ediyordu. Bənliyinə bir kərə sahib olunca yüzlərcə sənələrdən bəri uyqu halında qalmış olan mühibb⁴ və dəhhaşi-bakir vücudi-qüvvəti cuş və xüruş⁵ gələcək, əlbəttə, özündə yixmədiq sədd, qırmadıq müqavimət, əzmədik xüsumət⁶ burakmaya-caq deyə, qorxaraq ona hücum edən düşmənlərə türklükdə nə laifəna, nə ələmi bir ənsari-həyat olduğu isbatı lazım olduğu bir zamandanı qorqacaqdı?...

Şimdiyə qadar bu milləti hər kəs, hər kəs, hətta bəəlzət türklər ilə bir qəfləti-fəhş içində təhqir ediyordu... Fəqət artıq uyuyan arslan uyandı. Bu gün nifrət və əzimetlə rüfü⁷ etdiyi simayi-nəcib və büləndi⁸ ən qeyri-məhsus bir bir işmizazə⁹ belə təhəmmül edəmiyor. Bu gün qüvvətilə məğrur, şəbəbət ilə¹⁰ pürhəyat, hüviyyətilə¹¹ müftəxir, pərvazü tərizə¹² hazır... Bunun üçün hər kəsdən, hər fərdədən qeyrət, fədakarlıq lazım... Bu ehtiyacı qan içində təqdir etmiş olan kəndisimi bu vəzifədən qaçacaqdı?...

Onda türklük istiqbalı haqqında nəhayətsiz bir ümidi-zəfər var idi, ona görə türklüyün bugünkü məfkurəsi yalnız vəzifə ifa etmək, cahan-pəsənd qəhrəmanlıqlar icad edib əsrlərdən bəri dürlü məsaib¹³ ilə əzilmiş olan nasiyeyi-milləti şan və şərəflə tərifi¹⁴ və təzyin¹ etmək olmalıdır, ama bunun üçün fərdlər fəda olacaqmış...

¹ Etisaf - doğru yoldan azma, haqsızlıq

² Sədəməyi-iqaz - çarpışma, toqquşma nəticəsində qəflətdən ayılma

³ Nəfheyi-həyat - həyat qoxusu

⁴ Mühibb - məhəbbət bəsləyən, dost

⁵ Xüruş - gurultu, patlı

⁶ Xüsumət - düşmənlik

⁷ Rüfü - təmir, bərpa etmə

⁸ Bülənd - yüksək, uca, ulu

⁹ İşmizaz - tiz-gözlünü turşutmaq, titrəyib ürpermə

¹⁰ Şəbəbət - gənclik, cavanlıq

¹¹ Hüviyyət - şəxsiyyət, sima

¹² Təriz - genişləndirmə

¹³ Məsaib - müsibətlər

¹⁴ Tərifi - yüksəltmə, yuxarı tutma

Millət böyüdükdən, millətin xəzineyi-şərəfi kəsbi-sərvət etdikdən sonra "Nə yəs var?", - diyordu.

İştə bu gün, kəndisinə böylə böyük fürsət zühur etmişdi. Böyük bir şövqi-dərüni ilə sıçrayaraq: "Qorxu-morxu yox, arslanım, arş irəli!" deyə hayqırdı.

3

Bir saat qədər yürüdükdən sonra qılağuz² onu bir ormana soqdu. Bir bucuq saat qədər də ormanda yürüdülər; sonra ormanın kənarında fundalıqlı bir bayırdan tırmanaraq bir təpəyə çıxdılar. Hüduda yaqlayırdılar. Qılağuz ona qayət sarp bir yarımlı³ gövdəsində qaçaqçılardan yapmış olduqları mərdivənimsi pək məchul bir keçiddən keçərək hüdudu aşacaqlarını, böyləcə hüdud qaraqollarının təhlükəsindən qurtulacaqlarını söyləmişdi. Şimdi bu yarımlı önündə idilər. Bin müşkülətlə hər saniyə çırpılaraq ayaqları qayıb xurdaş olmaq təhlükəsinin pəncəsində qıvrınaraq, çalılardan ianəsilə dik mərdivəndən çıxdılar. Təpədə bulundular vaxt, qılağuz o biri tərəfdə vadinin zülməti içində tək-tük işıldayan bir qaç ziya gözü göstərərək:

-İştə oraya enəcəyiz. Fəqət siyaqola⁴ rast gəlmək ehtimalı vardır, - dedi.

Artıq, bin ehtiyatla, hər dəqiqə təvəqqüflə⁵ ətrafı dinləyərək yürümək lazım gəlirdi. İyirmi dəqiqə qədər bu minval üzrə getdikdən sonra qılağuz həyəcanla onun qolunu tutub: "Aman diqqət!", - deyə qısıldı. Həmənlə yerə yatdılar. Yanlarında daş komaları vardı, onun bir kənarına bütüldülər. İyirmi beş metr qədər uzaqdakı yoldan bir qol⁶ keçiyordu. Qol keçdiyi vaxtı artıq təpəyi qola təsadüf etmək ehtimalı olan yoldan deyil, dördəyək yürüyərək fundalıqlar arasından enmək lazım gəldi. Keyli vaxt böylə keçdi. Bir an oldu ki, qılağuz təvəqqüf edərək əlli metrə qədər bir yüksək binayı göstərdi və "İştə orası!", - dedi. Beş on

¹ Təzyin - zینətləndirmə, bəzəmə

² Qılağuz - yol göstərən, bələdçi

³ Yar - yarımlı

⁴ Siyaqol - sərhəd mühafizəsi

⁵ Təvəqqüf - dayanma, yubanma

⁶ Qol - jandarma

dəqiqə uzaqdan tədqiq və təftiş etdilər. Bina böyük bir qaya üzərinə inşa edilmiş yüksək bir şeydi; qaidəsində növbətçilər gəziyorlardı. Sürünə-sürünə daha təqərrüb¹ etdilər: hər guşədə bir növbətçi bulunduğunu gördülər. Növbətçilər hər biri bir cəbhə boyunca gedib gələrək vəzifə ifa ediyordular. Fəqət bu gəliş-gediş müntəzəm olmadığı üçün hər səfərdə bir-birilə mülaqi olmuyordular. Həmənlə tərtibini qurdu; şimdi bu köşəyə yaqlaşacaq, oradakı növbətçiyə yalnız rast gəldiyi bir sırada üzərinə atılaraq onun səsini kəsəcəkdik. Bu iş olunca, məchul cəbhədəkinin səsini kəsmək nisbətən kəsbi-sühulət² edəcəkdik. Böyləcə növbətçilər tələf edilincə o cəbhələrdən birinə dinamiti vəz ilə atəş etmək qolaylaşırdı. Şimdi növbətçiyə beş addım yaqlaşmışdı, onun yalnız bulunduğu bir saniyədə üzərinə atılıb əlindəki bıçağı xırtlağına daldırmaq pək ani bir iş oldu. Bu bitincə digər növbətçiləri də eyni vəchlə xırtlaqladı və həmənlə cəbhənin qaidəsindəki basamaqları basıb qələnin ilk qatı hızasına³ yüksəldi. Orada əlilə kəşf etdiyi mazgala dinamiti tərtib lazımlığında vəz edib fitilini aşağı sarqışdı. Fitili atəşləyib qılağuzla mülaqi olmaq üçün yarımlı dəqiqə kafi gəldi. "Çabuc, çabuc!", - dedi. Yənə gəldikləri kibi yüzü qoyu uzaqlaşdılar. Ah, şimdi, şimdi atəş bir infiləq⁴ bir kan kibi havaları yıldırımlarla yakıb tutuşduraraq, kainatı təriqeyi-rədilə⁵ sarsaraq yüksələcəkdi. Fəqət dəqiqələr keçib də, heç bir əlamət zühur etmədikcə, dərin bir əndişə ilə xərəb olmağa başladı. Demək ki, fitil ya sönmüş, yaxud söndürülmüş idi. Fitilin kəndiliyindən sönmək ehtimalı bində beş radəsində olduğuna görə əsl qorqulacaq ehtimal onun kəşf edilib söndürülməsindən idi. Əgər söndürülmüş isə, demək ki, ətraf vəlvələyə verilmiş olacaqdı. Qılağuz: "Aman, öylə isə çabuc, çabuc uzaqlaşalım!", - dedi.

Qəhrindən həlak olaraq uzaqlaşmağa başladı. Ah, neyçin, neyçin olmamışdı? O qadar təhlükələri aşib bu qadar müvəffəqiyyətlə yaqlaşdıqdan sonra qaibən övdə onu məhv ediyordu. "Ya şahidən fitil sönmüş isə..." - əndişəsi onu yiyordu. Demək artıq bu qədərək bir işi ba-

¹ Təqərrüb - yaxınlaşma

² Kəsbi-sühulət - asanlıq

³ Hıza - səviyyə

⁴ Infiləq - partlayış

⁵ Təriqeyi-rədilə - göy gurultusu vasitəsilə

carmadan dönüyordu. Heç olmaz isə təkrar atəşləmək lazım deyilmiydi? Ama, tutulmaq ehtimalı var idi...

A, demək ki qorxuyordu... Bugünkü istiqbalə bəxşi-qürur edəcək ülvi masallar əlavə etmək, türklük şanını böyük fədakarlıqlarla elan etmək lazım idi. Bu gün demək ki, o qorxuyordu... Kəndindən iyrendi, silkindi, təvəqqüf¹ etdi: "Xayır, xayır, bən dönəcəyim, mütləq anlayacağım...", - dedi və qılağuzun etirazını dinləmədən onu orada buraxıb döndü. Təkrar qövliyəyə yaqlaşdığı vəqt orada böyük bir təlaş və hərəkət gördü. İşin failini² dərdəst³ üçün süvari qolları hazırlanıyordu. Dərin bir ələm içində: "Eyvah!", - dedi. Fəqət bu "Eyvah" yaxalanmaq ehtimalından ziyadə, heç bir şey yapamamasının hüsrandı. Bu qadar bacarıqsız olduğuna lənət ediyordu. O qadar ki, artıq tutulsa da, əhəmiyyəti yoxdu; məmləkətinə bir qadarcık bir xidmət ifasına müvəffəq olamıdığdan sonra artıq ölməkdə nə yəs qalırdı?

Təhərri qolları on dəqiqə qadar sonra onu yaxalayıb bir böyük zabitin qarşısına çıxardılar. Zabit kötü bir fransızca ilə onu istintaq etdi; mülazim işi inkar etmədi. Növbətçiləri kəndisi öldürdüyünü, dinamiti kəndisi qoyduğunu etiraf etdi. Sadəcə, başqa arqadaşı olub-olmadığını sorduqları vəqt, qılağuzu təqib edilməkdən qurtarmaq üçün təkbəşinə gəlmiş olduğunu söylədi. Bu zabit qapının dibində ayaqda bəkləyən digər iki küçük zabitə mosqovca iki-üç kəlimə söylədi. Onu dışarı çıxardılar.

Avluda yüksək səslə əmrlər verildiyini eşitdi. Onu bir qapıdan çıxararaq bir bağçaya götürdülər. Orada zabitlərdən birinin kəndinə təqrib edib bir məndil uzatdığını görünə nə olacağını anladı və məndili alıb əlində tutaraq ciddi və mətin ayaqda bəklədi. Əl fənərlərinin məşum aydınlığında bu məşum işi sürətlə bitirib çəkilmək istəyən Mosqov zabitləri tufənglər patladığı vaxt, gənc türk zabitinin

-Yaşasın türklük!...

deyə hayqıraraq yerə düşdüyünü gördülər.

¹ Təvəqqüf - dayanıb qalma

² Fail - icraçı, ifa edən

³ Dərdəst - əldə etmə

BİSMİLLAH

Atıldı dağlardan zəfər topları,
Yürüdü iləri əskər, bismillah!
O xan sarayında çiçəkli bir qız,
Bəklilər bizləri zəfər, bismillah!

Ey döyünən ürək, dumanlı şəhər
Bilirmisən bu zır gurultu nədir?
Aç sisli qoynunu ordumuz gəlir!
Nişanlım qoynuna girər, bismillah!

Ey Bakı, sən qorxma, gəldik gələli,
Səninçün atıldıq daim iləri.
Sağ qalanlar annələrə təsəlli
Şəhidlərin ruhu gülər, bismillah!

Ey hərbin taleyi bizə yol ver, yol!
Sən ey gözəl dəniz, gəl türkə ram ol!
Sən ey sağa, sola qılinc vuran qol,
Qollarına qüvvət gələr, bismillah!

Ey düşmən, alınım yazısı qara,
Öldürməz bizləri vurduğun yara.
Yolladığım qurşun ərməğan sana
O kirli alınını öpər, bismillah!

Sən mərd olub dursan qarşımda əgər,
Qudurğan saçmalı növbətin keçər.
Saqlandığım topraq qanımı içər,
Yurdum olmaz sana sipər, bismillah!

Yurdumuzda bizə meydan oxuyan,
Murdar cəmdəkləri murdar qoxuyan,
Təkbir səslərini uzaqdan duyan
Düşmənimiz aman istər, bismillah!

Cavad

TÜRK OBASINA SƏYAHƏT

Son baharın nadir bulunan bir günü idi. Səma ləkəsiz, günəş ilıqdı. Bir arqadaşım İznığə doğru gediordu. Uzaqdan lacivərd görünən dağlara qavuşmuşduq. Yüksək qayalar, dərin uçurumların yanlarından keçən incə orman yollarından dalları bir-birilə qucaqlaşan ağaclar arasında iləriləməkdə idik. Atlarımız dolaşa-dolaşa bizi yüksəklərə çıxarıyordu.

Ötədən taq-taq balta səsi, bəridən bir çobanın uzun və düz nəğməli türküsi, bu yanda yanmış orman qitələri qəddar baltalarla da devrilərək, yaralanaraq biraqılmış bir çox ağaclar, binlərcə yanmış, çürümüş sərvətlər, çayların, quşların səsləri, qədid dalların¹, çamların uğultusu, yerlərə dökülmüş quru yapraqların soğuş xışırtısı, qulaqlarda bir vəlvələsizlik, gözlərdə ülvi mənzərələr, burunda, ciyərlərdə saf bir dağ havası, ruhda kimsəsizliyə bənzər dadlı bir hüzn...

Ən yüksək bir sirətə varmışdıq. Burası İznitlə İznığ arasında idi. İznit körfəzi və Kökbuzəyə qadar bütün sahil görünməklə bərabər İznığ gölü və kənarında İznığ qəsəbəsi, daha uzaqlarda da qarlı təpəsilə Keşiş dağı fərq ediliyordu. Kim bilir nə qadar mücahid vaxtilə şu bulunduğumuz yerlərdən İzniti, bir nurani yol kibi İstanbula doğru uzanan fitnə Bizansın yolunu göstərən İznit körfəzini kəskin baxışlarla süzmüşdü.

Bən, onların cılız və qorqulaşmış övladı, bütün ömürləri çarpışmaqla keçən dədələrimi çevik atları, mizraqları, yatağanları, oxları, zirehləri parlaq məğfurlarıyla görüyorum sanıyordum.

Önümdən birisi qırmızı, dolğun çöhrəsi, oynaq gözləri, çatılmış və yaylanmış qaşları, uzun saqqalı, heybətli məğfuru, atəş üzərinə qoşa-

¹ Qədid dal - qurumuş budaq

caq atı, püsküllü və saçaqlı əsgər taqımıyla - əlində salladığı, çevirdiyi uzun qılıcdan yıldırımlar saçaraq keçib getmişdi. Bən də əlcəkli avucumda qırbacı sıqaraq incə qolumu yerdən iləriyə uzatdım, yüksəklərə qaldırdım və atımı təpərək firar edə kibi evlərdən uzaqlaşdım.

Günəş sarı gözlərini qapıyor, uzaq-yaxın heç bir köy görünmüyordu. Yavaş-yavaş hər tərəf qarardı. Bir çox hadisələrin əbədi və qeydsiz şahidi olan yıldızlar bizi seyr ediyordular. Biz bəzi yerlərdə ikiyə ayrılan incə yollardan ağacların arasında durmayıb ilərilirdi. Yolumuzu şəşdığımız zənnində idik. Fəqət hala bir yerə niçin varmamışdıq?!

Dağlar uyuyor, ağacların geniş qovuqları ılıq çalıyordu. Sivrilmiş qayalar, daş yığınları, çalı kümələri birer quldur qorqutuculuğu ilə yolumuza dikiliyordu. Gecə xeyli iləriləmiş, hər yeri qoyu bir zülmət, bir məzar qaranlığı qaplamışdı. Ayaqlarımızın altına sanki uçurumlar, ədəmlər qazılıyor, heçlər sərpiliyordu. Gün mərhəmətsiz və sağirdi.² Mədəd arayan hər şeydən mədəd uman nəzərlərimiz qaranlıqlarda sönmüyor, ölüyor, qırılıyordu.

Həyatı andıran bir gecənin vəhşi köksündə bir ümid nurlandı. Uzaqdan sarı və tırək bir işıq görünmüşdü. "Bu işıq çürük ağaclardan əski məzarlardan çıxan parıltı kibi yalancı, yaxud xırsız atəşləri kibi xain olmasın?" - diyordu. Müttəsil ziyaya doğru gediordu. Yaqınlaşınca ətrafı ağaclarla çevrilmiş bir açıqlıqda cift dirəkli bir çadır gördük, aralıqlarından solğun işıqlar sızan bir qaç oba da ötələrdə fərq olunuyordu. Yorgun, tərlənmiş atımın gəmini çəkərək bağırdım:

-Həmşəhri, müsafir gəldi!

Həmən çadırın qapısı açılaraq bir işıq uzadı və iki gənc fırlayaraq atlarımızın gəmlərinə sarıldı. İxtiyar bir qadın yanında bir qaç çocuq, çadırın xalı qapısını daha fazla açmağa çalışaraq bizə: "Buyurun!", - diyordu.

Arqadaşım erkəklərini sordu. "Varsın, olmasınlar, girin dincələk!", - dedilər və daşqın bir sevincə bizi çadırlarına qəbul edərək xalı qapılı sədirlərə oturdular. Bunlar "yuruq" denilən türklərdi.

¹ Ədəm - heçlik, yoxluq² Sağır - kar

O iki qadın hörmət olmaq üzərə qarşımızda dikiliyorlardı. Bunlardan birisi pak gənc idi. Yanları yırtmaclı entarilər¹, çala-çala büzülmüş şalvarlar. Qırmızı və yaşıl naxışlı qalın corablar geymişlər... Şal qurşaqlarının guşələrindən birini arqalarına sancmışlardı. Bellərindən aşağı uzun yun şəritlər² ucunda böyük qırmızı püsküllər və başlarından kökslərinə qədər yuvarlaq gümüş parçaları dizilən zəncirlər sallanıyordu. Alınlarına altunlar dizilmişdi. Qalın qollarında bilərziklər, xalxallar səs veriyordu. Çadırların dirəklərində gümüşlü qılıclar, mərcanlı yatağanlar, tüfənglər, tapançalar asılıyordu. Yerlərə kilimlər, səccadələr sərilmişdi. Ötədə ayrılmış iplər, pamuqdan toxunmuş bezlər vardı.

Zövcə oğlunun bazara qoyun götürdüklərini, onlar yox ikən hər təcavüzü mən edə biləcəklərini, heç bir şeydən qorqmadıqlarını xoş bir şivə ilə anlatdılar. Türklərə məxsus qəniqəlbliklə bizə nə qədər mümkünsə ikram etdilər, yemək yədirdilər. Görüşdük, qonuşduq... Yataqlarımızı sərdilər və rahat uyqu təmənna edərək çadırın bir kilimlə ayrılan o biri qisminə keçdilər. Sabahləyn erkən qalqaraq çadırın önünə çıxdıq. Qarşılarda obalar qurulmuşdu. Şurada-burada dəvələr, atlar dolaşıyordu... Uzun boylu çevik bir gənc əlində tüfənglə yanımıza gələrək bizə bir dəstə avlanmış quş hədiyyə etdi. Bunun qısa şalvarı, geniş quşağı, qulağının yanından sarqan uzun püsküllü, yüksək külahı, boynunda, qollarında gümüş nüsxələr³ vardı. Çocuqlar qoşaraq ağacların arasında qaib oluyor və bizə dağ meyvələri, son bahar çiçəkləri gətiriyorlardı. Bir az sonra bu pak və asudə həyata vida edərək yola çıxdıq.

Burada vücudların saxta və zəifləri, saxta gözəlliyi, ipəklər, almaslar, süslər, modalar, həyatı zəhərləyən zövqlər, səfahətlər, ehtiraslar, entriqalar, yalancı nəzakətlər, mənfəət yırtıcılıqları, heç bir şey yoxdu. Ah, fəqət bunlar əsrin silahlarıyla silahlanmazsa, bir gün behişt-hüzurlar pozulmaz, müəzzəz⁴ obaları dağılmazmı?

İzzət Ələvi

¹ Entari - tək parçadan tikilən uzun geyim

² Şərit - dar, uzun toxunma parça

³ Nüsxə - yazılı bir şey

⁴ Müəzzəz - əziz tutulan, hörmətli

II

TƏBİƏT

DÜNYA YARADILIRKƏN

Qaranlıq!... Boğucu, əzici bir qaranlıq!... Rüzgarlar aqıyor; taşlar aqıyor, alovlar qaynıyor. Çağlayan atəşlərdən girdablar dönüyor, ərimiş dəmirlərdən fisqiyyələr hasil oluyor, dağlar yuvarlanıyor, dənizlər boşalıb doluyor. Bulutlar gümbürtülərlə pathyor, içlərindən yüzlərə, binlərə fırlayıb, atəş bəcəkləri kibi uçaraq, süzülərək, çarpışaraq bir tərəfə saplanıyor. Qabaran, köpürən, qıvranan alovlarla yüksələn qıvrılan, qavrayan sular bir-biri üstünə atılıyor, sarılıyordu. Kainat dönüyor, dönüyordu!...

Dünyayı düzəltməyə məmur olan mələklər cahanın bir tərəfindən digər cəhətinə uçuyorlar, qoşuyorlardı. Kimi alovları dumanlarından, suları köpüklərindən tutuyor, tatlari atılıyor, yıldızlari axıyor, şaxə qalxan dərələri yatırıyor. Kimi Dübbi-Əkbəri¹ quyruğundan sürüklüyor, Həməli² buynuzlarından çəkiyordu. Və kainat dönüyor, dönüyordu.

Bulutlar, sislər, dumanlar arasından bir şimşək hızıyla uçan fəda-kar bir mələk, təkrar məhvərini dəyişdirən bir yıldızı, parlaq, gözəl bir yıldızı Zöhrəyi tutmaq istərkən onun hırçın bir dönüşüylə qanadını qi-

¹ Dübbi-əkbər - Böyük Ayı bürcü

² Həməl - 12 bürcün birincisi, Həməl bürcü

rıverdi və qayaların üstünə düşdü, bayıldı. Ayıldığı zaman gözlərindən daşların üstünə bir damla yaş yuvarlandı.

Yaradan ki bütün bu fədakarlıqları görmüş və bu xidmətləri bəyənmişdi, bu acının, bu göz yaşının xatirəsinin qaib olmamasını istədi. Bu ilk göz yaşından ilk erkəyi yaratdı.

Artıq yavaş-yavaş dünya düzəliyor, dərələr yataqlarına, dənizlər hövzələrinə, yıldızlar məhvələrinə keçiyor, yanar dağlar söniyordu. Günəş mövcudata hər gün bir parça fazla həyat daha veriyor. Rüzgar kainata hər gecə bir yeni təzəlik, gözəllik əlavə ediyordu. Damla-damla şəfəqlərdən koma-koma gül fidanları, qətrə-qətrə bulutlardan çəmən-çəmən məhəbbət çiçəkləri, dərə-dərə yıldızlardan öbək-öbək papatyə tarlaları hasil oluyor, bir avuc qövs-qüzeh¹ bir tavus şəklinə girmiyordu.

Bu gözəlliklərdən, bu yeniliklərdən ləzzət almaq üçün taqım-taqım firişələr² salınaraq gəziyor, süzülərək uçuyor, hər ağacın kölgəsinə girməyə, hər quşun səsinə oquyor, hər çiçəyin qoxusuna bürünüyorlardı. İçlərindən biri ən gənci ən gözəli, fəqət ən yorğununu bu tatlılıqları daha sükun içində tatmaq üçün günəş doğarkən onun ziyasına kökslərini, yapraqlarını açan bir koma çiçəyin ortasına oturdu. Və o da bütün məxluqat kimi zühura gələcək möcüzəyi bəkləyərək dodaqlarıyla, gözlərilə günəşin işığını əmməyə başladı. Bu sırada hər quşda bir parlaq tüy hər qönçədə bir yeni rəng, hər ağacda bir tath yemiş bəlirirəkən bu firişənin əmduyi bir damlacıq ziyadan da onun dodaqlarında bir şey, bir gözəllik, bir nur göründü. Bu gözəllik, bu nur dünyada ilk təbəssüm idi.

Yaradan ki mələklərin bütün fədakarlıqlarını görmüş və xidmətlərini bəyənmişdi, bu tatlılığın, bu təbəssümün, xatirəsinin qaib olmamasını istədi. Bu ilk təbəssümdən ilk qadını yaratdı... Və dünyanın işi də bitdi!...

Əhməd Hikmət

¹ Qövs-qüzeh - göy qurşağı

² Firişə - mələk

İLK TƏBƏSSÜM

Qızım Ümidəyə

Adətən çocuq olaraq qəhqəhələr və nəvazişlərlə qarşısında lətifələr edilən ana-babaya böyük gözlərini dikmiş bakıyor, anlıyor, düşünüyormuş kibi münir, zəki, tath bir nəzərlə bakıyor... Sonra kim bilir nasıl bir əsrarəngiz bir inikas dimağı ilə böyük gözlərinin içində bir nöqtə fazla parlıyor, təvəssö ediyor. Əksərən bağırıb ağlamaq üçün açılan pənbə dodaqları bu səfər yan tərəflərə doğru mütərəddid, acəmi bir tərzdə açılıyor: - Aaa gülmüsdə! Həqiqətən gülmüsdəmi?

Əvət, ilk təbəssümü. Gündən-günə oyanan, ətrafi hiss etməyə başlayan ruhunun dünyaya ilk salam iltifatı, həyatın acılarını, fəci qəribətini, boşluğunu biliyormuş kibi doğduğu dəqiqədən bəri müttəsil ağlayan, guya təvəllüdündən şikayət edən çocuğun ilk aldanışı; qaçmaq istəyən ahuyi Ümidənin munis və mülayim ilk hərəkəti...

Lakin qorqma, qızım! Sana həyatın acılarından, fəci qəribətindən, boşluğundan bəhs edəcək deyiləm. Bunlarla saf, məsum təbəssümünü niyə zəhərləyirəm? Xayır, dünyaya gəlişini - dünyanın nə olduğunu pək əla bildiyim halda - pək məsərrətlə¹ alqışlıyorum. Zira burada yalnız göz yaşları deyil, təbəssümlər, pək lətif təbəssümlər də var: təbiətin müxtəlif mənzərələri, çiçəklərin bir-birindən cazib, rəngli sənətin bipayan² bədaye³ önündə pürzövq təbəssümlər, layiqilə yapılan vəzifənin, hüzzuri-qəlbin təvəllüd etdiyi müstərih⁴ təbəssümlər, sevilən, pərəstiş edilən vücudun yanında pürhiss, pürəşq, püratəş təbəssümlər, çocuğunun ilk təbəssümünü görən ana və babanın müftəxir⁵ və məsud təbəssümləri.

Demin iltq təbəssümünə "həyata qarşı ilk aldanmaq" - diyordum. Bu bəlkə doğrudur. Fəqət nə yəs var? Həyat ancaq aldanmaq və oylanmaqla bir şeyə bənziyor. Həm, əsl aldanmaq dünyadan verəmiyəcəyini istəmək deyilmi?!

¹ Məsərrət - sevinc, şadlıq

² Bipayan - ucsuz-bucaqsız, olduqca çox

³ Bədaye - az tapılan, nadir sənət əsərləri

⁴ Müstərih - arxayın, dinc

⁵ Müftəxir - fəxr edən, güvənən

Onun üçün, qızım, ilk təbəssümünə bu həyatın bütün təbəssümlərini, bütün gözəl aldanmalarını təmənne edərək cavab veriyorum.

İzzət Məlih

İLK XƏNDƏ¹

Bir müəbbəd², dərin qaranlıqdan
Xəlv olmuş bəşər nədən bilməm,
O zəif sinəsində bir matəm
Yer edinmiş, yaşar bu gün əlan.

Göyü yırtdıqca qanlı bariqələr³
Titrəmiş xof içində günlərcə.
Gün batıb qaplayınca ərzi-gecə
Uçuşmuş önündə xariqələr!

O bu heyətlə ram olub vücuda!
Gələ gülmüş, səmayə hayqırmış,
Dərələr inləmiş, o içqırmış;
Qapanıb xakə eyləmiş səcdə!

Bu təhrir davam edib getmiş...
Yıldırım gurlamış, süyül⁴ akmış;
Qış üşütmüş, qızıl günəş batmış,
Çalılar dişləmiş, daş incitmiş!

Nə baharın şəmimi, gülgüni,
Nə o xülya qanath nazlı çiçək,
Nə də güllərlə qoqlaşan kələbək
SİLƏ BİLMİŞ O YƏSİ-MƏLUNİ.

¹ Xəndə - güllüş, təbəssüm
² Müəbbəd - sonsuz, əbədi
³ Bariqə - şimşək
⁴ Süyül - sellər

Göydə binlərcə yıldızın nəzəri
Qəlbi yırtan gümüşlü mizraqlar!
Ovalardan hüub edən¹ rüzgar
Qoşdurur donduran zəhərli qarı!

İştə bin dərdə qatlanan adam
Dolaşıb giryələrlə gəlişində,
Aramış bir hüzur, bir az xəndə
Dinləmiş hər dikində bir matəm.

Çəkilib bir kənardə müstəqil
Ağlamış, toprağa qoyub başını!
SİLƏCƏK MATƏMİLƏ GÖZ YAŞINI
Aramış mərhəmətli nazlı bir əl.

İstəmiş kölgəsində bir qanadın
Bir məsərrətlə göz yumub uyumaq,
Ona gülmüş o anda pənbə şəfəq
Yaratılmış bu xəndədən də qadın.

İsmayıl Hikmət

FIRTINA

Üfüqdə əzəmətli, heybətli iki səhab² zülumatı görüyürəm. Getdikcə təkafi³ ediyör. Təkafi etdikcə baran dəhşət yağdırıyor. Bir nöqtədə durmuyor. Anbaan yüksəliyor, yayılıyor, böyüyor, gün yüzünü qaplıyor. Uzaqdan-uzağa şiddətli bir gök gurultusu eşidiyorum. Kürreyi-nəsimi dalğalandırıyor. Sütuhi-miyah⁴ lərzənak⁵ ediyör. Şu dərin vadinin içində nə qədər yarpaq görüyorsam, cümləsi lərzişdə! Boydan-boya

¹ Hüub edən - əsən

² Səhab - ilğım

³ Təkafi-bərabərleşmə

⁴ Sütuhi-miyah - suların səthi

⁵ Lərzənak - titrəyiş, titrəmə

bir seylabeyi-rəşədir¹, axıb gediyor! Səlasili-cibal² küdurətbəxş olan avazeyi-hövləngizi-rədi³ istədiyi kibi çəkərək, uzadıb götürüyor. Cahhan inliyor. Bu gürültüyü mütəaqib⁴ ortalığı müdhiş bir sükut istilə ediyor. Yer yüzü xəşyət⁵ və heyrət içində zühuri-aqibətkarə müntəzir bulunur. Baxınız! Əzim dağlar, cəsim qayalar birdən-birə qoyu rəng xakistəri⁶ bir pərdeyi-cahanpuşə büründü, getdikcə bəsti-icnihə etmiş olan o qoca bulutları gözdən nihan elədi. Aralıq-aralıq xütuti-bərqiyyə⁷ bulutları şərhe-şərhe⁸ ediyor. Saiqə⁹ afaqı¹⁰ pürtənin¹¹ etməkdə olan seyhələrlə parıldaya-parıldaya bulutların arasından qayıb gediyor.

Gecə pək müzlümdür. Getdikcə tövzihi-daireyi-tənvir etməkdə olan şimşəklər çaqdıqca bu leylayi-zülmeyi-bələdan gündüzlər icad ediyor, gecə bir anda gündüz oluyor, yenə bir anda gündüz gecə kəsiliyor.

Gökdən yağmaqda bulunan dolu, zətən yerlərə sərilmiş olan başaqları əzib məhv ediyor. Rəd və rüzgar bulutları yarıb yırtır! Zavallı ciftci gəlmiş, əldən getmiş olan tarlasının halına yəs və heyrətlə tamaşa eyliyor. Çocuqlarını qucağına almış müstəkiyanə¹² bəğrinə basıyor.

Yıldırım yenə atəşlər saçıyor, avazeyi-hövlanak ilə düşüyor, yıldırım urmuş olan yüksək dağlardan böyük vəlvələlərlə qumlar, daşlar, qayalar, endirməkdə olan sellər münbit tarlaları çeynəyib geçiyor...

Mütərcimi: Müəllim Naci

¹ Seylabeyi-rəşə - titrəyiş seli

² Səlasili-cibal - silsilə dağlar

³ Hövləngizi-rəd -göy gurultusu, ildırım

⁴ Mütəaqib -arxasınca

⁵ Xəşyət - qorxu, xof

⁶ Xakistər - torpaq

⁷ Xütuti-bərqiyyə - ildırım xətləri

⁸ Şərhe-şərhe - şaqqa-şaqqa, doqram-doqram

⁹ Saiqə - ildırım

¹⁰ Afaq -üfüqlər

¹¹ Pürtənin - çox cingildəyən

¹² Müstəkiyanə -şikayətçi, iddiaçı kimi

BİR ÇİFTLİKDƏN

1

Günəş hənuz doğmuş olmaqla bərabər göyün maviliklərinə yayılan sırma saçları bir qaç saat sonra yakıcı sıcaqlığına xəbərcilik ediyordu. Qüvvətli iki atın çəkdiyi arabamız, koma-koma sazlıqlar¹ arasından qurumuş çamurlu bir yoldan gediyordu. Gecəyi xarmanlıqlarda keçirmiş olan çiftçilər çəqdan düğənləri qoşdurmağa başlamışlardı. Xarmanlarda ixtiyarlardan, qadınlardan, çocuqlardan başqa kimsə yoxdu, dinc, arslan yapılı bir dəliqanlıya rastlamaq qabil deyildi. İyirmisindən əlliyyə qadar bütün qüvvətli ərəkəklər müharibəyə getmişlərdi...

Ova yeni biçilmiş buğday, arpa, çavdar, yulaf tarlalarının saman rənglərilə sarı bir dənizə bənzəmişdi. Bu dənizin ötəsində-bərisində adacıq kibi yeşil ağac komaları görünüyordu. Buraları bağlıq olmadığı üçün çox ağac yoxdu. Ağaclarda cırlamağa başlayan böcəklərin ahəngi, sıcağın getdikcə artmada olduğunu anlatıyordu. Daha uzaqlarda yeşil-yeşill bağlar susamış gözlərə birər vahə təsiri yapıyor, sabahın şu pək az sərinliyində zümrüd kibi ağac altlarının kim bilir nə qadar gözəl olduğunu düşündürüyordu. Biz qüvvətli atlarımızın çəkdiyi araba içində, yavaş-yavaş başımızın üstünə doğru və yüksəlməyə başlayan günəşin altında, bu incə sabah yelindən o qədər istifadə edəmiyorduk.

Qarşığı sirətlərdə xoş bir köy gözə çarpdı.. Bunu seyr edərkən daha bir az aşağısında başqa bir köy gördük.

Oranın tarlaları arasında pək seyrək, bir-birindən saatlərcə uzaq görünən köylərə qarşı bu dağlıq və ağaclıq yerlərdəki köylər bir-birindən ən çox yarım saat uzaq bulunuyordu; dağlar ovalardan daha çox məskun idi.

Önümüzə çıxan daşlıq təpələrin arasındakı quraq və qumlu dərədən keçdikdən sonra, önümüzə ovanın başqa bir cəhəti çıqdı. Bunun ta kənarında küçük bir quruluq və geniş bir sazlıq vardı. Quruluğun iləri tərəfindən gedəcəyimiz ciftliyin yapıları görünüyordu. Artıq sıcaq xeylicə artmış idi, fəqət ciftliyə pək yaqlaşmış idik; sıcaqdan qorqmağa bilirdik.

¹ Sazlıq - qamışlıq

-2-

Nəhayət çiftliyə gəldik. Arabamız bir həbsxanə qapısı kibi dəmir barmaqlıqlarla yapılmış böyük qapıdan qaldırılmış avluya girdi və durdu. İndik. Ev sahibi önümüzdə düşdü, bizə yol göstərdi. İki qanatlı böyük bir qapıdan başqa bir avluya girdik. Burası çiftliyin hərəm tərəfi idi. Yapının danılarında, bacaların üstlərində leylək yuvaları vardı. Çiftər-çiftər leyləklər bacalara, damlara qonmuşlar, qaqalarını bir-birinə çarparaq laq-laq yapıyor, sanki bizə "xoş gəldiniz!" demək istiyorlardı.

Ovanın bu bitməz-tükənməz səssizliyi içində bu laq-laqların dərin bir mənası vardı... Şəhərlərdə, qəsəbələrdə bəlkə bir parça xərabəliyi göstərən leylək yuvaları buralarda, bu ıssız köy yerlərində büsbütün başqa türlü görünür. Bu yuvalarda laq-laqlayan o qoca quşlar, şu sakin köy yapılarına bir şənlik veriyordu. Hərəmliyin hazır döşəli taş hanayına girdik. Əlimizi, yüzümüzü yıqayaraq yolda büründüyümüz tozlardan bir dərəcəyə qədər təmizləndik. Sonra hanayın iki tərəfindəki sədirlər üzərinə uzandıq. Hanayın otəki qapısı günəşə - göyün ortasına çıqmış olduğu üçün o qapıyı da açdıq. Buradan bir daş mərdivənlə otərafı firdolayı çiçək saksılarıyla süslənmiş bir taşlığa eniyordu. Bu taşlığın yanından kənarları rıxtımlı¹, altı-yedi arşın kadar genişlikdə, suyu qayət bərraq bir dərə keçiyordu. İştə bu dərə idi ki, yuqarıda söylədiyim geniş sazlığı vücudə gətirmişdi. Dərənin o biri kənarı salqım söyüd və yemiş ağaclarıyla süslü çiçəkli bir bağça idi. Dərə içində sayısız küçük-küçük balıqlar dolaşıyordu. Sıcağın ziyadəliyindən darlaşmağa başlayan kökslərimiz bu dərəyi, şu yeşil ağacları, şu gözəl çiçəkləri görünəcə sərindən və genişləndi.

Bir az yorğunluğumuzu aldıqdan, yeməklərimizi yedikdən sonra, öylən uyqusuna daldıq. Böyləliklə günün ən sıcaq saatlərini xəbərsizcə keçirdik. Uyqudan qalxdıq, yenə hanaya çıxdıq. Şimdi çiftlik sahibini ziyarət üçün yaqındakı köyün əyanından biri gəlmişdi. Qısa saqqallı tək tük qır sərpmiş uzun qumral bıyıqları, qiyafəti kəndisinin bir rumeli mühaciri olduğunu göstəriyordu.

Adamcıqaz son rus müharibəsindən sonra şərqi rumelidən və ya əski Tuna vilayətindən Anadoluya hicrət edən mühacirlərdən idi. Otuz

¹ Rıxtım - sahil

beş sənədən bəri qiyafətini və dilini də dəyişdirməmişdi. Yalnız bu yerlərin bəzi adətlərini, bəzi tədbirlərini öyrənmişdi.

Anadolunun bu yerlərinə hər tərəfdən mühacirlər gəlmiş, şərqi rumelili, tunalı, sərbistanlı, tesalyalı, boşnaq, çərkəs... Bunların içində ən çox faydəli olanlar, Tuna mühacirləri idi. Ötədən bəri böylə eşidiyorum, böylə biliyor, səbəbini öyrənmək istiyordum.

-3-

Çiftlik sahibinin çalışqan, sözü, xatiri sayılır bir köy əyanı olaraq bana təqdim etdiyi bu adamcıqaz, istədiyimi bana öyrətəcəkmidi? Həsir üzərinə bağdaş qurmuş olan Əziz ağa (mühacirin ismi böyləydi) çox cığara, xüsusilə pek çox qəhvə içiyordu. Dərinliklərdə Tunanın həsrətli sularının əksi titrəyən gözlərində, baba ocağından büsbütün ayrı keçirilən qəmli bir həyat oxunuyordu. Onda şimdi mazidən böyük bir acının yadı, şübhəsiz, qalmamışdı. Kim bilir nə vaxt ələ keçəcəkdir? Artıq uzaq bir nemətin yadı yəs artırmaqdan başqa nəyə yarardı? Bununla bərabər, qəlbinin ta hafizə erişdirəmədiyi yerlərində, əski yeşil yurdunun izlərindən axan sızıları duymaqdan kəndini alamıyor, müid¹ yaraları açan mosqof üçün ta yeddi quşaq övladına ölməz bir öc² duyğusu nəql ediyordu. Əziz ağa anlatmağa başladı; otuz beş sənə əvvəl Tuna yalısından çıxdıqları vaxt yüz bu qadar xanə mühacir imişlər. Yollarda, uğradıqları yerlərdə bir çox sıxıntılar çəkmişlər sonra bu gözəl və zəngin ovanın küçük bir köyünə yerləşdirilmişlər. Əvvəla yerli əhali bunları istəməmiş: pek yüz verməmiş, zavallı mühacirlər kəndlərinə ayrılan tarlalarda çalışmağa, əski yurdlarında evlər kibi köy yapıları yaparaq, yavaş-yavaş yerləşməyə, yerlərinə isinməyə başlamışlar. Bunların fənalıqdan qaçan, çalışqan və namuslu adamlar olduqlarını gördükcə, yerləşdikləri köyün və qomsu köylərin əhalisinə əmniyyət gəlmiş. Artıq kəndləri də bunlardan örnək almağa başlamışlar. Mühacirlər, gətirdikləri arabaları yapıb qullanmasını unutmazlar; binaəleyh yerlilərin qatı arabalarına bir türlü alışmamışlar. Yerlilər mühacir arabalarının bu düz ovada qatılardan daha çox işə yaradığını, öküz və mandalara heç bir zərəri olmadığını görünəcə onlar da öylə arabalar yapdirmışlar. İştə böylə-böylə yerlilər mühacirlərdən bir çox şey öyrənmişlər. Bir-birilə qız alıb vermişlər, bir-birlərinə qaynaşmağa

¹ Müid - dərin

² Öc - intiqam

çalışmışlar. Əziz ağanın köyü yaqınlarındakı əski köylərin də iyiləşməsinə səbəb olmuş. Pək fəqir bir halda buralara gələn, bir türlü əzici məhrumluqlar içində inləyən mühacirlər çalışmaq yüzündən şimdiki olduqca zəngin olmuşlar. İçlərində iki-üç bin liralıq adamlar əksik deyilmiş. Artıq pək rahat yaşıyor və dövletə dua ediyorlarmış. Bu çiftlikdə keçirdiyimiz iyirmi dörd saatlik həyatı qolay-qolay unutmayaçağım. Əziz ağa o qır düşmüş uzun qumral bıyıqlarıyla, qısa saqqalı, günəşdən tunclanmış yüzü, sarıq almacıqlarının üstündə Tuna sularının əksini taşıyan ala gözlərilə daima yadımda qalacaq...

Kazım Naci

İKİ YÜZ ƏLLİ QURUŞA BİR ƏSR

Məmləkətimdən üç sənə qeybubət¹ etdim. Uzun bir müddət iftiraqdan² sonra yenə Çamlıcaya övdət³ etdim. O günlərdə hər hanki bağcanın içindən, hər hanki ərazidən keçsəm, hər cəhətdə hökmfərma təxrib olan dəhşətli bir balta səs ilə yürəklər dayanmaz sürətdə acı-acı fəryadlar edərək, bir taqım ağacların yerə yıqıldığını görüyordum. Süvəri-bədayiyi-təbiət⁴ arasında əndami-dilrübalarıyla təməyyüz⁵ edərək bir aləmi-zibalin kainata qarşı etdikləri fəryada, göydən yerə tökülən ahəngi-ilahiyə məhat və minbər olan ağacları o sənə qətlə ediyorlardı. Bu avazeyi-inhidam arasından məhzun-məhzun keçərək, hər yerdə zib-xəyalım olan xiyabanıma doğru təqərrüb etdim. Nə görəyim? O gözəl xiyaban hər dürlü hüzn və ələmlə bir xiyaban olmuş, vaxt-vaxt əsən rüzgarın qaldıracağı qübari-yəsi-əfza içindən həşərati-müzirə, yağar topraq rəngində bulut şəklini almışdı. Nə bir ağac! Nə bir quş! Şurada-burada qalib qurumuş bəzi ağac köklərilə orası bir Afrika məzaristanına dönmüşdü. Hər şeyi solduran, hər şeyi çürtdən temmuzun o atəşin günəşi yolun kənarında qalmış bəzi çalılar yanğından çıxan yaşıllıq kibi yaqmış, ötədə-bəridə yağmurdan birikən sular isə qurtlandı-

¹ Qeybubət - tərək etmək, orada olmamaq

² İftiraq - ayrılıq, hicran

³ Övdət etmək - geri dönmək

⁴ Süvəri-bədayiyi-təbiət - təbiətin ilkin görünüşü

⁵ Təməyyüz etmək - fərqli, üstün olmaq

ğı üçün təəffün ediyordu. Yoldan yürüməyə başladım; günəşin zəminə toxunan atəşin bir xəyri-şüası içində nəhayətsiz bir sürət, yorulmaq bilməz bir hərəkətlə yuxarıya, aşağıya çıxıb-enən min dürlü sinəklər ağıza, gözlərə giriyor.

Başımın üzərində qaynayan bu günəş də hər tərəfi qavrıyor, ayağımın altından isə kərtənkələlər qaçışıyordu.

Oradan keçən bağcıya: "Buraya nə olmuş?" - deyə sordum. Üzümə bir az heyrətlə baqdıqdan sonra: "Buranın sahibi bu ağacları iki yüz əlli quruşa Üsküdar odunçularına satdı"- cavabını verdi.

Sami Paşazadə Sezai

XƏYALIN ÜMİDİ

Axşamdı! Qadınlar çeşmədən döndü,
Sararan qızlara şəfqətlə baqdim.
Ağacların yaşıl başları söndü,
Paslanan havaya rıqqətlə baxdim...
Sərvilər içində uğultu vardı,
Üfüqlər boşaldı, səma qarardı.
Günün gümüş üzü birdən morardı,
Bən bu təhəvvülə heyrətlə baxdim...
İnlədim... Heç bir şey bana baxmadı,
Gözlədim, beynimdə şimşək çaxmadı,
Ağladım, gözümdən yaşlar axmadı,
Bu səssiz boşluğa dəhşətlə baxdim...
Yürüdüm, kölgələr arxamdan gəldi,
Bayquşların səsi sükutu dəldi,
Başımı oxşayan bir bəyaz əldi,

O dəsti-şəfqətə hörmətlə baxdim.
Dərələri keçdim, dağa ulaşdim,
Əfsunlu elləri gəzdim, dolaşdim,
Buluta toxundum, göyə sataşdim,

Mühitə şaşqın bir cinnətlə¹ baxdım!
 Əsrarlı bir parmaq zülməti açdı,
 Boşluğa sarışın yıldızlar saçdı,
 Qaranlıq pərisi qorqaraq qaçdı,
 Qızaran sulara diqqətlə baxdım...
 Gözümde gecənin kölgəsi soldu,
 Qəlbimə şəfqətin rəngləri doldu,
 Bu rənglər beynimdə bir gündüz oldu,
 Bu sevimli günə minnətlə baxdım.
 Üfüqlər həp şimdiki maviləşirkən,
 Xəyalın ümidi pənbə, şux və şən,
 Parladı... o zaman bu ziyaya bən
 Heyrətlə, şəfqətlə, hörmətlə baxdım!...

Nüsrət Əlkazimi

HELEVANDA² İDİM

Helevan çöllərində, o altın rəngli qumlar üzərində bir az da gəştü güzar etmiş, saat on ikiyə çeyrək qala Helevandan hərəkət edərək Qahirəyə təvəccöh eyləmişdim.

Qışın bu iqlimə məxsus lətafəti arasında qatarımız sürətlə Qahirəyə doğru yürüməkdə idi. Günəş qürub ediyordu.

Hava bulutlu olmaqla, günəş külliyan qürub etmişcəsinə ətrafı xəfif bir qaranlıq istila etmişdi. Elektrik ziyası kibi qayət səri, fəqət turuncuya mayıl qırmızı bir ziya ənzarımı cəlb etdi. Bir də nə bakayım: afaqi-qürubəyə yaqlaşan günəş pərdeyi-zülamı dələrək kəndisinə bir zol açmış, bütün məxluqata vidai-əbədi ərz edər məsum bir çöhrəylə Nili seyrə dalmışdı. Gözlərim gördüyü şeylərin həqiqət olduğuna qane olamıyordu. Nil o qadar saf, o qadar bərraq idi ki, bir nəzərdə ayineyi-əbrdə³ təzahür edən bu mənzərəyə insan mümkün deyil, zil məkus⁴ de-

¹ Cinnət - aqlın başdan getməsi

² Helevan - Doğanqaya Ərdəhan ərazisində bir yerdir. Doğanqaya əvvəllər Helevan və ya Helvan adlandırılmışdır.

³ Ayineyi-əbr - bulud aynası

⁴ Zil məkus - çox pis, uğursuz

yəməzd. Mütləq bu aləmin müqabilində bir aləmi-digər görüyorum, zənn edərdi.

Çoq sürmədi. Bu iki xurşidü cahantab birdən-birə qayıb oldu. Yalnız səmadaki əlvən günəgündən¹ başqa bir əsər qalmadı. Afaqi tənvir edən o zərrati-xəlifsə yenə o çöhrəyi-xununin² son xəndəsi idi. Pərdeyi-ixtifayə³ çəkilmiş, olan xurşidi-nazənin son şüailə afaqi salamlayaraq həm gülüyor, həm də bilməmə hankı aləmə doğru şitab⁴ ediyordu.

Birdən-birə çöhrəyi-gülguni sarardı, ətrafı bir zülmət qapladı. Bən mühakimətə dalaraq, mümkün deyil, gözlərimi o nöqtəyi-həzindən ayıramıyordum. Pək mütəəssir olmuşdum. O qürs rənginin sürətlə göz önündən qaib olub gedışı xəyalıma bir taqım vahimələr ərz etməyə başladı. Bu da getdi, bir daha gəlməz. Mədumiyyəyə⁵ atılan cisimlər övdət etməzlər, - dedim.

Vaqəən həqiqət böylə deyildi. O dilbəri-zərrinmu yarım gün sonra yenə ərzi-əndam edəcəkd. Bu, bir qeybuvyyəti-əbədiyyə deyildi. Lakin, heyhat, bənim fikrim bozulmuşdu. Bən: "Mədumiyyəyə atılan cisimlər övdət etməz" - diyordum. Əvət, öylə idi. Bu cisim bir daha övdət etməyəcəkd. Ertəsi sabah tulu edəcək olan günəş başqa bir günəşdi, nasıl ki tənvir edəcəyi gün başqa gündür.

Düşünürdüm: "Gün nədir? Zaman nədir? Gün bu gün, zaman bu zaman" - cümləsi ərzin mütəmadi dövründən hasil olan əyyami-müəyyinə olduğu halda hər ləhzəyə, hər saatə, hər günə, hər sənəyə nasıl ki başqa-başqa nəzərlərlə bakılırsa, eynilə günəşə də o sürətlə baxmaq icab etməzmiydi? Günəş doğuyor, həm də doğan günəş yenə o günəşdir. Fəqət başqaları üçün doğuyor. Binlərcə vücut o qürubu təqib edərək, ertəsi sabaha erişəmiyor. Birinə sabahi-səadət olan digərinə fəcri-fəlakət oluyor. Günəş yenə o günəş olduğu halda əhvali-ələmdə vüquə gələn təbəddülət insanə öylə heyrət veriyor, insanı öylə məbhut⁶ ediyor ki, ərzin böylə o ərz olduğuna inanmaq qabil olamıyor.

¹ Günəgün - rəngarəng, növbənöv

² Çöhrəyi-xunun - qanlı çöhrə

³ Pərdeyi-ixtifa - örtülü, gizli

⁴ Şitab etmək - tələsmək

⁵ Mədumiyyə - yoxluq, mövcud olmayan

⁶ Məbhut - heyrətli, şaşqın

İştə bunun üçün deyirəm ki, hər gün başqa, hər ləhzə başqa olduğu kimi hər tülu, hər qürub da başqadır: nəhayət afaqda məşhud¹ olan ziya büsbütün məhv oldu. Qaranlıq afaqi-qürubəyi istila edincə nəzərim təxəyyülata münhəsir² qaldı. Gözlərimi qapadım. Birdən-birə qatarın tövqifi³ bəni iqaz etdi. Yerimdən qalxıb qatardan çıxdım. Övdətimə müntəzir bulunan iqamətgahıma gəldim.

ÇOCUQ

Bir şair: "Kədərinizi dağıtmaq istərsəniz, uyquya dalmış bir məsumun halına baxınız!", - deyir. Digər bir şair də: "Bir çocuq o məsumanə halilə odanın qapısından içəri girərkən düşünülməsi lazım gələn hər bir şeyi unuduram!", - deyə həyatını tərcümə ediyor.

Çocuq sonradan insan olacaq bir mələkdir. Bu mələki hər kəs sevər. Çocuq gözlərini qapayıb da xabi-səfərvərə⁴ daldığı vaxt gözlərinin üzərinə bir pərdeyi-zərin çəkilməsi dodaqlarının üstünə, çoculardan başqa kimsədə görülməsi qabil olmayan məsumanə bir təbəssüm vəz edilməsi nə qədər xoşdur.

Günəş münəvvərdir: cahanımızı qərqi-nur eylər. Qəmər şüalarıyla şairləri çıldırtacaq dərəcədə gözəl bir mehtab təşkil edər. Üfüqdə uçan əbri-zərin fikri-şairanəyə malik olanların xoşuna gedir. Dəniz xurşidin ənvarıyla bir ayineyi-mücellə⁵ halına girər. Əksəriyyətlə köpürür, sahildəki taşlara bəyaz çiçəklərini saçar, quş qanadı qədər bir yelkən üfüqə doğru uçar.

İlk bahar rəngarəng şükufələrilə ərzi-lətafət eylər. Bülbül həzin-həzin tərənnüm edər. Bir cuyabarı⁶ bərraq mövcələri⁷ taşın arasından enərək çəmənləri tərəvətyab edər.

Günəş, qəmər, yıldızlar, bulutlar, mehtab, dəniz üfüq, bahar, çiçəklər, bülbül, cuybar - həpsi şairanə, həpsi gözəldir.

¹Məşhud - aydın, nəzərə çarpan

²Münhəsir qalmaq - məxsus olmaq, ilişib qalmaq

³Tövqif - dayanma, yubanma

⁴Xabi-səfərvər - əyləncəli yuxu

⁵Ayineyi-mücellə - cilalanmış, parlaq ayna

⁶Cuybar - çay, dərə, göl

⁷Mövcə - dalğa, ləpə

Bən, bu lətafəti-namütənahiyyənin¹ üzərinə bir lətafət-bipayan daha əlavə edərək bubların həpsi mələk çöhrəli bir çocuğun yürümək üçün ilk addımını atarkən, kəsb etdiyi vəziyyət-məsumanəyə fəda edərim!

SƏBAVƏT²

Ey zamani-səbavət! Bütün nə qədər uzaqlaşdın! Hüzur və rahatı də bərabər alıb getdin!

Ah! Nə xoş idi o günlər, hüzn və kədər nə demək olduğunu bilməz idim, əyləncəm bir qaç oyuncuq parçasından ibarət idi!

Valideyn, əqrəba və mütəəlliqat³ şöylə dursun, hər kəsdə kəndimə bir az lütf və məhəbbət görürdüm, ən əcnəbi bir adam bana ən müxlis bir dost kimi müamilə edirdi. Şimdi isə, heyhat! nə tərəfə təvəccöhi-nəzər⁴ etsəm, həsəd, kin və qərəzdən başqa bir şey görəmiyorum. Xülasə, ey zamani-səbavət! Sən bənim zamani-səadətım idin, səni yadilə tökdüyüm göz yaşları atəşi-yəs və iztirabı alevləndirmədən başqa bir şeyə yaramıyordun...

Münif Paşazadə S.Vəhbi

İLK QUŞ, İLK KƏLƏBƏK

Cahan hənuz yaratılmış ... çəmən, çiçək, yıldız,
günəş hənuz doğmuş,
Lapisqa⁵ saçları omzunda titrəyən bir qız
Gözəlliyilə öyülmüş və ilk sabah olmuş,
xışırdamış dallar;
Ətəklərində çiçəklərlə şux və zümzüməkər
gələn gözəl rüzgar

¹Lətafəti-namütənahiyyə - nəhayətsiz gözəllik

²Səbavət - uşaqlıq

³Mütəəlliqat - əlaqədar, bağlı olan

⁴Təvəccöhi-nəzər etmək - üzünü ona doğru çevirmək, nəzər etmək

⁵Lapisqa saçlar - ipək kimi yumşaq, uzun saçlar

Bütün təbiəti tərqişə¹ başlamış gülərək...
Xəfifcə rəşəli² bir səs, sevimli bir ahəng
Duvaqlarında, uyurkən qanadlanıb uçmuş
O nəğmədar ilk quş,
O rəşədar kələbək.

Səid Fahir

GECƏNİN ÖLÜMÜ

Bu, yıldızlı, ilıq, lacivərd bir gecə idi. Göydən mini-mini altun günlər incə bir istehza ilə başərin əczinə³, küçüklüyünə gülüyor, dəniz dilsiz aləmlərin əzici ağırlıqları altında zəbuni-dərinlərdən gələn boğuş bir inilti ilə yavaş-yavaş ağılıyordu. O zaman o bir sürü pırıltılı gözlərin aldatıcı işıqlarına rəğmə qüdrətli bir günahın əbədi qaranlıqları içində boğulmuşdu və hər yer o qadar durğun, o qadar insanə intizar hissi verən qərib bir səssizliklə sakitdi ki, mütləq təbiətin bir şey bəklədiyinə hökm edilirdi. Əcəba, dedim, - nə bekləyirsiniz?

Bu sualıma tiftüqdə bir qız ilıq cavab verdi:

-Şimdi ay - gecələrin altun başlı sultanı, dənizin yorğun, müztərib qucağından səmanın rəhakar⁴ və pürəməl⁵ qolları arasına atılıyor, kəndisinə yaqlaşanların ölümündə vəhşi zövqlər duyan bir Kleopatra qadar həşəmətli və qadir, ətrafında titrəşən yıldızları laqeyd nəfslərilə söndürərək yavaş-yavaş yüksəliyordu. Bu məğrur kraliçanın mütvəzə saçları zavallı ağaclığı əbədi günahlarından bir az yıqamış, ulu çinar üzərinə sanki bir günüş şələləsi sərpmişdi. Sonra bir səs, bu xülyavi işıqların bəyaz ruhundan çıxdığı zənn olunan pürşeyir bir bülbül səsi, gecənin o dərin sükutunu dəldi. Artıq bu nəşə ilə sərxoş idi. Bilməm

¹ Tərqiş - çoxaltma

² Rəşəli - titrək

³ Əcz - acizlik, zəiflik

⁴ Rəhakar - xilasedici

⁵ Pürəməl - əməli çox olan

na qadar bu halda qalmışdıq. Bir aralıq üfüqlərin zülməti, soluq bir bəyazlıq halında yüksəlməyə dağılmağa başladı. Şimdi də günün qatil nəfsi gecəyi öldürüyordu. Bən şaşqın, mütəəssir ətrafımda buna mane ola biləcək bir qüvvət aradım. Yoqdu; sadə hər şeydə solğun bir məlal, məlum bir təvəkkül yaşıyordu... Nəhayət bir dəqiqə gəldi ki, artıq gecə, bizi müsaiddəkar qoynunda o qadar asudə dinləndirən bu sevgili gecə tamamən öldü... O vəqt ruhumdan mahiyyətini təyin etmədiyim bir incə sızıyla təbiətə baqdim; onu da kəndim gibi məhzun görmək istiyordum və gördüm! Dalğalar, bəyaz başlarını siyah qayalara çarparaq hıçqırarkən ay yüzünü sabahın bəyaz əlləriylə örtərək, yıldızlar qorqunc boşluqlar üçünə saqlanaraq ağıladılar... Yalnız üfüqün mənəşşə qucağında hənzuz oyanmağa başlayan gənc günəş bütün bunlardan bixəbər gülüyor, gülüyordu.

Nüsrət Əlkazımi

ÇAMLICA

Çamlıca şu aləmi-səfiliyənin səmaya ən qərib bir məhəli və ya səmanın zəminə ən yaxın bir bürcüdür, deniləcək qadar ülvidir. Səmanın heç bir ülvi tamaşası, heç bir rəngi-lətafəti, heç bir ruhsar və mənərəsi yoqdur, ki Çamlıcanın tülüində, qürubunda, leyli-makövkəbində¹ məşhud² olmasın. Bəzən öylə qürublara təsadüf olunur ki, insan cənabi-həqq maniyi-rəvayəti-bəşər olan bərzəxi-qeybindən birini kəndi dəsti-qüdrətilə³ açmış bir başqa rəngdə, bir başqa təcəllidə bir aləmidigər lətafət göstərir, zənn edər. Vəqta ki zaman qürubi-hülul edər, günəş üfüqə doğru təqərrüb etdikcə ətrafındakı bulutlar yüksəlməyə başlar. O zaman səmanın həməni yarisindən böyük bir qismi atəşin al bir rəngə qərq olur. Günəş təhəvvül⁴ etdikcə, evrən¹ təbəddül² edər. Səmada hər an bir rəng digərilə təzyin³ eylər.

¹ Leyli-makövkəb - ulduzsuz gecə

² Məşhud - sübut edilmiş, təsdiq olunmuş

³ Dəsti-qüdrət - qüdrət əli

⁴ Təhəvvül etmək - bir haldan başqa hala kəmək

O münəvvər⁴, o müləvvən⁵ bulutlar gah parça-parça açılır, gah o bulutlar üfünün üzərində toplanır, nurdan bir dağ şəklinə girir. Mələklərin aşıyanəsi mütləq bu cəbəli-nurun zərrəsidir, denilməkdə tərəddüd olunmaz. Heç xatirimdən çıqmaz: Bir bədr gecəsində yalnız başıma Çamlıcanın zirvəsinə çıqmışdım. Havayı heç o günkü qədər saf, bərraq, sakit görməmişdim. Gün yüzündə bir bulut parçası görünməz, yer yüzündə bir yaprağın qımıldandığı eşidilməzdi.

Mahi-münir⁶ o sükunət içində zühur etdi. Şüanı Ələm dağı, Ərən köy, Qızıl Topraq, Kiçik Çamlıca, Bəylərbəyi tərəfindəki ormancıqlara; ağac altlarına, su kənarlarına idxal etməyə başlar-başlamaz, qayət əmiq⁷ bir sükunətin hökm etdiyi hər cəhətdə birdən-birə bir fəryad oyandırdı; bülbüllər, ishaqlar, digər quşlar, uzaqda olan dərələrdən qurbağalar dəmdəməyə⁸ başladılar.

O zaman İstanbulun etidal⁹ və lətafətinin ən birinci isbatından olan şimal rüzgarları vəzan¹⁰ olmaya başlayınca, havayı-məhəbbətlə biqərar olan gönüllər gibi əşcar¹¹ və nəbatatı¹² da ehtizaza gətirdi.

Havayı-müəttər¹³ o qədər xəfif və lətif idi ki, Xaliqi-kərimin Çamlıcaya o gecə ehsan etdiyi bədayei-qüdrəti tamaşa üçün bir çox mələklər gözlərə görünməyərək, insanın başı ucunda uçuşurlar da o rüzgar onların qanatlarının ehtizazından hasil oluyor, denilə bilirdi.

Eşq və məhəbbət aləmlərinin ruhu, əfzayi-ülviyyəti olan mahi-taban kamali-sükun və sükunətlə dərəcə-dərəcə etila¹⁴ etməyə başladı.

¹ Evrən - kainat

² Təbəddül etmək - dəyişmək

³ Təzyin etmək - bəzənmək

⁴ Münəvvər - işıqlı

⁵ Müləvvən - rəngarəng

⁶ Mahi-münir - parlaq ay

⁷ Əmiq - dərin

⁸ Dəmdəmə - gurultu, vızıltı

⁹ Etidal - orta hal, mülayimlik

¹⁰ Vəzan - əsmək

¹¹ Əşcar - ağaclar

¹² Nəbatat- bitkilər aləmi

¹³ Havayı-müəttər - xoş qoxulu hava

¹⁴ Etila etmək - yüksəlmək

AĞLAYAN QƏHQƏHƏLƏR

On üç gecəlik ay sarı və yuvarlaq varlığının altın işıqlarını yığıq qulübəciklər, yeşil və geniş ovalar üzərinə sərpıyordu. Ova, qulübələr o qadar səssiz və gözəldi ki, bu tatlı və ilıq gözəlliyin qarşısında quşlar belə bayğın bir uyquya dalmışlardı. Yalnız uzaqlarda ormanın içində axan dərənin çağıltısından başqa bir şey eşidilmiyordu. Bir aralıq küçük evlərdən birinin qapısı açıldı və bütün bəyazlar geyinmiş bir qadın -bir gənc qız yol boyunca uzanan çinar ağaclarının soluq kölgələri altında yavaş-yavaş yürüməyə başladı. Şimdi ormanda idi. Bir qaç addım yürüdükdən sonra birdən-birə dizlərinin üzərinə düşdü və ölən gənclərin son iniltilərinə bənzəyən bir hıçqırıqla qara topraqlar üzərində sürünərək inlədi...

Burada ayın aydınlığı yücə ağacların geniş yapraqları üzərində qırılıyır, parçalanıyor, yerə qadar enəmiyordu. Burası hər yerdən daha solğun, daha qaranlıqdı və bu aydınlıq gecənin bir qaranlıq guşəsində, o qız dərən, boğuş iniltilərlə inliyordu...

Aradan iki saat keçmiş, gün yüzündə ay eyicə yüksəlmişdi. Artıq orman da aydınlanıyordu. O sırada bəyaz entarili qız doğruldu. Dalların arasından yavaş-yavaş süzülən işıqların altında yeni tazə bir məzar bilirdi. Gənc qız o topraq yığınınə qapanaraq: "Babacığım, dedi, sən sağ ikən, sən varsın deyə güldürdüm. Şimdi də yoqsun deyə gültüyorum!"

Və acı zəhərli qəhqəhələrlə güldü!...

Nüsrət Əlkazımi

İSTANBULDA YILDIZLI BİR GECƏ

Hər tərəfdə gurultuların kəsildiyi, hər kəsin uyquya daldığı gecə yarılarında fəzayi-biintihayi-səməvatda bütün yıldızların ziyası təməvvütcə¹ başlar, səmanın rəngi Mərmərinin boğaz içinin suları mavi olduğu cəhətlə, o gecədə parlaman yıldızların ziyası mavi görünüyor. Üfünün üzərində məşhud olan hilalın xəfif ziyası, dənə əks edən şəkli-mavi, ötədə-bəridə axan sular mavi, şurada-burada uçuşan quşlar

¹ Təməvvütcə - dalğalanma, ləpələnmə

belə mavi. O mavi gecənin içində üfünkün üzərində toplanan bir çox yıldızlar titrəyən ziyalarla bir şairin gözlərindən, yəni sərayi-sərayiri-ruhun¹ iki nurani pəncərələrindən gúzar etdiyi zaman qəlbın bir guşə-sində huyunda² neçə sevdalar uyandıran işte o sevdalar, həp şeirdir.

Sami Paşazadə Sezayi

ALP DAĞLARINDA

Fransanın Alp dağlarında üzləri daimi surətdə qar və buzla mühat³ lətif təpələr vardır. Bunlardan Dumduşasqur namı verilən təpə 3200 metr irtifainə⁴ rəğmən üzərinə çıxılması ən ziyadə qəbul olanıdır. Oralarda uzun müddət dolaşmış olan bir səyyah keçən sənənin ağustos ayında bu təpəyə nə sürətlə çıxdığını hekayə ediyər: bir gün o yüksək cəmudiyyənin⁵ üzərinə çıqmağa qərar verdi. Çoq hazırlıqlarda bulunmaq lazım gəliyordu. Əvvəla ayaqları qaymaqdan mən üçün altları böyük civilərlə⁶ mücəhhəz⁷ qalın ayaqqabılar, bacağıları soyuqdan mühafizə üçün yun sarğılar, ucu dəmirli möhkəm bir dəyənək, qarların üzərindən gələn göz qamaşdırıcı ziyaya qarşı qorumaq üçün qoyu rəngli gözlüklər, hərmanilər⁸ və yeyəcək tədarük etdik. Az qaldı ən lazım olan şeyi - ipi unutuyordum. Təpəyə çıqacaq olanlar ip ilə bellərini bağlarlar. Qəzara içlərindən birinin ayağı qayacaq oldumu, ötəkilər onu çəkərək o surətlə düşməsinə mane olurlar. Sabahın saat üçündə yola qoyulduq. Bərabərimizdə bəzi yerlərdə bizə müavinət etməsi üçün yolları iyi bilən bir qılavuz aldığımız. Əllərimizdəki fənərlərin verdiyi aydınlıq sayəsində daşlar, qayalar arasında yolumuzu bula biliyorduk. Bir çox saat davam edən bu məşəqqətli tənəzzəhdən⁹ sonra cə-

¹ Sərayi-sərayiri-ruh - nəğmə oxuyan ruh

² huy - xasiyyət

³ Mühat - örtülmüş, əhatələnmiş

⁴ İrtifa - yüksəklik

⁵ Cəmudiyyə - buzlaq, aysberq

⁶ Civi - mismar

⁷ Mücəhhəz - hazırlanmış

⁸ Hərmani - qolsuz, üst geyimi

⁹ Tənəzzəh - səyahət, ekskursiya

mudiyyənin ənginə¹ gəldik. Həqiqətən, bu dik, buzlu sırtın üzərinə tırmanacaqмыдық?! İçimizdən bir çoxu geri dönməyi düşünüyörlər. Fəqət yeni şeylər görmək arzusu bizi dönməkdən mən etdi. Qılavuz: "Haydi ipə!", - deyə bağardı. Sonra həpimizi birər-birər belindən bağladı və əlavə etdi: "Əgər içinizdən biri qayarsa, onu tutmağa bəkiniz. Yoqsa müqavimətdə bir az qüsur edərsəniz, həpimiz aşağıdakı qayaların üzərində parçalanarız". Bu düzlər üzərində həpimizi bir rəşə istilə elədi. Bu dik sırtın üzərinə nasıl tırmanacağımızı düşünüyördük. Qılavuzumuz dəyənəyin ucundakı dəmirlə yüzləri qazaraq küçük basamaqlar saymağa başladı. Əvvəla o çıqıyor, biz də iplə bağlı olduğumuz halda onu təqib ediyördük.

O anda hiss etdiyimiz xof və xələcanı² bir türlü təsvir edəməm. Nə daha nə qədər tırmanacağımızı görmək üçün üstümüza, nə də baş dönməsi qorqusuyla altımızdakı boşluğa bəqa biliyördük. Nəhayət kəndimizi haman üfünkə bir cəmudiyyənin üzərində bulduq. Ayaqlarımız nə çox sərt, nə çox yumuşaq bir qar təbəqəsinin üzərində qolaylıqla yürüyə biliyördük. Yavaş-yavaş günəş tulu etdi. Qarlar göz qamaşdırıcı bir bəyazlıqla ləman³ ediyördük. Dərhal siyah gözlüklərimizi taqdıq. O anda həpimiz qorqunc birər bayquşu andırıyördük. İşte Dumduşasqurun üzərindəyiz. Bu, səkkiz saat davam edən yürümədən sonra bir az istirahət imkan xaricində idi. Buzlu bir rüzgar yüzümüzü yırtıyördük. Bir müddət önümüzə sərilən lətif mənərəyə tamaşa etdikdən sonra o gözəl yeri tərk etməkdən mütəvəllid⁴ bir təsirlə enməyə başladıq. Bir az sonra rüzgarsız və günəşli bir yer bulduq. Bir az təlim etmək üçün orada qərar qıldıq.

QUZU

Sürüdə bu gecə iki qoyun daha quzulamış; doğan quzuları anaları yumuşaq dillərilə, sıcaq nəfəslərilə qurutmuşlar. Onları yatdıqları yerdən qaldırdım. Hər ikisini də birər qolumun üstündə bağrıma basdım. Zəif, körpə tənələri nisan gecəsinin doqunucu sərinliyindən üşüməsin

¹ Əngin - geniş, ucu-bucağı görünməyən

² Xələcan - ürək çirpintisi, həyəcan

³ Ləman - parıldayan

⁴ Mütəvəllid - hasil olan

deyə gəbəmə sardım, sarmaladım. Bakınız, işte şurada, şu çalının dibində iki qardaş kibi bir-birinə soqulmuş, yatıyorlar. Ananın yanı başında ön ayaqlarını biri-biri üstünə qoymuş, başını o çaprazvari ayaqları üstünə uzatmış duran, gecənin qaranlığında yıldız kibi işıqlar bir çift gözlə baqan kölgə qancıq köpəyindir. Onun adətidir. Qoyunlarından hər iki doğan quzuyu anasının arqasında yürüyüncəyə qadar qorur, gözətlər. Bən çox vəqt o köpəyin yeni doğan quzuyu doğuran qoyunla bərabər baş-başa yaladığını, qoqladığını, qurutduğunu görmüşümdür.

Bilməm siz heç quzuları ilk günlərində gördünüzümü? Onlar mələklər kibi gözəldir. Bən doğan quzuları analarının altında tamam qurduqdan sonra daha məməyə yapışmadan cənnət qoqan o gözəl dodaqlarından, qatifa¹ yanaqlarından, siyah sürməli, qoyu xınalı gözlərindən öpər qoqlarımı. Bu sərt taş kibi qaba əllərimlə onların sirətlərini; o tazə yumşaq, qıvırcıq ipəklərini qorqa-qorqa oqşar, sıqar, sevirim.

Şimdi ləxvisə analar sürü içində, qancıq köpəyim çift yavrucaqların başı ucunda hər bir şeyi gözlüyoruz: Günəş ...

İçimizdə günəşi tanımayan, fəqət bu gün onu həpimizdən ziyadə bəkləyən iki can var, şu abanın altındakı şu iki quzucuq.

Bən, sürülər və çobanlar onu pək çox tanıyır: O bizim pək əski dostumuzdur. Hələ bən dünyada iki şeyi tanıdım və iki şeyi sevdim:

Yeni doğan günəş və yeni doğan quzu.

Doğan quzular bana Rəbbimin bitməz-tükənməz xəzinələrindən yer yüzünə yağdırdığı bərəkətlərdən, onlardan bir nişandır. Doğan günəş bəncə Allahın gökdən bizə baqan mərhəmət gözüdür. Quzular doğar, quzular sürülər, bən, həpimiz, bütün dünya onların altında onların sıcaqlıqları içində isinir, canlanır yürürüz. Sürülər yayılırlar, günəş onları gecənin qaranlıqlarından, qaranlıqların qurtlarından, sırtlanlarından, qaplanlarından qorur, qurtarır. Quzular, qoyunlar dağlardakı dərələrdəki tazə yumşaq, süd kibi gözəl, tatlı otları mini-mini dodaqlarıyla öpər kibi qoparır, əmət kibi ısırır, çeynərlər. Günəş onlara yenedən tazə otlar, tatlı sevdalar yetişdirir. Sürülər yayıldıqları yerlərdəki çəmənlərin çiçəklərin üstünə yatar, orsələr², yıpratır, günəş onların altına yenedən yeşil ipəkli təmiz xalılar sərir. Onların önünə rəng-rəng,

¹ Qatifa - çiçək növü

² Örsələmək - əzmək

ətək-ətək tazə çiçəkləri sərir və yayar. Günəş, quzu. Bana öylə gəlir ki, biri yerdə, öteki gökdə doğan bu iki gözəllik arasında əzəldən bir qardaşlıq, yaxud bir oynaşlıq var.

Günəş dağların təpəsindən yerlərə yaydığı ılıq işığıyla ilkin bunları, bu gözəl yavrucaqları oqşuyor, isidiyor kibidir.

Anaların dizləri altında büzülmüş yumuq-yumuq olmuş quzular günəşdən üstlərinə sərpilən pamuq əlli gözlərin tatlı və yumuşaq çimdiklərilə çabucaq oyanır, canlanır, sıçraşırlar. Onu gözlərilə, qulaqlarıyla, burunlarıyla qoqlar, dinlər, süzər kibi sevir və salamlar. O bunlara nurlarıyla sıcaq öpücüklər göndərər. Göklə yer arasındakı bu cəvələrdən bəzi kərə insan nələr duyar, nələr anlar! Bən çox dəfə sabah doğan günəşdən gecə doğan quzulara şu yolda bir söz fısıldadığını sezərim.

Sevimli, gözəl quzular! Siz ananızın qarnından yer yüzünə düşdü-yünüz zaman dünyayı da öteki kibi qaranlıq gördünüz və tanıdınız ki, düşdü-yünüz aləm qaranlıqdır, qaranlıq qalacaqdır, deyilmi? Dünyanın qaranlığı da öteki qaranlıq kibi durğun, təhlükəsiz olsaydı, yenə iyiydi və yenə çox rahat və bəxtiyar olacaqdınız. Böylə olmaması nə yazıq! Dünyanın qaranlıqlarında sizlərə, sizin kibi dişsiz, tırnaqsız, çiftəsiz zavallılara uzanmış, açılmış yırtıcısına pəncələr, yaralayıcı dişlər, qan sömürdən və qan yalayan ağızlar, dillər vardır. Lakin qorqmayın. Sevgililərım, dünyanın işte böylə bir də günü-gündüzü, aydınlıqları var. Bən Allahın yüksəkdən sizə baqan mərhəmət gözüyəm. Hər gün buralardan çıxar, ortalığa işıqlar yaqar, zalımları, vəhşiləri, yırtıcıları görür, göstərir, qaçıtırım.

ORMANDA TƏNƏZZÖH¹

Seylon adasında dünyanın ən heyrət verəcək ormanları vardır. Orada bulunan yolcu yalnız başına ormana girərək tənəzzöh ediyordu. Bir gün yenə ormana girdi. Vavlu ağacları altında quru yapraqlar çeynəyərək, quşların ötüşlərini dinləyərək ilərilədi. Bir aralıq pək gözəl bir tavus gördü. Bu quş o qədər xoşuna getdi ki, onu yaqalamaq istədi, fəqət tavus da kəndisini tutdururmu? Daldan-dala uçmağa başladı. Ta-

¹ Tənəzzöh - səyahət, ekskursiya

vus qaçdıqca yolcu təqib etdi və bir saat sonra yolcu aqşamın yaqlaşmış olduğunu fərq edərək geri dönmək istədi.

Bu məqsədlə yolunu aradı, lakin içindən çıxılmaz bir mağarada ki-bi hər tərəf ağaclarla mühat¹ bulunuyordu. Heç bir yol və ya ayaq izi yox idi. O zaman düşünərək bir ağacın üstünə çıqmağı və oradan günəşin qürub təqtisini² təyin etməyi xatirinə gətirdi. Çünki bu sürətlə qürubu və ona görə digər istiqamətləri təyin edə biləcək, bu vasitə ilə yolunu bulacaqdı.

Ətrafına bəqaraq çıqa biləcəyi bir ağac aradı, lakin bütün o ağaclar o qədər yüksək idi ki, tərələrində tırmanmaq məhal³ idi. Nə qədər çalışdısa, qürub etmək üzərə olan günəş deyil, ya şüalarını belə görməyə müqtədir olmadı. Heyhat, müdhış bir düşmənin mühasirəsinə uğramış kibiydi. Orman necə vəhşi heyvanların məskəni idi; o gecə onların arasında qalmaq məcburiyyətində idi.

Yolcu bu qorqu içində ikən qarşısında qocaman bir vəhşi fil gördü. Bu adanın ormanlarında sürülərlə vəhşi sərbəst fillər vardır. Bu fillər bu ormanlarda pək gözəl həyat keçirirlər: ırmaqlarda banyo edər-lər, qaba otların içində yuvarlanırlar. Ağacların tazə dalları da onlar üçün pək ləzzətli bir qidadır. Digər heyvanlara gəlincə cümləsi filə qarşı riayətkardır, hətta qaplan belə filə hücum etməyə cəsərət etməz.

Yolcu bu fili görüncə kəndisi üçün böyük bir təhlükə olduğunu anladı. Çünki fil ayağını qaldıraraq insana urmuş olsa, onu bir insanın ayağının altında bir böcəyi əzdiyi kibi əzə bilər. Yolcu həmən istiqaməti dəyişdirərək başqa tərəfə qaçmağa başladı.

Yeni yol kəndisini ormanı daha açıq məhəlinə sövq etmişdi; yürüdükcə arqasından filin təqib etdiyini zənn edərək adətə qoşmağa başlamışdı. Böylə bir saat qadar getdiyi halda ormandan çıqmağa imkan yox idi. Getdikcə yolunu bulmaqdan büsbütün ümidini qaib ediyordu. Hələ ortalığın da qarardığını görüncə artıq o gecəyi mütləqə ormanda keçirəcəyini düşünərək qorqu içində bulunuyordu. Yanında nə atəş yaqacaq kibriti, nə də kəndini müdafiə edəcək bir silahı vardı. Küçük bir çaqıdan⁴ başqa heç bir şeyi yox idi..

¹ Mühat - əhatə edilmiş

² Təqti - parçalanma, kəsilmə. Burada; qürub etmə.

³ Məhal - çətin, müşkül

⁴ Çaqı - qatlanmış balaca cib bıçağı

Ağacların birinə tırmanmaqdan başqa çarəsi qalmamışdı. Fəqət bu da qolay bir şeyi deyildi. Yerlilər bir ağaca tırmanmaq için baltalarıyla kökdəsində basmaq açarlar. Halbuki yolcunun yanında balta yoxdu. Güc-bəla ilə pıçağının müavinətilə qalınca bir dəyənək tədarük etdi. Nisbətən çıqması qolay bir ağacın orta dallarına qadar tırmandı. Öyləcə kəndini aylara qarşı müdafiə etmək üzərə bütün gecə orada qaldı. Fəqət gözlərinə bir dəqiqə belə uyqu girmədi. Bütün gecəyi ormanın içində hər dürlü heyvanatın dolaşdığını, yaqın yerlərdən keçdiyini görməklə keçirdi.

Gecə ağacın üzərində tamamilə uyqusuz keçirən biçərə yolcu səbah olanda ortalığın ağardığını gördüyü zaman həqiqətən məmnun oldu. Həmən o təhlükəli ormanda yolunu aramaq üzərə sağa, sola yürüməyə başladı. Fəqət dəqiqədən-dəqiqəyə kəndisini daha ziyadə qaranlıqlarla mühasirə olunmuş hiss ediyordu. Nəhayət büsbütün yorğun düşərək devrilmiş bir ağacın kökdəsi üzərinə oturdu. Hənzür iki dəqiqə olmuş idi ki, ötədən cəsim bir yılanın başını qaldıraraq kəndisinə baqdığına fərqi vardı. Bu yılanın iri qafasının gözlüyə bənzər bir əlamət vardı. Yılanın böylə baqışı gerçək qorqunc bir seydi. Çünki bu, "gözlüklü" denilən yılan idi ki, yılanların ən təhlükəlisidir.

Qəribədir ki, Seylon adasının əhalisi gözlüklü yılanı adətə taparlar. Onu o qadar qüdrətli biliyorlar ki, məbud sanıyolar və hücumuna uğramazlarsa, öldürməzlər. Bu yılan bir evə girmiş olsa onu üsul ilə bir çuvala qoyurlar, uzağa götürüb burakırlar. Gözlüklü yılan da təriz gəməzsə, hücum etməz. Ancaq başını qaldıraraq parlayan gözlərilə sağa-sola bakar və qorqunc surətdə isliq çalar. Yolcu bu müxtərilə heyvandan ürkerək qoşmağa başladı. Az sonra ormanın açıqca bir məhəlinə bulunuyordu. Bir çox ağac kökdələri yerdə yatıyordu. Burası əsl yılanlar yatağı idi. Müxtəlif cinsdən bir çox yılan günəşdə isiniyor kibi duruyordu. Yolcunun ayaq səslərini eşidir-əşitməz kaffəsi¹ bir tərəfə qaçaraq saqlandı. Bununla yolu iləriləməyə cəsərət etmədi, durdu. O zaman qarşısında, bir az ötədə müdhış bir qara yılanın qıvrılıb yatmış bulunduğunu gördü: bu da başını qaldırır, kəşgin gözlərilə kəndisinə baqıyordu.

¹ Kaffəsi - hamısı

Bu qara yılan (əfi) dörd-beş metr uzunluğunda olur. Bir geyiki və ya bu irilikdə bir heyvanı yaqaladığı zaman vücudunun ətrafına sarıla-raq onu boğar, sonra yeyər.

Yolcu son dərəcə qorqaraq geri dönməyə məcbur oldu. Əlindən gəldiyi qadar hər tərəfdə saqlanmış bulduqlarını bildiyi yılanlardan birinə basmamağa çalışıyordu. Nəhayət bir dərənin kənarına çıxaraq son dərəcə sevindi. Çünki susuzluğunu kəsdirə bildi və yüzünü yıqadı. Ondən sonra dərənin məcrasını təqibə başladı. Bu sürətlə yerlilərə təsadüf etməsini ümid ediyordu. Bir az sonra Hindistan cevizi ağaclarına rast gəldi. Üzərinə bir çox maymunlar çıqmış, oynuyorlar, qəribə səslər iqa ediyorlardı. Qaplanların belə qorqduqları bu heyvanlar da təhlükəli idi. Fəqət qarnı ac olduğu üçün bir hiylə ilə əllərindən bir qaç Hindistan cevizi qoparmağı düşündü. Yerdən bir qaç taş alaraq onlara atdı. Onların da cevizlərlə müqabilə edəcəyindən əmin idi. Çünki maymunlar qayət müqəllid heyvanlardır: hanki hərəkəti görsə, onu yapmağa başlarlar. Həqiqətən, həmən kəndisinə bir qaç cevizlər atdılar. İki-üç danəsini qaparaq başı yarılmadan savuşmağa təşəbbüs etdi. Bir az ötədə cevizlərdən birini qıraraq yedi, digərlərini də yerdə buldu-ğu sazlardan yaptığı iplərlə bağlayaraq omuzuna asdı, yenə ilərilə-məkdə davam etdi. Yolcu o günbdə aqşama qədər ormanda dolaşdı, fəqət bir türlü yolunu bulub dışarı çıqamadı. Aqşam üzəri heyvanların su içməyə gələcəkləri bir göl kənarına vasil oldu. Gecəyi keçirmək üçün bu gölün kənarındaki ağaclardan birinə tırmanmağı düşündü. Ondən əvvəl yanındaki Hindistan cevizlərindən birini qırıb içini yedi, südünü də içdi. Sonra bula bildiyi sazlardan və lif nebatlardan¹ bir ip hazırlayıb ağaca tırmandı. Bu iplə gecəleyin kəndisini saracaq, bir az uyumağa çalışacaqdı.

Ağac üzərinə hənuz çıqmışdı ki, bir sürü fil su içməyə gəldi. Bun-lardan sonra daha bir çox heyvanlardan sürü-sürü suya gəldi və az za-man içində orası müxtəlif heyvanların müdhiş bir qovğa məhəli oldu. Yılanlar keyiklərə, keçilərə hücum ediyor, arslan ilə qaplan yaban

¹ Lifnəbat - bitkidən əldə edən ip

öküzü bəqiri-vəhşi sürülərinə təriz göstəriyordu. Zəiflər hən qəvilərin məğlub və qurbanı oluyordu. Bütün bu vəhşi heyvanların ən qorquncu yilandır, çünki heç bir heyvan dişi ona vücudundan bir dəmir zərrə kibi bulunan bağaları, xərcəngləri dəlməz. Halbuki hər heyvan ona qıvrımları arasında halal olur.

Gecə yolcu iplə ağaca bağlı olduğu və əlində sopasını tutduğu halda uyumağa çalışdı, fəqət buna pək az müvəffəq oldu. Çünki gözlərini qapa-dıqdan sonra insanın dimağını sərsəmlətən bir ulama, bir havlama ilə oyandı. Bu, çaqqal idi. Çaqqal qurddan daha xunriz¹ bir heyvandır və hər rast gəldiyi heyvana təriz edər.

Çaqqallar sürü ilə çıxarlar, hər tərəfə kəşşafklar yollarlar. Bunlar-dan biri avı görür-görməz ulamağa başlar. Digərləri bunu eşidirək mə-nasını anlarlar dövətə şitab edərlər. Fəqət bəzən arslan da yaqında bu-lunaraq bu dövətdən xəbərdar olur. O zaman qarnı ac olursa, o da avın bulunduğu tərəfə qoşar. Çaqqallar arslanı görür- görməz çəkirlər, avı ona buraqırlar. Arslan aqlığını təskin etdikdən sonra oradan ayrılıyor və ancaq o zaman çaqqallar da avdan müstəfid² olmağa cəsərət edər-lər.

Biçərə yolcu qorqular içində yenə böyük bir uyqusuzluqla o gecə-yi keçirdi. Səhər səfəq sökməsini sevinc ilə qarşıladi. Heç olmazsa, o gün üçün səlamətini ümid ediyordu. Ağacdən endi, dərə kənarını bu-lub təqib etməyə çalışdı, fəqət dərə yolu sazlar³ içində idi, orada yürü-mək pək məşəqqətli idi.

Çoq dəfə suya girmək məcburiyyətində idi. Nəhayət açıq bir yerə gəldi. Yüksəkə bir qaya vardı. Oraya çıxıb yorqunluqdan kəndini ye-rə atdı. Günəş də çıqmış, yüzünə, gözünə uruyordu. Yorğunluğa, uy-qusuzluğa daha ziyadə dayanamayaraq uyudu. Uyandığı zaman qorqu içində qaldı, çünki bulunduğu zaman qayanın alt tərəfində yumuşaq toprağın üzərində oradən hənuz keçən qaplanın tazə izləri vardı. Demək ki,

¹ Xunriz -qan tökən, qatil

² Müstəfid - istifadə etmə, faydalanma

³ Saz- qamış

o uyumaqda ikən qaplan oradan keçmiş, fəqət kəndisinə təriz etməmişdi. Yolcu bu inayətindən dolayı Cənabi-Haqqa təşəkkürlər etdi.

Yolcu yeni bir qüvvətlə təkrar yolunu aramağa girişdi. Az sonra Hindistan cevizlərinin bulunduğu bir məhələ gəldi. Buradan fillər və maymunlar keçmiş olacaq ki, yerdə bir çox dökülmüş ceviz bulunuyordu. Onlardan iki danəsini içlərilə qurub gözəlcə qarnını doyurdu, yenə yoluna davam etdi. Bi az sonra bir çox gözəl quşların, rəngarəng papağanların bulunduğu bir yerə gəldi. Bunların arasında ən ziyadə təəcübünə mucib¹ olan bir quş var idi ki, qaçası həməən kökdəsi qədər əyri idi.

Bu tuqan denilən bir cins papağan idi. İnsan o qədər cəsim bir qaqanı taşımamın pək məşəqqətli bir iş olacağına hökm edər. Halbuki tuqanlar qocaman qaqalarından heç mütaşəkki² görünmüyörlər. Zavalı yolçu daha bir qaç gün böyləcə ormanda dolaşdıqdan sonra, nəhayət, yerlilər tərəfindən kəşf olundu və onların dələlətiylə³ şəhərə övdə-tə müvəffəq oldu.

¹ Mucib - səbəb olan

² Mütaşəkki - şikayətçi

³ Dələlət - yol göstərmə, bələdçilik

III

MƏİŞƏT VİCDAN

HALUQUN DƏFTƏRİ - Tofiq Fikrət

Qabil yapıdığından peşiman olaraq Allahın hüzurundan qaçıyordu. Kəndisi, çocuqları heyvan pustlarına bürünüb yola düşdülər. Baobab ağaclarını sarsan furtunalar ortasında, çöhrələr mosmor, saçlar dağınıq böyük bir vəhşətlə Qabil çocukları hüzeni-ilahidən qaçıyorlardı.

Aqşam oldu. İlk cinayətin bu qara yüzlüsü bir geniş ovada böyük bir dağın ətəyinə vardı. Karısı yorğun, çocukları bitkin ona dedilər: "İştə burada bir yamacda yatalım, uyuyalım..." Fəqət Qabil uyumadı. Dağın ətəyində əndişəsinə daldı. Gizli bir qorxuyla başını qaldırdı.

Yüce göklərin qaranlığında bir göz sezdi. Böyük və bərraq göz, bütün zqülmətləri dələn bir göz ona qırpmadan, qımıldamadan ciddi və adil bakiyordu. Kəndi kəndisinə: "Bən ona hənuz çox yaxınım", - dedi və həməən uyuyan oğullarını, yorğun karısını qaldırdı. Zavalı çocuklar zavallı qadın çöllərdə biqərar dolaşan bu sərsəri qatilin arxasına yenə düşdülər. Qabil otuz gün otuz gecə yürüdü. Otuz gün otuz gecə. Bir dilsiz kibi, bənizi uçuq bir xəstə kibi, küçücük çitirtildən ürkən tavşan kibi yürüdü. Uyumadı, arkasına bakmadan oturmadan, bir dəqiqə dinlənmədən otuz gün otuz gecə yürüdü... Nəhayət, bir dənizin qumsal çakıllı sahilinə vardı. "Artıq duralım. İştə burası dünyanın son kənarıdır. Bizə mülca¹, bizə pənah ola bilər", - dedi və kəndisi də oturdu. Fəqət tutuq göklərin üfşüqündə eyni nöqtədə munis, fəqət adil gözü görün-cə oğulları və torunları heyretlər içində iztirabla titrəyən dədələrinə bakiyorlardı. Qabil qıldan örmə çadırlar altında böyüyən, böyük və yakıcı

¹ Mülca - sığınacaq

çöllər xəlqinin ilk babası olan oğluna əmr etdi. Həməm çadırın dalğalanan divarları ağır taşlara bağlanaraq gözəlcə görüldü. Oğullarından birinin qumral və şəfaqlər kadar lətif bir qızı sordu: "Böyük baba, siz yenə bir şeyi görüymürsünüz?" "Əvət qızım bən onu yenə görüyürəm". Bunun üzərinə bir oğlu çadırın ətrafınaq tuncdan dairəvi bir divar çəkdi. Lakin Qabil bu gözü yenə görüyor deyə inlədi. Digər bir oğlu: "Madam ki babamız rahatsız oluyor, o halda kəsin və qalın divarlı müdhiş bir qala yapalım ki, oraya heç kimsə, heç bir şey yetişməyə müqtədir olmasın. Həm bunun içinə bir də şəhər bina edəlim". Bu təklifi müttəəqib həməm dəmirçilərin biri işə qoyuldu. Müəzzəm və insanların iqtidarı fəvqündə bir şəhər yaparkən digər qardaşları əngin ovada yabani öküzlər, vəhşi qoyunlar avlayıb çalıxanlara gətiriyorlardı. Axşam əyləncələri də bu gözün bulunduğu göklərin yıldızlarına ox atmaq oluyordu. Böyük qranit kütlələri qalın dəmirlərlə bir-birlərinə kitlenərək çadır divarları yerinə qaim oldular. İçərisi də dəmirdən məmul qorqunc bir şəhər idi. Qalanın bürcləri o qadar yüksək, o qadar yüksək oldu ki, kölgələri ovayı gecəyə çeviriyor və divarları dağların heybətli qalınlıqlarına meydan oxuyordu. Qapısına şu cümlə yazıldı; "Burada kimsə Qabili rahatsız etməz". Qabil daşdan bir kule¹ içinə götürüldü. Oraya məhzun və müttəvahiş² yerləşdi. Yenə o qumral lətif qız gəldi, titrəyərək sordu: "Dədəciyim, göz qaib oldumu?" Qabil: "Xayır, o həp orada".

Əvət, orada rahat etmək mümkün deyildi. Bunun üçün oğullarını çağırtdı və onlara: "Bən məzarda yaşayan bir adam kibi topraq altında bir odacıqda yalnız başına oturmaq istərim",- dedi. Dərhal bir məhzun qazıldı və topraq altında lazım gələn təqsimat yapılmca Qabil içərisinə girdi. Artıq məmnun olaraq bir sədirə oturdu. Məhzunin qapısı gözəlcə qapadıldı. Məqsəd onu görməməsi idi. Fəqət o adil və bərraq göz topraq altında yenə ona baqırdı.

Müqtəbisi: Müəllim Hilmi

¹ Kule - qala

² Müttəvahiş -- qorxu içində

CİRİD

Çıplaq təpəsi yaz-qış əksilməyərək qar təbəqələrilə taclı duran Qılınç qayanın cənub yamacına yaslanan Əgrək iki həftə oluyordu ki, havalar açıldığı üçün yenə qışlaq qəsvətindən¹ seyrəlmiş, bahara məxsus bir gözəllik, bir ləfəfət almışdı. Artıq odalarda "Battal Qazi" oxumaqdan, "Əba Müslüm" cəngi dinləməkdən sıxılan ruhlar bir qır aləmi yapmaq, bir cirid oyunuyla əylənmək istiyorlardı. Qərar verildi. Bu cümə mühəqqəq oynanacaqdı. Qədirlə Salami civar köylərə saldırdılar, cüməyə bəklədikləri xəbər verildi. Cümə də ən lətif bir bahar səhəri qədər xoşdu. Namaz köyün camiində qılındı. Şimdi köy xəlqi qərbə gedən cəbeci sokağından yürüyor, bir sürür qılafəsi bir ay əvvəl soluq və səssiz duran yolları dolduyordu. Sola bir qır yoluna sapılınca getdikcə çoğalan qələbəliyin taqım-taqım yürüdüyü görüldü. Öndə gedənlər arasından dalğalanan şərq səsləri aralıq-aralıq eşidiliyordu. Sağda bol və bərraq sularıyla gərəkədən içənləri dirildən, keçdiyi yerlərə bərəkət və bəxtiyarlıq göttürən Mərcan arxı kənarını süsləyən yüksək qovaqlarla sıra söyüdlər arasından aqıyor, yandakı bağda incə bir dənə qonaq bir sərcənin tatlı ötlüşəcəyilə bir sevinc alayına qatılıyor, imrəniyordu. Bən bu sırada yetmişlik bir ixtiyara təsadüf etdim. Yüksək boyu, gürbüz vücudu, əsrlik vəqəələr şahidi bəmbəyaz saqqalıyla gördüyüm bu möhtərəm vücud bana türklərin yaradılışındakı qüdrət və qüvvətin masalı kibi gəldi. Böyükbaşların "Əhməd ağa" deyə çağırılan bu yaşlı gənc türklüyün qəhrəman törələrinə doyamamış oğlu Kərimin on iki yaşındakı yavrusunu alaraq cirid meydanına can atmış idi. Salamlaşdıq. O, keçmişdəki tatlı xatirələri anlatanlara məxsus hüznü bir ifadə ilə torununa bir şeylər hekayə ediyordu:

-Yavrum, siz ciridin nəsinə gördünüz!

Şimdi dörd köydən birikən bu yüz athıy, vəqtlə bizim köy tək başına çıxarırdı. Köyümüzə kimsələr qarşı çıqamazdı: işlə Əgrək o zaman Əgrək adına layıqdı. Köyümüzdə öylə atlar vardı, öylə cirid oynayanlarımız bulunurdu ki, bu oymaqlarda eşi görülməzdi. Bu gün tək və ciridə yaramaz miskin binirlər bəsləyən evlərin belə bir qaç atı, birər binəyi vardı. Köyümüzdə doqquz-on at sahibi on beş-iyirmi ev yaşardı. Həm də cins və gözəl atlar! Şimdi, köyünün bu acıya düşməsinə yürə-

¹ Qəsvət - qatılıq, sərtlik

yi sızlayan Osman titrək bir səslə sordu: "Ağa baba, bizim atlarımız da çoqmuydu?" Zavallı ixtiyar bir kiçük sual qarşısında şaşaladı. Hiss və fikri yalnız kəndi ailəsinin deyil, fəqət kəndi qövmündə bu dərin və qorxunc süqutu önündə durdu və sonra uzun və anlatılması güc bir ah çəkdi. Bən bu möhtərəm ixtiyarın nurlu yüzündə bir-iki inci damlası yuvarlandığını görmüşdüm. Şimdi o dəniz kibi coşan həyəcanını saqlayaraq davam ediyordu: "Çoqdu yavrum! Bən yetişdiyim zaman bilə on beş heyvanımız vardı. Hələ bir "Dəmir qız" vardı ki, yıllarca qoşularda birinciliyi biraqmadığından "Tutulmaz" adını almışdı: narın yapılı, ceylan bakişli, yosma bir gəlin kibi olan yağız qısrığımız nə vət qələbəlikdən keçsə, hər kəs maraqla bakar, maşallahlar yağdırırdı.

Ya qaç dəfə Urfadan aldığımız turu tay üçün şəhər bəylərindən adamlar gəlmiş, istəmişlərdi. Rəhmətli babam: "O Əhmədir, verəməm, ata binməsin də oğlum sonra qadın kibimi büysün?!" - demişdi. Osmancımın yenə bir incə sualı vardı: "Ağababa, qadınlar ata binməzmi? Halbuki anam da, ablam da şəhərə gedərkən ata binmişlərdi. "Binərlər yavrum! Türkün ərkəyi də qadını da doğuşdan yigit, yaradılışdan əsgərdir". Böyük dədənin sözləri "ərkəkləri daha iyi ata binər" deməkdir. Yanan bir yürəkdən fısqıran bu ataşlı sözlər şimdi bənim beynimi də tutuşdurmuşdu, düşünüyordum: bir əsr içində zavallı türklük nə qədər alçalmış, qoca türklər nə qədər əzilmiş, erilmiş, fəqir düşmüşdü. Vətənin hər tərəfi bu Əkzək qədər viran sevgili və əsil millətimiz şu yiyit köylü qədər yoqsul və pərişan deyilmidi? Əvət; Ədiməyi nasıl görmüşdüm, Afyon qara hasarı nə haldıydı; şimdi Ərzincanı da böylə bulmuyormuydum?... Artıq xəyalım önündən yaqıcı və aqlatır yüzlərcə səfələt və cəhələt lövhələri keçiyor və bən bu qara və qorqunc xəyal ilə kəndimdən keçmiş sürükləniyordum. Eyicə getmişiz. Şimdi iləridəki taqımdan gur və gözəl bir səsin oxuduğu türkü bu tərəfə məxsus uzun, yeknəsəq, fəqət xoş və nasirli¹ bir ahənglə kim bilir qaç əsr əvvəlki böyük türklüyün saf və sağlam bir yayla aləmini xatırlatıb yaşatıyordu...

¹ Nasir - yardım edən

QAVALIN DƏRDİ

Kölgə uzandı, günəş qızardı... Ətrafı bir səssizlik aldı. Axşam qəribliyi uzaqlara sinmişdi. İxtiyar çeşmənin yosunlu yüzündən sızan sular yalağa mırıl-mırıl akıyor... yanında şu godək incəcik dalı onu öpmək istər kibi sarkıyor...

Ağacların altı qoyulaşdı.¹ İləridə dağlar, əflatun-əflatun rənglərlə boyandı... Qavaqlar hər zamankı kibi sakit başlarını qaldırıb səssizliyi dinlədilər.

Bir qarğa əcələ ilə qanadlarını çəkərək yuvasına dönüyordu. Kölgələr əridi...Günəş batdı.. Hər tərəf susdu, susdu və dinlədi...

Uzaqda bir qaval... ağlıyordu.

Kim bilir? Kim, kim bilir? Hanki zavallı, hanki çarəsiz? Bu cansız qamışa acılarını, ələmlərini döküyor və o, bitmək-tükənmək bilməyən iniltilər ilə.. Anadolunun yüksək yaylalarından ta buralara qədər hər yerdə dağlara-daşlara hər böylə aqşamların əsmərlilikləri altında həzin-həzin əks edən hıçqırıqlarıyla bunlar üçün inliyordu... O qadar yanıq, öylə acı dərdləniyordu, ki bütün qırların qəlbi durmuş, bütün bəcəklər susmuş, hətta boyunlarını bükərək qaranlıqlar arasında titrəşən çiçəklər belə durmuş, onu dinliyor zənn olunurdu. Və şimdi bənim olduğum yerdən, uzaqdan kəsik-kəsik səsi duyulan ixtiyar çeşmə sanki bu inləyən qavalın dərdi üçün hazırlanıyordu.

Ey bənim qəlbimin aşnası qaval! Ey yalnızların, kimsəsizlərin, məhzunların səsi, ey tərək olunmuş zavallıqların, əzilmiş zəiflərin şikvəsi², nə ağlıyorsun?

Dərdin nədir? Söylə... Yalnız söyləmə, bağır! Bərabər hayqıralım! Bu şimdi dağların, taşların, otların, quşların, belə dinlədiyi hıçqırıqlarını eşitməyən qulaqlar, əlbət, qoyu gürbüz səsimizi duyacaq... Və tasanma. O zaman hönkür-hönkür onlar, onlar ağlayacaqdır...

Aqa Yıldız

¹ Qoyulaşmaq - burada qaranlıq düşməsi

² Şikvə - şikayət

NƏRƏ

Hey, hey! Adım Həsən Toqsabay. Soyum Öztürk. Qəbiləm Ağ Toğanlı. Yədi cəddim Uluc oğlu Uluc. At sürdüm, gəldim ər meydanına, qarğı çaqdım, nərə basdım, atalarımın şanını dökəm, sayam.

Hey... Qəlicəmin soyunu Hinddə urdurdum. Qınını Cinü Maçında işlətdim. Öylə zağladım ki, üzü dönmədən yeddi düşmən kəlləsini uçurur, ləkə dönmədən qanını süzdürür.

Qısrağım toz qoparan: yeləsinə bin can qurban, bir kişnər, ortalıği çöl eylər ... Öylə xas heyvan ki ahu gözləri yalnız uğraş dirəngində¹ yaşarır!

Hey, hey! Biz kimiz, bilirmisiniz?.. Yer yüzünü alt-üst etmiş gün doğuşundan batıya qədərki çevrələrə ərlük bayrağı dikmiş! sormuş! basmış! Qatı yavuzların yoluna aqıtmış türk oğlu türk.

Atlarımızın nallarını necə topraq sürtdü. Qısraqlarımızın kişnəməsi necə yarlar çınladı.. Davullarımız necə meydanlar gümlətdi... Basqın qoşunlarında, dalğalanan tuğlarımız. Batı günəşindən necə atəşlər qopardı.

Bir aralar dünya bəzülde, insan oğlunda ərlük, ağılıq qalmadı, ər kişilər saqqallarını incilərlə bəzədilər.. Qalxan qolluğu yerinə biləklərinə altun cəvahir geçirdilər. Ərlənməyi qaldırdılar. Tamusu ilə kəndlərindən keçdilər, casusları güldürdülər. Qalxdıq, başbuqlarımızla yollandıq... Həyasızlığı qanla yıqadıq..

Hey, biradər, bir Çalab² ancaq... Yoxdur qeyri-tapacaq! Ulu Tanrı islamı necə ərnağan etdi.

Məhəmməd yalavacın qəbrini gücümüzə əmanət etdi... Səkkiz yüz yıldan qanımızı islamın yoluna seyl etdik. Halal olsun, ağalar.

Çocuqlarımız və torunlarımızla uğraşır, Kəbənin taşına, Məhəmmədin qəbrinə əl sürdürməyiz.

Hey, ərlük, bizim bayrağımız sanımız, qovğa dərnəgimiz toyumuz... Yurdumuz namusumuz, sırma saçlı bacımız, qanımız, özümüz...

¹ Dirəng - aramlıq

² Çalab - Allah

Hey!!! Meydan oquyurum, ər diliyorum... Qaltabanca¹ üstümə çullanırsınız!

Təkbaşına bininiz, çikiniz bəni basdırın, çarmıxa gərin, dilimi, yurəgimi qoparın, qanlarımı için, Məhəmmədin qəbri, yurdumun yaşıl ovaları, bacımın sırma saçları, oğlumun üzərinə əhd edərim ki, türk ocağını yolundan sapdıramazsınız.

Hey! adım Həsən Toqsabay. Soyum Öztürk. Qəbiləm Ağ Toğanlı. Yədi-cəddim Uluc oğlu Uluc. Atalarımın ötənini saydım döktdüm... Yoqmu meydanə çıxan.. Qulluğum başbuğuma əyan.. Namərddir ardına bakan. Hey ...

Qalib Baxtiyar

HƏQİQİ İNQİLAB

Oğlum Nadir hənzur iki yaşını ikmal edərək aşağı-yuqarı qoşmağa başladığı zaman bənim üçün pək tatlı rahatsızlığı mucib² olmağa da başlamışdı. O bənim odama gəlmək istədikcə hiç bənim məmanət etməkliyim qabilmiydi? Hətta onun benim odama gəlməsi üçün vəsilələr ehzar etdiyimi etiraf edərsəm, səmimi vicdanıma tərcüman olmuş olurum. Əgərçi bu gəliş və gedışdən bənim səy və hüzurum mütəəssir oluyordu. Fəqət yanılmazsam?... Ona qadar fəna ... Hər halda o gəlməli idi, bən rahatsız olmalı idim. Zaman-zaman işimdən qalıyorum, kitablarım xırpalanıyır - deyə şikayət etməli idim. Xülasə, dəğdəğə³ böyləcə davam etməli idi. Nə qadar tatlı dəğdəğə. Çarə yoq. Larusun "bayraq" kəlməsini havi⁴ on cildi bizim Nadirin malı olmuşdur. Bu gün o çeşid-çeşid bayraqlar içində kəndisinə gülgün Osmanlı bayrağını göstərmiş, "İştə oğlum, bu aylı, yıldızlı qırmızı bayraq yoqmu, iştə bizim bayrağımızdır. Osmanlı bayrağı", - demişdim. O benim odada bulunduğumu anladımı, həməən qoşar gəlir:

-Bəy baba, Osmanlı bayrağı! - deyə bəhami-hal bana o cildi çıxardırırdı... Görüb geçirdiyimiz fəlakətlərin hər gün evdə söylənib duran

¹ Qaltabanca - namussuzca

² Mucib - səbəb olan

³ Dəğdəğə - gurultu, patıltı

⁴ Havi - içinə alan, ehtiva edən

fəci hekayələri oğlumun o saf dimağında xəyali-məal izləri buraxmaqdan xali qalmamış.

Bir aqşam odama qapanmış, işə qoyulmuşdum. Qapı açıldı. Əvvəla qocaman bir Osmanlı bayrağı, arqasından oğlum heyrətimin imtidadına¹ meydan buraqmayaraq:

-Bəy baba, dedi, işə Osmanlı bayrağı!

-Maşallah, oğlum, nədə buldun bu bayrağı?

-Müdirə xanım bana mükafat verdi onu.

-Sən bu bayrağı çoqmu seversin?

-Çoq sevərim ya, bu bizim bayrağımız. Bən bu bayrağı evimizin üstünə asacağım. Asıncaya qədər də əlimdə, ta işə əlimin üstündə tutacağım.

-Yorulmazmısın oğlum?!

-Nədən yorulacaqmışım? Məmləkətlərimizdə biz bu bayraq ilə duracağıq. Baq bizim Selanikimizi yunanlılar almışlar. Orada bu Osmanlı bayrağını tutacaq yoqmuymuş, əcəba?... Ama bizim Selanikimizi geri alırıq, deyilmi, bəy baba?

-Əlbəttə oğlum, o Selaniki vaxtilə bizim dədələrimiz almışlar da bizə buraqmışlardı. Şimdi biz də onlar kibi olmağa çalışırıq, əlbəttə yenə məmləkətlərimizin sahibi oluruq.

-Ya, ya, bəy baba! Bizim dədələrimiz Asiyanın ortalarından qalqmışlar da, Qaraqurumdan çıqmışlar da, Pasın ovalarından keçmişlər də, sonra, əfəndim, ta buralara gəlmişlər də...

-Anladım oğlum, anladım! Çocuğun nə Asiyanı bildiyi vardı, nə Qara qurumdan xəbəri vardı, nə Pasın ovaları ilə buralarını anlaya bilməsi muhtəməldi². Bunlar, kim bilir, hanki müəllimə xanımın, daha böyük çocuqlara təqir etdiyi dərslərdən çalınma kəlmələrdi. O küçücük dimağdan, çocuq bənindən bir xəyal kibi keçərək, mənası anlaşılmadan (fəqət hərərətə) dildən dökülən o sözlər, beynimdə şimşəklər çaqdırmağa başlamışdı. Məmafihə, qarşısındakı mini-mini bana istiqbalın ziruh³ bir kəfələti kibi görünərək təsəllilərimə badi⁴ oluyordu.

¹ İmtidad - uzatma, davam etdirmə

² Mühtəməl - mümkün, ehtimal

³ Ziruh - canlı

⁴ Badi - səbəb, başlanğıc

-Oğlum!, - dedim, əlindəki bayrağı şuraya qoy da, gəl səninlə bir az qonuşalım!

Cavab verdi:

-Xayır, bəy baba! Bu bayraq yerə qonmaz, bən onu daima başımdan yuqarı tutacağam.

Həqiqi inqilab nəsil-dən-nəsilə təhəqqüq¹ edər, - denilir. Əcəba, bən də həqiqi bir inqilabın müqəddimələri qarşısındamıyım?

Yunis Nadiri

YAPRAQ

Sərt xəzan rüzgarlarının mərhəmətsiz zərbələrilə şuradakı çinar ağacından dalğaların üzərində düşüyordu.

Kədərli çöhrəsində sarı bir məlal var. Kənarındakı enli yırtıqlarıyla əbədiyyən açıq qalacaq. Titrək və mütəəzzir² bir anı xatırlatıyor.

O mütəvəkkil, laqeyddir də... Dalğalarla yüksəlib alçalıyor, ötəyə-bəriyə sürükləniyor.

Bunun beşiyi, şu yurdu məğrur çinar ağacının incə bir dalı idi. Orada yetişdi, orada böyüdü. Gəzmədi, dolaşmadı.

Günəş uzaqlardan ona rəng hədiyyə etdi. Fəqir bacalarla bilməm nədəki yüksək fabrikalar, yanan ormanlar, yaşayacaq bir şey göndərdi.

Topraqlar rizq verdi. Kərdənin bilməm hanki nöqtəsindən gələn bulutlar onu suladı. Nəhayət, mavi dənizin qərarlı dalğaları ona bir məzar oldu.

Xayır, xayır! Bir beşik, iltıq nəfəs, bir qadın köksü oldu. İşə onu əzəli nəğmələr əbədiyyət səslərindən ninnilərlə ağışında sallıyor.

Bu sararan, düşən, ölən nəçiz məxluq artıq başqa mövcudlarda doğacaq, məchullarda yaşayacaqdır.

Bəndən onun maviliklərdə gömülmüş öksüz ruhuna bin rəhmət: bəndən ona bin salam və təqdis³.

¹ Təhəqqüq etmək - həqiqəti meydana çıxarmaq

² Mütəəzzir - mümkün olmayan, çətin

³ Təqdis - bəyənmə

Ah, bən də bir gün topraqların soyuq və duyğusuz qucağına düşdüyüm vəqt bu yapraq kibi, şübhəsiz, dağılacağım. Lakin nələrə qarışacağım, hankı həyatlarda inləyəcəyim?

Mövrus¹ və məksəb² bütün varlığımı bir qaç mini-mini zihayata tövdən³ istəmədə bütün Turanlı atalarımın qanımda dolaşan qüdrətləri, ruhumda hökm sürən mövcudyyətləri... Daimia çarpışan və taşan, daima təhsin edən və düşünən dədələrimin dimağında yaşayan mələkləri, etiyadları⁴, duyğuları, əməlləri, əməlləri... Bu misilsiz töhfələr, bu irsi qüvvətlər, bu qüdsi əmanətlər bənimlə bərabər xəzan içində söntüb getməsə!

İzzət Əlavi

QIŞ GECƏSİ

Vəqtilə eşitdiyim pək sadə və pək kiçik bir vəqəyi sizə nəql etmək istiyorum. Bunu dinlədiyim zaman bən ağlamışdım. Duyduğum kibi söyləyə bilsəm, siz də mütəəssir olacaqsınız. Əvvəla, hekayəmin mühtüm əşxasını sizə təqdim edəyim: yoqsulluq, qar, yoqsulluq-bir ölüm, qar-onun bəyaz kəfəni, gecə də qarə bir tabutdur.

Ən mühtüm əşxası böyləcə tanıdıqdan sonra şimdiki hekayəmi dinləyə bilərsiniz. Vəqə bir eşq masalı kibi mehtablı bir gecədə başlıyor. Fəqət başımızın üstünə pənbə xanım əlləri bəyaz ərik çiçəkləri sərpən bir bahar gecəsində deyil, rüzgarın şiddətli qasırğalar yaparaq uçuşan, savrulan, dönən qarların bütün kainatı, hətta ayın ziyasını belə dondurduğu bir gecədə, şəhərimizin ən geniş caddələrindən birində, kargir⁵ böyük bir binanın önündə bir çəp arabalar duruyor. Bu qonağın⁶ salonunda şimşəklər kibi çaqan qəhqəhələr, cıgıllıqlar al sipərli lampaaların sərpdiyi pənbə işıqlara bürünərək soqağın qarlar üstündə titrəyən səsizliyi ilə əylənə-əylənə uçub gediordu. Qapı açıldıqca qonağın sobasından dağılan sicaqlıq dışarı fırlayaraq, yaya qaldırımının kənarında

¹ Mövrus - miras qalmış

² Məksəb - qazanılan

³ Tövdən - tapşırmaq, əmanət qoymaq

⁴ Etiyad - vərdiş, alışqanlıq

⁵ Kargir - daşdan inşa edilən

⁶ Qonaq - böyük ev, iqamətgah

yazısı silinmiş bir məzar taşı kibi, qardan bəmbəyaz duran bir dilənçi qadının hüsnü-mərhəmətlə yanaqlarını öpüyordu.

Bu dilənçi qadın bir validəydi.

Bu validə xəstə qızı üçün dilənçiyordu.

-Əfəndilərim, sevgili çocuqlarınızın, qiymətli ailənizin sədəqəsi!

Zavallı qadın ağlayan gözlərini qapadı. Titrəyən əllərini açdı. Onun fəryadını nə bəyaz əlbisəli qadınlar, nə siyah əsvablı¹ erkəklər duyurlardı.

Bu yırtılan qəlbin cıgıllıqından hasil olan nəticə nə idi?

Bir qəhqəhə!...

Gecə ilərilir, qadının daima açılan avucuna on parə düşmüyordu... Çünki... dilənçisini bilmir. Çünki ... çöhrəsi çökən qaranlıq, düşən qarın alaca bir ləçihəsinə bürünmüş, bu gecə birinci dəfə dilənçiyordu. Bu qadının bir çocuğu, bu fidanın bir qönçəsi vardı. Vəqtilə qızı məktəbə gediordu. Onu oqutmuş, insani-kamil etmək üçün bir qadın çalışıyordu ki, qız təhsilini bitirəcək, bir müəllimə olacaq, nəvəsini də bəsləyəcəkdi. Lakin çocuğu bağtətən² hümməyə, bir beyin hümməsinə³ tutuldu. Düşə ki düşdü, şimdiki iki aydır yatır. Qadın xidmətçilikdən aldığı bir qaç quruşu bu uğurda sərf etdi, bitdi. Bir həkim arada gəlib baqıyordu. Lakin fütqərə üçün əlac bahalı, kömür bahalı, ətmək bahalı, uyqu bahalıdır. Lakin fütqərə üçün sədət uzaq, afiyət uzaq, xəstəxanələr uzaq, ümid uzaq...

İştə soyuq, qorqunc gecədə dumanlı bir qəndilin sönlük işığında bu qadının gözünün bəbəyi dişlərini qıcırdaqaraq bayqın yatır. Aralıqlardan girən rüzgardan alınma düşən sarı saçlar kiçik bir qanat kibi ditrəşərək bu xəstə qıza uçan bir mələk ruhaniyyəti veriyordu. Kəndisi üşüdüyü halda, isinsin deyə, xırqəsini biçərə validə sırtından çıxardı, qızının üstünü örtüdü və usluca soqaq qapısından çıxdı. Bu gecə qızını ısıtmaq istiyordu. Artıq dilənçək zillətinə bunun üçün qatlanacaq... Bir həftədir cəsərət edəmədiyi bir şeyi bu gecə yapacaq və dilənçəkdi.

¹ Əsvab - paltarlar, üst-baş

² Bağtətən - qəfildən, birdən

³ Hümmə - isitmə-qızdırma, malyariya

“Mərhmətli yürəklər çox”, - diyordu. “Əlbəttə, bana acır¹ bulunur”. Fəqət iki saatdan bəri ona acıyan bulunmadı. Fəryadı musiqi sədaları arasında qaib oldu; gözlərindən dökülən yaşlar soyuq yanaqlarının üstündə dondu. Qadın bəklədi, bəklədi, bəklədi... Nəhayət, yenə qarlarla, çamurlarla, qasırğalarla boğuşa-boğuşa qulübəsinə döndüyü zaman... qəndil sönmüş və qızı ölmüşdü!...

Yenə rüzgar bağırıyor, qar yenə düşüyordu.

SƏFİLLƏR

Həyatı-məhrumiyət və səfaləti ən çox zərbələyən buzlu bir qış günü idi. Qapının zili xəfif və mütərəddid çəkildi. Açmağa gedən xidmətçi qız: “Bu dilənçilərdən heç rahat yox! Gündə iyirmi dəfə də bunlar üçün qapı açmalı”, - deyər söylənərək yuxarı çıxıyordu.

Bədbəxtlərə qarşı ruhumda yaşayan meyli-tədqiq və təcəssüslə² qapıya endim. Aralıq edərək: “Kimsiniz?”, - dedim. Titrəyən bir səs: “Övladım, siz rəhm ediniz, avuc açmaq eyibdir, fəqət nə yapayım, çarəsiz qaldım, əldən-ayaqdan düşdüm, on para, yaxud bir parça...” İkmal edəmədi. Boğazına bir üqdəyi³-təsir və hicab tıkanmış kibi yulqundu, susdu.

Bu dilənən, ağlayan səsin sahibini görmək üçün ufaq pəncərədən baqtdım. Bəlkə doqsan yaşında bir səfil... Həyatın hər qədəməyi-fəcəətini çıqa-çıqa bəlkə ikiqat olmuş, soluq, farsız⁴, mavi gözlərindən dökülən seyli-ələm pənuq kibi bəyaz saqqalının pərişan tellərinə qarışıyordu. Damarları çıqmış, quru, lakin bəmbəyaz əlləri titriyordu. Gözlərimi qapadım və yulqundum.

Talesiz, səfil ixtiyar, sənin hiss etdiyən mərarət⁵ və alam⁶ ilə şu

¹ Acır - Burada; acıyan

² Təcəssüs - araşdırma

³ Üqdə - düyün

⁴ Farsız - Burada işıqsız, solğun

⁵ Mərarət - kədər

⁶ Alam - dərd, ağrı

həzin mənzərəni, dəqiqədə bənim də ruhumu tənib¹ etdi. Sənin fəlakəti-həyatiyyəni bana ən mümtaz səadətləri unutturdu. Yazıq ki sana əhəmiyyətsiz bir şeyi ianə etmədən başqa bir şeyi yapamıyım. Və bunu sana uzatırkən adətə qızarıyorum, sıqılıyorum. Bax, mühitində möhtəşəm konaklar, köşklər, bunların içində sənin ölməməni üçün möhtac bulunduğun quru əkməkdən sonra nələr, nələr, nələr var. Və bunlar o qadar məbzul², o qadar müstəsna ki... halbuki, zavallı ixtiyar, sən bir loqma əkmək bulamıyorsun! Kim bilir, bəlkə həyatda sən də çalışdın, fəqət işlə insanlar böylədir.

Düşgünlük zamanı üçün bir şey ehzar³ etməzlər. Baxtüsüs⁴, bəlkə sən də öyləydin. Əsnaf, əmələ bütün gün döküdü alın tərilə ailəsinin bir günlük ehtiyacını qazanır və ona ... qənaət edər.

Biz səni büğyayi-səfalətdən çəkə biliriz, lakin bunu düşünmüyoruz. Çünki sən süfrə və ziyafətlərdən artan əkmək qabuqlarını bəklərək biz yarınkı modanın, yarınkı süs və ehtişamın moda lislərini tədqiq etməkdəyiz. On quruş sənin üçün bir sərvət, bir xəzinə ikən biz on liranın bir günlük məsrəfinə belə kifayət etmədiyini görür və çox, daha çox istəriz. Sən əlbisən üçün bir yama bulamazsın. Biz keçən sənə iyirmi lirəyə aldığımız kostümü modasız deyər geyməyiz. Sən səfalətin, biz israfın timsalıyız.

Bəşəriyyət çox şeylər icad ediyor. Fəqət yarım, israf və səfalətin vasitəsinə bulan bir məntiq nə vəqt icad olunacaq?

Şükufə Nihal

BIRAQ, YAPMA!

-Nə olacaq şu döydüyün ucu sivri dəmirdən?

-Bundan xəncər yapacağım...

-Bıraq, yapma onu sən!

Əl verməzmi əqrəblərin, zəqqumların zəhəri?

Əl verməzmi qaplanların, sırtlanların dişləri?

¹ Tənib - əzab, cəza

² Məbzul - bol, firavan

³ Ehzar - hazır etmə

⁴ Baxtüsüs - xüsusilə

Əl verməzmi əllərdəki bunca qanlı alətlər?
 Ki hər biri canə qıyar, yara açar, qan tökər.
 Baq şu ıssız, viran qalan örtümcəkli ocağa,
 Baq şu boynu bükük duran bənizi soluq çocuğa,
 Baq şu təzə, öksürüklü, zavallı dul gəlinə,
 Baq şu zəncir altlarında inləyərək ölənə,
 Baq şu yaşlı qadınıcağa, bunlar hər gün ah eylər;
 "Lənət, lənət!" demələrdə onu yapan bir ələ!...
 O şeylər ki insanlığa ziyandır,
 Sən onlardan əllərini saqındır,

Sən hər vəqt iyiləri sev, acı,
 Kötülərə olma saqın yardımcısı!...
 Əlindəki o dəmirdən oraq yap!
 Şunlardan da sapan, kəsər, nacaq yap,
 Qazma, kürək, hər şeyi... döysün çəkicin
 Yalnız bunu, yalnız bunu döyməsin!...

Məhməd Əmin

BİR DAMLA QAN

Eylülün qaranlıq bir sabahı; hənuz günəş doğmamışdı. Yatağımdan fırladım. Ələl-əcələ geyindim. Rüfəqamdan birinin köşkünün yarıcağı qapısından girdiyim sırada qardaşımı bir-iki əhbabı ilə bana müntəzir gördüm. Ava gedəcəkdik. Ortağı hənuz ağarmağa başladığı sırada biz tarlaların arasında biçilmiş sarı, islaq əkin sapları içində yürüyürdüq. Qəhqəhəmlə ətrafımızda rast gələn quşları qaçıraraq ilərilirdi. Aramızda biri: şindi artıq tufəngləri aşağı doğru əyərək orta barmaqları tətiklərin ətrafında amadə bulunduraraq ayrı-ayrı yürüməmizi söylədi. Əlimizdə tufəng, çalılar arasından səs çıxarmadan, nəfəs almadan arqadaşlarımızdan yavaş-yavaş ayrılmağa və yek-digərimizi nəzərdən qaib etməyə başlamışdıq. Uzaqdan çat! pat! tufəng səsləri eşidiliyordu. Günəş doğmuş və yüksəlməyə başlamışdı. Gecədən yağın yağmurun rütubətilə tarlaların bellənmiş topraqlarına bata-bata

ayaqlarım getdikcə ağırlaşır və güclüklə yürüyürdüm. Əlimdəki uzun və incə dəyənəyin ucunu bildirçin qaldırmaq xəyali-xamilə oraya-buraya savuruyordum. Nasıl oldu bilməmə, dəyənəyin ucundan siyah bir şey fırladı. Uçan bildirçinin arqasından baka qaldım. Quş uçdu getdi. Bən yenə dəyənəyimi çalılara müttəsil urmağa başladım. Ətrafımdan kısıq-kısıq, incə-incə saqrış quş civiltələri gəlir. Bən iki tərəfə bakır, heç bir şey görəmiorum. Onların istehzayı andırır qəhqəhəciklərindən pozulmuş olduğumdan şindi bu şeytancıqlara qarşı qaşlarımı çataraq, tufəngi onlardan gizləmək istiyordum.

Artıq böylə kəs-kəs getmədən, çalılardan başına bihudə dəyənək vurmada usandı, bıqdım... Dəyənəyi atdım. Tufəngi yanıma biraqdım. Orada gördüyüm bir taşın üstünə oturuyorum. İçim sıqılmışdı. Rüfəqamı bularaq övdəti təklif edəcəkdim.

Zənn ediyordum ki, onlar bir çox quş urmuşlar da, bəni böylə bir taş üstündə uyqulamaqda olduğumu görüncə güləcəklər, istehzalarından qurtaramayacağım. Bütün gözəlliyi, bütün təzəliyilə, bütün böyüklüyü ilə yüksələn günəşə doğru baqıyordum. Boynumu bükmüş, əllərimi qavuşdurmuş, dalmış, getmişdim... Bu sırada başımın üstündən küçük bir quş, mini-mini qanadlı bir qaraltı, bir sürətlə uçaraq bir çalılığın üstünə qondu və arqası bana doğru olaraq başıyla günəşi salamlamağa, rəqiq bir səsilə ötməyə başladığı bir anda idi ki, tufəngi qavradım. Artıq yurəgim çarpıyor, dimağım düşünmüyor, gözüm görmüyordu... Arqadaşlarımın qarşısına əlimdə bu küçücük quşla, bir siyah ləkə ilə çıqmaq istədim. Tətiyi çəkdim və qoşdum. Dumanın arqasından bir nöqtənin sıçrayaraq yerə yuvarlandığını gördüm. Küçücük bir quş idi. Qaqasını iki dəfə açıb qaparkən bir ahi-atəşin kibi ağzından tökülən pənbə qanın, tozlara bulanmış qazel yapraqlarının üstündə bir şəkli-hüzn aldığına baqıyordum. Əlimdə şərki-cinayətim olan tufəngim olduğu halda o dəmirdən daha qatı bir yurək, o dəmirdən daha soyuq bir qanla həyatından yalnız baqi qalan şu pənbə qana baqıyordum. Əvət, hala baqıyordum. Əlimdə tufənglə baqıyordum. Bu ayağımın altında sürünən, boyuncuğunu uzataraq soluverən bu küçük çayır quşuna, bir fəqir qulüəbəsini yaqan yıldırım hissizliylə baqıyordum. O mini-mini quşun narin qaqasından dökülən qanın təşkil elədiyi incə bir iz bana riqqət¹ göstərdi.

¹ Riqqət - təəssüf etmə, rəhmi gəlmə

“Fəqət səni bən niyə öldürdüm?”

-Bilməm! Əvət, onu bən də bilməm. İri, parlaq günəş göyün bir qismini tel-tel olmuş lepiska şüaları ilə yaldızlayaraq bəyaz bulutların arasından qayıb bu məzlum quşcuğazın pənbə qanı üstünə qətrətinurunu¹ bir rəhmət kibi döküyordu. Tüfəngi əlimdən atdım. Diz üstə düşdüm. Şu çahılığın arasında gözümə ilişən xarab, mətruk² bir yuvanın gələcək baharda bu zavallı quşcuğaza, bu küçük qanadlara nə iştiyaqlarla ağuşunu açma biləcəyini düşünüyordum.

Bir xeyli müddət böylə qalmışım ki, ətrafımda bir çox qəhqəhələrin fırladığını duyduğum zaman arqadaşlarımla benimlə əyləndiklərimni gördüm. Sərgüzəştimdən xəbərdar olunca cümləsi safiyətimə acıdırlar. İçlərində biri bu quşu bana göstərmək istəyərək pilavlıqların arasına lətifəsilə bir ayrı dəstmələ qoyduğunu gördüm. Bir həftə sonra idi ki, arqadaşım bir istehzayi-rəqiq əsəri olaraq bu quşun cəsədini dolduraraq bana yollamışdı. Hala bu quş odamın bir guşəsində məhfuz³, və dökdiyüm o pənbə qanın izi isə gönlümdə bir siyah ləkə olaraq mənqüşdür⁴.

Əhməd Hikmət

HƏYAT BULAN VALİDƏM ÜÇÜN

Validəm xəstəydi. Öylə bir xəstə ki, rəngi solmuş, ağzı qurumuş, dodaqları kəsilmiş, qolları qoparılmış cərihədar⁵ bir vücudi-nazənin, atəşlər içində yanan bir xəstə!...

İcra etdiyi xəfif, həmən düçari-inqita⁶ bir tənəffüsə qarşı köksünə yumruq, beyninə güllə endirilmiş bir xəstə!...

Qəlbindəki zərban⁷ mühəyyayi-təvəqqüf¹... Binlərcə, yüzbinlərcə övlad, nəsil ölüyürdü. Bir validəmizi tədavi edəmiyorduq..

¹ Qətrəti-nur - nur qətrələri

² Mətruk - tərkl olunmuş

³ Məhfuz - qorunmuş, saxlanmış

⁴ Mənqüş - nəqs olunmuş, çəkilməmiş

⁵ Cərihədar - yaralı

⁶ Düçari-intiqə - bitməyə, tükənməyə düçar olma

⁷ Zərban - döyüntü

Zavallı, xəstə validəciyim, yapılan bir çox tədaviyə rəğmənlə pak və müqəddəs ruhunu alçaq və ləin düşmənlərin yanında və həтта onların əlində pak sevdiyi Allahına təslim etdi. Şimdi validəm ölmüş, həpimiz dəli kibi olmuşduq. Artıq bizi himayə edəcək kimsə yox idi. Biz ağlıyor, çırpınıyoruz, fəqət bağırıyırdıq. Heyhat ki xəstənin öz övladlarından başqası mütəəssir belə olmadılar!... Dün biz onların hamısı ikən, bu gün bizə onlar bu qadarmı laqeyd qalmalıdır?! Bunları düşündükcə qəlbim qopuyor sanıyordum. Ağlıyor, ağlıyor, ağlıyorduq. Fəqət onun iki əsl və öz övladları çıqdı ki, bunlar ən böyük təbiblərin verəmədiyi şəfayı onun sevgili vücudinə rizq etdilər.

Şimdi həpimiz bəxtiyar idik. Xəstə yavaş-yavaş afiyət buluyordu..

Məgər onun düşmənlərinə endiriləcək bir-iki yumruq xəstənin iadəyi-afiyət² etməsinə kafi imiş!

Xəstə, gözünü açdığı zaman qarşısında, Səlimiyə minarələrini gördü. Oradan mütəzzin : “Allahu Əkbər, Allahu Əkbər!” - deyirdi. Xəstə də eyni kəlmələri təkrar etdi və Səlimiyənin böyük minarəsində əcdadının xuni-səmiyyə, xuni-şəhadətilə al qanlara boyanan qırmızı sancığı, ancaq bir yığın kəmik halinə gələn əcsadi-şühədanın³ nəfxyiməsumanəsilə uçuyor, xəstənin, iktisabi-afiyət⁴ xəbəri bəşarətilə⁵ atılan toplar, o mübarək əcsadə sonra yapılan bir tədbirin xəstəyi qurtardığını elan ediyordu..

Xəstə, yatağında bir az doğruldu. Əllərini qaldırdı və xalqına:

-Allahım, adil, həqiqi ancaq sənsən. Sana binlərcə həmd və sənalər olsun, -deyə şükürlər etdi və minarədə uçuşan möhtərəm Osmanlı bayrağının təməvvüclərinə qarşı:

-Hörmət sana, ey şanlı sancığım!... Səni bir daha görmək bəxtiyarlığında məzhər⁶ oldum - deyə onu da salamladı. Və ən nəhayət, başı ucunda durub da sevincindən çıldırmaq dərəcələrinə gələn övladlarına:

¹ Mühəyyayi - təvəqqüf - dayanmağa, durmağa hazır

² İadəyi-afiyət - sağlığın geri qayıtması

³ Şəcsadi-şühədə - şəhid cəsədləri

⁴ İktisabi-afiyət - sağlamlıq əldə etmək

⁵ Bəşarət - muştuluq

⁶ Məzhər - nail olma

-Əziz övladlarım, sizdən çox məmnunum. Unutmayınız ki, bəndən başqa beş həmsiyrəm bənim kibi xəstədir. Bu gün deyilsə belə, yarım onların imdadına qoşun və hər halda onları da qurtarın - dedi və ayağa qalxdı. Bu gün şafayab olan validəmin sevgili ismi Ədimə, onu qurtaran həqiqi övladlarısa, Əzm və İntiqam idilər...

Rəbiə Səbati

GEÇƏLƏRİMDƏN

Balkonda yalnızdım. Müşəşə¹ bir yaz gecəsi idi: ay ətrafı yaldızlara qərç ediyor, qarşıda Mərmərəyi gülmüşdən bir gölə bənzətərək parlatıyor. İçəridə qələbəlik, münəvvər salonda dəminki² gürültü yerinə şimdi dərin bir sükut var.

İştə parlaq bir şüa, sonra dərin bir eşq... Bu süslü gecə, bu ağlayan musiqi bana nələr xatırlatıyor?!

Xəyalımda babam yenə yaşıyor, onunla Trablīs, o möhtəzir³, fəqət hala ölmək istəməyən biçərə Trablīs deyil, babamla birlikdə yaşadığımız o bizim əski canlı Trablīsimizi, sevimli mühiti, sevgili mənzərələrilə görüyürəm.

Trablīs qürubunun mehtablı gecələri, həyatımın bəzən məsud, çox kərə əlim⁴, fəqət daima canlı dəqiqələrini saxlayan sevgili gecələri! Ah, şimdi sizdən nə qədər uzaqdayam. Bu gün bixəbər, hankı məsud insanları, hankı bəxtiyar milləti sevindiriyorsunuz? Bən sizin həsrətinizlə ağlıyorum.

Hicranlarımy uyutan o mühibb⁵ və məhzun münazirənizin⁶ məadımy⁷ heç bir yerdə bulamıyorum. Hər aqşam qulaqlarım Ağ dəniz dalğalarının ahəngdar fısıltılarını, sallanan xurma dallarının dərin bükələri-

¹ Müşəşə - parlayan

² Dəmin - bayaq

³ Möhtəzir - can verən, can çəkisən

⁴ Əlim - əziyyət verən

⁵ Mühibb - sevan, dost

⁶ Münazirə - mübahisə, müzakirə

⁷ Məad - təkrar qayıdılan yer

nın¹ altın tozu kibi qumları savuran sıcaq rüzgarların iniltili şahiqələ-rini, atəşli nəfsini bihudə arıyor...

Ah, səadət də, fəlakət də o müzəhhəb² səma altında başqa bir şeir ilə, başqa bir hisslə təcəlli edərdi.

Şimdi bütün o cazibəli lövhələrdən ayrılan bir gecə müxəyyəlimdə³ schirli həyatıyla yaşıyor: Trablīsda bir gecə idi... Artıq qarşımdakı mənzərə büsbütün silindi, gözlərim xatirimdəki lövhədən başqa bir şeyi görmüyor. Əvət, müzlim bir gecə idi. Babamla atlarımıza binərək qəmərin tülüni istiqbal etmək üçün dəniz kənarına doğru gediordu. Bütün mühitimiz qarandılıq. Basıq qum təpələri, narin xurma ağacları, incir dikənlərilə bulunmuş bağçalar ruhu yıxan siyahılığın içində ərimişdi. Bu siyah təbiətə yalnız bağçalardan yüksələn yasəmən, portağal və turunc çiçəklərinin rayihələri təzə bəyaz bir həyat nəfəsi sərpilyordu. Babamın gözlərini bihudə arıyordum. Onların o səmalı atəşini belə görmək qabil olmuyordu. Fəqət görmədən də biliyordum ki, onun sevgili nəzərləri şimdi səmada, yüksək amalının, müqəddəs məqsədinin hüsulinə çarələr arıyordu. Fəqət o əsnada onun şiddətli bir öksürüyü bənim köksümü parələdi:

-Babacığım, yenə öksürüyorsunuz?

-Zərəri yoq qızım, keçər.

Oh, o pek ala biliyordu ki keçməyəcək və bu qadar öksürək onu bizim söhbətimizdən ayıracaq, əbədiyyən ayıracaq. Fəqət səhhətini qurban etdiyi vətəninə həyatını da fədaya hazırlanıyor, yaşaya biləcəyi bir qaç sənəyi də əksiltməkdən heç çəkinmiyordu. Məmləkətini müstəfid edə bilmək üçün mütəmadiyən çalışıyor; çox çalışmaqdan maəda da heç bir düşüncəsi yox... Ah, Rəbbim ona səhhətini təkrar ver!

-Qızım, bak nə gözəl!

Sevgili səsi dualarıma fasilə verdi. Orada, qarşıda səmanın zəminlə birləşdiyi nöqtələrdə, dəmin bir taqım siyah qanadlar kibi duran bulutlar şimdi yavaş-yavaş bəyazlanıyor, xəfif-xəfif yalnızlanıyordu. Sonra büsbütün parladılar, ülviləndilər, öülvilərdən ətrafa nurlar dağıldı. Nəhayət, bulutların arqasında qəmərlər içində göründü. Aləmə ziya sərpərək yüksəliyor, onu istiqbalə hazırlanmış qoyu lacivərd dən-

¹ Bükə - nalə, fəryad

² Müzəhhəb - qızıl suyuna çəkilmiş

³ Müxəyyəl - xəyalat

zi, inləyən dalğaları, sakit sahilləri, zərif xurma ağaclarını, kölgəyə bənzəyən qum təpələrinə, nəhayətsiz, çölləri şüx təbəssümlərlə salamlıyordu. Ox, nə gözəl, nə gözəldi...

Uzaqdan, ahəngdar bir səs, yeknəsəq bir təğənni¹, şübhəsiz, gözəl bir ərəb qızının iki not üstündə oxuduğu bir qəzəl gecənin qərib, giryənək bir duası kibi gəliyordu.

Fəqət bütün o acı göz yaşlarına rəğmənlə o dəqiqələr nə məsud imiş! Şimdi o əski xatirələrin əbədi cənnəti olan Trablis də getdi... Bəni dinləyən, təsəlli edən babacığım da getdi... Babamla bən yalnız həyatımın səadətini istinadgahını qaib etmiş olmadım; o bənim üçün hər şeydi. Onun böyük və mərhəmətli qəlbi bəndə ülvə hissələr oyandırır məbədimdi. Onun təmiz, sərt vicdanı bana doğru yolu göstərən lahuti² bir məşələmdi. Onun geniş və parlaq zəkası bəni daima böyük vəzifələrə çəkən yıldızımı...

Babasız yaşayalı hiss etdiyim tək bir təsəlli onun bu qara günü görməməsidir. İçəridə ağlayan, ağlatan musiqi son bir əninlə³ sevinir. Qarşıda qəmərlər son bir şüanı sərpərək qaib oluyor. Qüvvətli bir alqış balkonun sükutunu boğaraq bənim də sevgili rəyamı öldürdü.

Sevim Bika

QIRIQ KASƏ

Minə çiçəkləri solmuş, mini-mini bir kasə
Bir yelpazə çarpmasından bir ələndi, çatladı.
O çarpmış pək bəlırsızcə dəyər-dəyməz keçmişdi,
O birəyi sezdirəcəkdir bir səs belə çıqmadı..
Bəlırsızdı birə ... lakin, mini-mini kasəyi
Gizli-gizli yedi, hər gün bir daha yitirdi..
Gəzdi gəzdi... yavaş-yavaş çevrəsini bürüdü..
Damlə-damlə suyu bitdi mini-mini kasənin
Çiçəkləri qurudu həp... Artıq o bir yazıqdır;
Şübhələnməz kimsə, fəqət:
Dokunmayın qırıqdır!

F.Sacid

¹ Təğənni - nəğmə oxumaq

² Lahuti - ruhaniyyət

³ Ənin - inləmə, zarıltı

FƏDAKAR VALİDƏ

Daha pək gənc ikən rəfiq həyatından əbədiyən iftiraq etmiş, gözəl bir qadın sevgili yavrusu ilə bərabər ıssız bir qulübədə iqamət ediyordu.

Köyün ən hecri¹ bir kənarında bulunan bir qulübə kamalbağil bağçalar, tarlalar, bostanlarla mühat² olmaqla bərabər biçərə fəlakətdə üçün təskini-hüzünə mədar³ olamıyordu. Gah beytülhəzanın bir guşəsinə çəkilərək kəndi-kəndinə düşünür, ah edirdi, gah sövqi-vəzifə ilə dışarı çıxdıqca mənaziri-təbiyə⁴ hatifəyi-tamaşa edərək tənşiti-qəlbə⁵ çalırdı. Fəqət ən ziyadə mədari-təsəllisi, ən böyük vasitəyi-səadəti sevgili nəvzadəyi⁶-həyatı idi. Ona baqdıqca kəndini bir ələmi-səfa içində zənn edərdi.

Bir gün iki yaşında bir səbi⁷ olan mühəssill həyatıyla bərabər başqa bir köydə bulunan əqrabasını ziyarət etmək fikrinə düşdü. Sabahləyn, erkəndən qalqaraq xanə işlərini kamali-təsviyə etdikdən sonra yola çıqdı. Daha onunla vəqti-hülul⁸ etməmişdi. Hava qayət saf idi. Şəmsi-lətif asimanda şəşəpəş⁹ oluyordu. Lakin çox keçmədən nəgəhan bir fırtına qopdu. Şimal tərəfindən doğru bir qara bulud peyda olaraq getdikcə hər cəhətə qol atmağa başladı. Nəhayət, bütün səmayı qapladı. Təpələrin üzərində ayrı-ayrı bulut komaları təşkil etməyə başladı. Şiddətlə əsən rüzgarlar, dağlar, taşlar arasından keçərək ıslıq çalıyor.

Dəniz üzərində müdhış dalğalar peyda ediyordu. Rüzgardan sonra yağmur yağmağa başladı. Mövsüm isə mayıs ayı idi. O ana qədər vuruq bulan şiddətli qışdan ən müdhış günündə belə bu qədər qar, fırtına olmamışdı. Quşbaşı-quşbaşı düşməkdə olan qar parçaları nərdə dəlik-

¹ Hecr-ayrılıq, uzaq

² Mühat - dövrələnmiş, əhatə olunmuş

³ Mədar - səbəb, vəsilə

⁴ Mənaziri-təbiyə - təbiət mənzərələri

⁵ Tənşiti-qəlb - qəlbi şadlandırma

⁶ Nəvzadə - yeni doğulmuş

⁷ Səbi - həddi-buluğa çatmamış oğlan uşağı

⁸ Vəqti-hülul - daxil olma, gəlib çatma

⁹ Şəşəpəş - işıq saçan

deşik varsa, doldurur, hər yeri bəmbəyaz ediyordu. Bu fırtına lisani-nasda "Mayıs fırtınası" namıyla məşhurdur. Gənc qadın yavrusuyla bərabər məskənindən on mil məsafədə olan bir dağ keçidinə vasil oluncaya qədər iyicə yorulmuş, ziyadə islanmış, fəvqələdə üşümüşdü. Bir mil ötədə kəndisinə bir ilticagah¹ təşkil edə biləcək bir dağ qultibəsi olduğunu bildiyindən yoluna davam etmək istədi. Halbuki dağın arası keçilməz bir yol idi. Rüzgar qar parçalarını önünə qataraq o dərəcə şiddətlə sürməkdə idi ki, o aradan yürüyüb keçmək imkan xaricində idi.

Halbuki geri dönməkdə son dərəcədə səmubətli olduğundan biçərə qadın nə yapacağını bilməyərək şaşırıb qaldı. Bir çuqur kəndinə kaşanələr² hökmünə keçəcək idi. Fəqət heyhat!... Biçərə ümitsizliklə bir müddət müdhiş uçurumların ətrakını təşkil edən məxuf və qranit taş töküntüləri arasında dolaşdıqdan sonra küc haliylə iltica edəcək bir guşə buldu, iləri doğru uzanıb çıqmış bir daşın altına çomələrək sevgili canparəsini sinəsinə basdı, fırtına hala davam ediyor. Qar tayalarını qayanın üzərinə donduruyordu. Bu hal ilə yarım saat qadar bir vəqt keçdi. Hava pək ziyadə bürudət³ kəsb etməyə başladı. Nəhayət, axşam da təqərrüb etdi. Biçərə validənin qəlbi xof və əndişə ilə zərban ediyordu. Düşündüyü yalnız yavrucuğu idi. Başından şalını çıxararaq epeyicə sarmaladı. Fəqət zavallı çocuq pək xəfif geyinmiş, üstü-başı da epeyicə əski. Validə fəqir, əlbisəsi öylə soyuq bir vəqtdə ancaq kəndini mühafizə edə biləcək dərəcədə idi. Qar dönə-dönə nəhayət o iltigaha, o daşın altında girdi.

Artıq gecə tamamilə hülul etmişdi. Zülmət leylilə zehninə bütün-bütün durğunluq gəlmiş olan validə haman əlbisəsinin kaffəsini çıxararaq çocuğu mümkün olduğu qədər sardı və kamali-yas ilə sevgili canparəsini orada bir taş qovuğuna buraqdı. Validə, fikri hər nə olursa olsun, fırtınaya müqabilə edərək köyə vasil olmaq və oradan yavrusunu aldırmaq, yaxud bu uğurda fədayi-can etmək idi. Bu fikir üzərinə yavrusunu bir daha qucağına alaraq yanaqlarını busələrinə, göz yaşlarına qərq edərək əski yerinə qoydu və kamali-cəsarət və mətanətlə qar fırtınası içinə dalıb getdi. O gecənin sabahı pək lətif olmuşdu, günəş

¹ İlticagah - sığınacaq

² Kaşanə - saray, imarət

³ Bürudət - soyuq, şaxtalı

səmayi-saf içində parı-parıl parlıyordu. Dağ təpələrində təsiri-hərərət-dən sislər, yoslar¹ hüsulə gəlmiş, ətəklərində binlərcə çağlayan hüsulə gətirmişdi. Salif üz zikr² dağ keçidi qərbində, ərzin bəyazlığı həsəbilə³ siyah cəsimlərin əllərində uzun sıyıqlar olduğu halda ötəyi, nəyəyi araşdırdıqları görülmüyordu. Bunlar validənin mənsub olduğu köy əhalisindən idilər ki, kəndisini arıyorlardı. O zaman bir çoban qarlar arasında əski bir şal parçası bulunduğunu yüksək səslə ixbar ediyordu.

Bunun üzərinə köylülər gəlib araşdıraraq qadını buldular, çıxardılar. Fəqət biçərə tərki-həyat etmiş, və əllərini də müztəribanə uzatmış idi. Bir az sonra çocuğu da bulub çıxardılar. Zavallı bir qaç saat əvvəl validəsinin kəndi əlilə vəz etmiş olduğu taş qovaq içində salma yatıyordu.

Məhməd Xalid

BİR TEL SAÇIN FİYATI⁴

Bir fəqir xəstələndi. Bu zavallı fəqirin bir qızı vardı. Babasına kəndisindən başqa bir baxacaq kimsə yox idi. Qız bekarların camaşır-larını yıqayıb ondan aldığı parayla zavallı pədərinə bir çorba bişiriyordu.

Artıq bekarlar bu qızçıqaza camaşır yıqatmaz oldular. Bu qız nə yapsın, bunu babasına söyləsə, xəstəliyi şiddət edəcək. Ümidi gəldiyi şeylərdən satdı. Qaç gün də o yolla keçindilər. Lakin xəstəlik iləri gedi-yor, babası fənalaşıyordu. Bir doqtor yox idi ki, babasına məccani⁵ baxsın. Qış idi. Fəqir pədəri yorğanın altında titrəyirdi. Qız rüzgar qopardığı çalı-cırpıyı qoparıb atəş hazırlıyordu. Babası qızının bu halını gördükcə farsız qalan gözlərini asimana dikərək dua ediyordu. Qız babası uyurkən başı ucunda ağlıyor, Allaha yalvarıyordu. Şiddətli bir bora kulübənin bir tərəfini yıxdı. Qar parçaları içəri düşməyə başladı.

¹ Yos - yosun

² Salifüzzikr - sözü gedən, daha əvvəl qeyd olunan

³ Həsəb - miqdar, ölçü

⁴ Fiyat - qiymət

⁵ Məccani - havayı, pulsuz

Rüzgar dörd-beş danə kömür parçasını mühafizə edən külləri uçurdu. Babası, qızı ikisi də titrəyörlər. Səfalət nə acı şeydir?

Artıq qızda bir şey qalmadı. Aclıq ikisini də məzərə doğru yaqlaşdırıyordu. Artıq ikisinin ayağı uçuruma gediyyərdi. İkisinin də son nəfəsi uçuyordu. Qızın əqlinə bir şey gəldi: on gün daha yaşaya bilərdi, fənamıydı? On gün yaşamaq bir az ısınmaq, bu pək cyidir. Bərbər dükanına doğru qoşdu. Saçlarını satacaqdı. Təxminən qırq franq verəcəklərdi. Saçları olmayanlara onun saçı ariyətl¹ olaraq taqılacaq idi. Oh, tatlı tümid! Qırq frank alacaqdı.

Bərbər:

-Nə istərsən, qızım? - dedi.

-Saçlarımı kəsdirəcəyəm.

Bərbər qızın saçlarını əlinə aldı. Sonra:

-Lepisqa² saç o qadar lazım olmaz, - deyərək saçı əlindən buraqdı.

Qız məhzun oldu. Kəndi-kəndinə: "Əcəba almayacağı mı? Almazsa, fəna olacağım, babam gedəcək", - dedi.

Bərbər istəməyə-istəməyə dedi:

-Qaç quruş istərsin?

-Siz nə verirsiniz?

-Üç-frank, haydi dörd frank, ziyadə yoq.

Qız sallandı; az qaldı düşəcəkdə. Dörd frank! Aman, ya Rəbbi! Bu qadar gözəl saçlara o dörd franka müqabil kəl qalmaq. O gözəl başın zinəti olmamaq. Ya o baş on quruş olmazsa? Zavallı çocuq titrədi. O beş-on quruş olmazsa, mövtanın siyah qanadlarını babasının üstündə görəcəkdə. Əllərini saçlarının arasına qoydu, düşündü. Gözləri yaşardığı, yüzü qızardığı, qəlbi çarpdığı halda bir cəsərətə-məyusanə ilə: "Kəsdirirəm!" - dedi.

Qar yağıyor, rüzgar əsiyor, babası tıştıyor, ağlıyor. İki gün daha bəxtiyar olacaqlar.

Bərbər: "Bir söyləyəcəyin varmı? İşim var" - dedi. Darağıyla gözəl saçları tutdu. Maqas o saçlara sürtilüyördü. Ah! O baş çıplaq qalıyor. Maqasın ağzı açılaraq qızın saçlarına tutacaq kibi oldu. "Bir dəqiqə müsaidə!" Bu kəlmələri tələffüz edən bir sədə idi. O sədə bərbərin

¹ Ariyətl - müvəqqəti alınan şey, bürovuz

² Yumşaq, ipək kimi

qulağının yanında yıldırım kibi patladı. Bərbər arqasına baqdı. Üstübaşı təmiz bir adam gördü.

Bərbər:

-Nə istərsiniz?

-Bir dəqiqə müsaidə!

-Neyçün?

-Soracağım bir şey var, onun üçün.

-Sözünüz?

-Bu qızın saçını nə üçün kəsiyorsunuz?

-Kəndi arzusıyla.

O adam qıza dedi: "Öyləmi, qızım?"

Qız başını qaldırdı. Göz yaşlarıyla qızarmış olan gözlərini o adama ətf edərək: "Əvət, əvət! Buraqınız kəssin, rica edərim mane olmayınız! Zira ondan qazandıığım quruşlar babamı ölümdən qurtaracaqdır".

Adam "Of!" - deyərək əlini başına urdu. Sonra yavaş-yavaş qızın yanına yaqlaşaraq saçından bir teli tutub uzatdı. "Nə gözəl saç!" - dedi. O bir tel saçı bərbərə göstərərək "Şunu kəs!" - əmrini verdi. Bərbər bir teli kəsdi. Adam onu aldı, cüzdanın içinə qoyduqdan sonra: "Əskilmədən qalınız, qızım. Sizə bir şey soracağım", - dedi. Qız kamali-hey-rətlə iskəmlədən¹ qalqıdı. Adam ona dörd fank verdi. Babasına verilmək üzərə bir də bir məktub təslim etdi. Bir araba tutdu. Qız evinə qayıtmaq üçün arabasına binərək dörd franka bakmayaraq göz yaşını tökür, adam da arabanın arqasından ağlıyordu. Qız kütlübələrinə yetişdiyi zaman babasını xərab gördü. Çabuq-çabuq nəfəs alıyordu. Qorxdı, oyandırmaq istədi. Acıdı. Gözündən cıqan bir damla yaş babasının yüzünə damladı. Qoca gözlərini açdı. "Nə var?" - dedi. Qız məktubu babasına verdi. Fəqir məktubu əlləri əsə-əsə açdı. İçindən nə çıqdı? İki bin franklık bankmöt. Xayır, xayır bu rüya deyildi. Ata-bala bir-birinin yüzünə baka qaldılar. Ondən sonra ikisi də dizüstü gələrək şükranıyyəyə qarşı göz yaşını tökdülər.

¹ İskəmlə - oturacaq, stul

MÜKAFAT

Bir doqtor köyde oturuyordu. Bir gün doqtor hərəmilə bərabər İstanbula səyahətə gedəcəkdi. Köydən çıqdılar. Rəfiqəsi Rəmziyənin babası İskələyə¹ qadar damadını və qızını təşyi² edəcəkdi. Bir dərə içindən keçirdilər. Dərənin sağ tərəfi daşlıq, sol tərəfi dağlıq idi. Dağlıq cəhətində bəzi təbii mağaralar görünüyordu. Bu mağaralar nə qadar məxuf qayaların üzərinə bir taş atılsa, o mağara bağırır, insanı qorqutur, böyük quşlar qanatlarını o daşlara çarparaq keçərlər. Sarmaşıqlarla dolu yerdən keçərkən bir inilti eşitdilər. Rəmziyə birdən-birə durdu, "Bu nədir?" - dedi.

Doqtor dedi:

-Nə lazım durma, gedəlim!

Rəmziyə:

-Neyçün gedəcəyiz? Bunu anlayalım.

Babası:

-Bizim üzərimizə lazım olmayan şeyi!

Rəmziyə:

-Xayır, xayır! Bu iniltinin nərədən gəldiyini anlamalıyıq!

Bu əsnada Rəmziyənin diqqətli gözləri sarmaşıqların arasında bir qaranlıq dairə gördü. Bu mağaranın ağzı idi. Əlini uzataraq: "İştə, iştə! Bu səs şu mağaranın içindən gəlir, bən buraya girəcəyəm", - dedi. Doqtor və babası Rəmziyənin fikrinə mane olmaq istədilərsə də, qız fikrində israr etdi. Qızı bu fikrindən döndərmək qabil olmadı. Naçar mağaralara girdilər. Ən iləridə gözəl qız gediyordu. Mağara bir ötə qədər vase³ idi. Bunlar içəri girərkən gah fəryad edib, gah susan bir səda "Çocuqlarımı görmədən öləcəyəm!" - dedi. Bu səda qədər rıqqətli səs olamazdı. Mağaranın sağ tərəfinə baqdılar. Təxminən otuz yaşında bir adam orada qanlar içində yatıyordu və nəfəsini çabuq-çabuq alıyor, "Aman, su!" - diyordu.

Rəmziyə acı bir fəryadla əllərini göyə qaldıraraq: "Eyvah, xəstə var!" - dedi.

Zavallı adamı Rəmziyənin babası tanıdı. Bu cinayəti kimin işlədiyini sordu. O da bir kafir arqadaşın cinayəti-nəticəsi olduğunu anlattı.

¹ İskələ - dənizdə gəmilərin quruya yanaşması üçün yer

² Təşyi etmək - yola salmaq, müşayiət etmək

³ Vase - geniş, vilsətli

Rəmziyə xəstənin başı ucuna gəldi, Gözləri dolmuş olduğu halda əyildi. "Su istərmisin, deyilmi? Şimdi bulacağım" - deyər dışarı fırladı.

Rəmziyənin pədəri doqtora dedi:

-Nasıldır?

Doqtor:

-Bu gündən baqılırsa, səhhət bulur.

Pədər:

-Nasıl baqmalı?

Doqtor:

-Şəhərə almali.

Pədər:

-Nə ilə?

Doqtor:

-Orası güc. Rəmziyə əlində bir tas su olduğu halda içəri girdi.

Xəstəyə suyu verdi. Xəstə başını qaldırdı. Gözlərini Rəmziyənin üzünə dikdi, suyu içdi.

Rəmziyə:

-Şimdi bir işimiz qaldı.

Pədər:

-Nədir qızım?

Rəmziyə:

-Xəstəyi buradan götürmək.

Doqtor:

-Nəyə götürəcəksiniz?

Rəmziyə:

-Bənim səfhəyə¹ götürəcəyiz, orada müalicə edəcəyiz.

Doqtor:

-Canım! Biz bu aqşam vapura binəcəkdik.

Rəmziyə:

-Bağ əzizim, sana bir şey söyləyəcəyəm. Bu adamı səhhət buluncaya qədər müalicə edəcəyiz, sonra gedəcəyiz. Bundan başqa çarə yoxdur.

Xəstə inləyərək: "Götürməyiniz! Bəni götürməyiniz! Bən burada öləcəyəm, ömrüm az qaldı!"

Rəmziyə:

¹ Səfhə - ölkə, vilayət

-Nə diyorsun? Daha sən yaşayacaqsın, səadətli ömür sürəcəksin!
Doqtor xəstənin yarasını sardı. Xəstə gözəlcə arabaya qonulub səhifəyə nəql olundu. Baqılmağa başlandı. Bir ay içində kəsbi-afiyət elədi. Bu bir ay zərfində xəstənin başı ucunda birisi dolaşıyordu.

Kim idi bilirsiniz? Gözəl Rəmziyə.

Xəstə artıq İzmirdəki köyünə gedəcəkdi. Zavallı Rəmziyədən gördüyü lütfə qarşı nə yapsın? Az lütf deyildi. Bir ölünün həyatını təmin etmək, bir ölüyə can verəcək qadar gözəl baqmaq! Bundan böyük bir şey olurmu?

Biçarə ağlaya-ağlaya qapıdan çıxarkən, kəndisini qapıya qadar təşvi edən və kəndisi kibi göz yaş tökən Rəmziyəyə dedi:

-Ah! Siz bəni minnətdar etdiniz! Bən fəqirəm, siz zənginsiniz. Sizə nə yapa bilirim?

O vaxt Rəmziyə dedi ki, vicdanınızın ən lətif və qiymətli cövhərlərini bizə bəxş etdiniz, daha nə istəyirik?! Bu cövhərlər, bu almaslar bu bədəl etdiyiniz göz yaşlarıdır.

QÜVVƏT

Adəm övladı bıqmamış ciddən
Nə əzilmək, nə həqqi əzməkdən.
Duymamış heç bir işdə yorğunluq,
Bir təşəkkil¹, həməən toqat, yumruq,
Yumruq əl verməmiş topuz vurmuş,
Həqq deyən ağzı taşla susdurmuş.
O da kafə deyil, bu gün qaralar
Və dənizlər, zəhərli qurbağalar,
Bombalar, güllələrlə malamal².
Bir az acizmisin, zəbunmusun, al
Bir toqat, bir topuz, ya bir güllə.
İştə həqqin... Fəqət gözəl billah
Sən də bir gün bu kəndindən

¹ Təşəkkil - şikayətlənmə

² Malamal - lap dolu

Daha aciz birilə istərsin,
Eyni dildən təkəllüm¹ eylərsin.
Sən də ən gur bələğətinlə, səsin
Çıxdığı, itdiyi qədər gurlar
Və yaqarsın... səmada şimşəklər,
Yıldırımlarla eyni dərsi verir:
Bütün aləm əsiri-qüvvətdir.

ÇAMAŞIRCI HƏVVVA ANA

Bən onu gəzdiyim sıralarda Anadolu içlərində bir qəsəbədə gördüm. Xayı, əfəndim, bu birisinin düzdüyü bir masal deyil, birinin söylədiyi bir hekayə deyil... Kəndi gözümə gördüyüm bir həqiqət!

Qəsəbədə otel yoxdur, xanə vardır. Orada düzgün camaşırçı, ütülçü, qolacı bulunmaz, nə bulunursa, xoş görməli. "Camaşırçı istərim", - dediyim vaxt odabaşı Ömər ağa: "Pəki" - dedi - "Həvvva anayı çağırırlar". Nədənə bəlkə gözəllik üçün, bir söz əklədi: "Təmiz yıqar". Odabaşının dodaqlarının üstündə deyil, içində təbəssümə bənzər mənalı bir şeyi də görür kibi oldum. Aqşam odaya gec gəldim. Yatsı² vaxtı Ömər ağa bana odayı açarkən anaxtar³ qıcirtisi arasında: "Həvvva ana gəldiydi... Yarın yenə gələcək", - deyə mırıldandı.

Sabahdan erkən günəş doğdu-doğuyor bən məktub yazıyorum. Dışarıda bir şey, bir səs: "Bizə gələn var olmalı, böylə yerlərdə incə əyirib, sıq toqumazlar. Birisinin yanına gələcəksələr, gəliverişlər". Fəqət bir qadın səsi: "Çocuq, qapıyı vur", - diyordu.

"Giriniz!" dedim.

Həvvva ana girdi:

-Mərhaba, oğulcuğum!

-Mərhaba, anacığım!

Doğrusu: qiyam etmədim. Sadə bir toplanış yaptım. Ömər ağa bərabər... Bunun dodaqları içində yenə dünkü kibi bir şey var... İçində deyil, üstündə. Bir saniyə içində düşündüm. Odabaşı əcəba qadınıcığın

¹ Təkəllüm - söylənmə, danışma

² Yatsı - İsha namazı

³ Anaxtar - açar

keçməsinə baqıyordamı incəcik gülmək istiyor? Bir saniyə ruhumun dərinliklərində, daha ötədə qızdım, acıdım, ürpərdim. Fəqət kimsəyə bir şey bəlli etmədim.

-Anacığına məktub yazıyorsan, yaz, posta götürsün!

Fialhəqiqə anacığıma yazıyorum. "Fəqət kim xəbər verdi? Bu pəjmürdə qadın qılafını dəyişdirmiş böyük bir xatun olmasın?" - böylə düşündüm. Fəqət bir qadın qürbətdəki oğulcuğun erkəndən qalxıb yazdığı məktubu anacığına yollayacağını bilir. Bən bunu düşünmədim. Hər halda bir şey vardır. Çamaşırçı qadın sadə camaşırçı deyil, bəlkə də heç camaşırçı deyil... Çox başqa bir şey...

Qadın odabaşıya iltifat etmədi. Bana döndü, sordu:

-Benim hafizimi, Qara Xəlil Xacəyi gördünmü, yavrum?

-Xayır valide!

-Ya! - dedi, bir baqdı.

-Ötəki sıxılır kibi olaraq:

-Bən görmüş demədim, - dedi. Bəlkə görmüşdür dedim, - dedi.

Qoca xatun bu şakadan heç xoşlanmadı. Bu dəfə ona daha ağır bir baqışla baqdı. Öylə bir baqışla ki, günəş də gözə böylə baqar, bu təsiri yapar.

Ömər ağa, dağ kibi adam birdən qamaşdı, şaşaladı sandım qavaq kibi doğrulacaq, qaya kibi parçalanacaq! Qorqдум, içimdən "Allah-Allah!", - dedim.

İlk görüşdən anladım, yaş altmışdan aşmış. Fəqət came də, məhrab da hala yerində. Görünüş fəqir. Fəqət iç, yüz zəngin. Baxış kəskin, fəqət yaralayıcı deyil. Saqız kibi təmiz bir yıldıırma üstündə yenə öylə bir baş örtüstü, örtü altında xına ilə boyamış saçlar gün batarkən göklə dəniz arasında görünən qızıl alıx rəngi yerlər kibi azacıq görünür. Gözlər şahin... yüzü ay... səsi yüksək, fəqət ağrıtıcı deyil. Söz sərt, fəqət tatlı. Bir muhabbet, bir muhabbet ki, qələmlə deyil, fırça ilə də bir lövhəyə köçürmək qabil deyil. Əqlim bir türlü qanmıyor. Xayır, xayır bu ixtiyar qadın sadə camaşırçı olmayacaq.

Bən sıxılmadan bakıyorum. Bərəkət versin. Həvva ana ruhumu tatlı səsi ilə oqsuyor.

-Oğlum, günə qədər benim də oğlumdan məktub gələcək. Bakalım posta gəlsin. Odabaşı da yenə bir şeyi, bu artıq qapaqlı-qapaqsız bir təbəssüm deyil, bayağı bir yılışıma...

Mənzərə dəyişsin deyə olmalı. "Ömər ağa, Get çabuq qəhvə gətir", - dedim. Bir tərəfində pəncərə kənarındakı siqara müqabisini uzatdım:

-Bilməm oğlum, dedi, sən bak!

-Bən də bilməm!

-Ya bu kağız qutu?

-Müsafir üçün.

Anladı, bir şey demədən başını salladı. Bu dəfə daha sıqıldım. Mütləqə sıqıntıyı dağıtmaq üçün olacaq.

-Məktubunu yaz, dedi, çapuq yaz, anacığın bəklıyor. İlahi, bu bir camaşırçı qadın deyil, o qiyafətdə firişteyi-zənən göydəm enmiş. Gönlüm böylə diyor. Müqabilə olsun deyə olmalı:

-İnşallah postada sənin də məktubun var oğlundan - dedim.

-Oğlum deyil, torunum, ay parçası, dağ parçası torunum - dedi.

Qarşılıqlı təbəssümlərimiz qayət xoş idi. Təbəssümlər deyil, ruh dediyimiz o ilahi dəniz üstündə nərələrə qadar getdiyi bilinməyən incə dalğalar. Bunu anladım sandım, söylədiyim sözü sadə bir şey sandım. Zavallı yüzləmə düşüncəli, sərsəm çocuq!

Vallah sərsəm bən! Nəyi anladın, anlasan?

Həvva ana yenə başını sallayaraq:

-Gözəl torunum, beş yıldır qürbətdə. Beş yıldır... Hər həftə hər posta beklıyorum. Amma nə diyorsun? Məktub yoq - dedi. Ölmüş diyorlar, ağızları qurusun. Xayır ölmədi, öləməz.

Həvva xatun da böylə... Qəsəbəyə posta həftədə bir kərə - pəncşənbə günləri gəlir. Ta şuralarda tatar qəsəbələrə girərkən bağıraraq girər. Onun üçün ki, hər kəs bilsin, yoldan çəkilsin, gəlib məktubunu alsın. Pəncşənbələri Həvva xatun çalışmaz, namaz bezini sıq-sıq örtüb bezdən səccadəsi üstünə oturur.

Allahla, kəndi təbirincə, Həvva qaravaş arasında niyazlar, nazlar təcəlli edər. Tatarların səsi eşidilincə Həvva xatun həziyyələrə tutulur, yerindən fırlar. "Tatar ağası, Xəlilin məktubunu istərəm", - deyər. Postaxanəyə qoşar. "Ən ilk Xəlilin məktubunu veriniz", - deyər. Qızarsa, iləri gedər: "Zalımlar, insaf yoqmu? Veriniz çocuğun məktubunu! Alınız, paranızı bəxşisinizi, yoqmu? Yoq olunuz!"

Bəzən bu növbət bir gün də keçər... Bəzən ertəsi pəncşənbəyə qədər sürüb iki cənnət növbəti bir-birinə əylənir.

Çoq yıllar keçdi... Bən Həvva xatunu unutmadım. Hala bəklərim. Kim bilir Həvva xatun da bəndən sonra nə qadar yıl daha sonra Xəlili aramış, sormuş.

İspartalı Həqqi

ALLAHIN NURU

Bu dəfə başımı sənə dizinə qoyacağım, oğlum və sən bəni dinləyəcəksin, olmazmı?

Küçük əsmər əllərinin biri yatağımın altında, öteki başımı oqsar-kən sana baqıyorum. Bu əsmər küçük əllər bu aqşam, sənələrdən bəri nafile beklediyim, bir şeyin xəyalını gətiriyorlar.

Bunlar nəhayətsiz qüvvətləri, iyilikləri ilə bənəim duasına cavab gəlmədən quruyan boş, açıq avuclarımı qapayacaqlar və əllərim artıq ısıncaq və dolacaq. Bunlar, bunlar heç gələməz - deyə bəklədiyim bir ərkək, bir oğul, bir qardaş, bir hər şeyi, əli olacaqlar. Onlarda heç bir ləkə, heç bir xəyanət heç bir günah olmayacaq. Bu əllər timkiləri o qadar saqlamaq istədiyim halda yenə süründükləri şeyə əsla sürünməyəcəklər! İlk bana gəldikləri zaman nasıl üzərlərinə təmas edilməmiş bir ipəkli ziya varsa, yenə öylə qalacaqlar.

Aqşam oluyor və hər tərəfi örtən bu əsmər havada daha əsmərləşən küçük yüzünün xütutu nə qadar mübhəm¹, vüqur. Sevgili oğlum, siyah kirpiklərinin altında Allahın nuru qaranlıq həyatıma təbəssüm ediyor. Bu ilk anlayan qoyu sevgili nur görmədiyim qaranlıq və taslaq yönümü aydınlatıyor. Hiss ediyorum ki, bu həyatımda daha parlaq, hər gün daha müşkül, mədhuş yollarda qorxusuz yürümək üçün hava məşəli yanacaqdır. Zənn ediyorum ki, çocuqluğumun və gəncliyimin ilk imanı, ilk hürriyəti sənəin küçük vücudunda canlandı və bir daha ölməyəcək. Bənəim ruhumun qəndilləri qarardığı, həyatı və inandıqları sevindikləri zaman sənədəki bu sevgili əski nur daha parlaq yanacaq və bən də artıq həp bu Allahın nurunu təqib edəcəyəm. Sevgili oğlum! Bən qararmış, soğumuş, təhəccür² etmiş bir insan baqiyəsi olduğum

¹ Mübhəm - anlaşılmayan, gizli

² Təhəccür - bərkimə, daşlaşma

zaman, bu nurun imanıyla dua edəcəyəm, bu nurun alimləri düşüncələri ilə düşünəcəyəm.

Küçük alınıdakı çizgilərin arqasında nələr var? Yanaqlarında bütün göz qapaqlarının və mühtəz küçük ağzının rıqqəti və bəhiməti ilə bir şey, bir həyat, bir kölgə, bir hiss var, adını bilməyirəm. Sevgili çocuğum, bu bir təbəssümmü? Yoqsa ruhun annenin ruhunu yaşlarlamı qarşıyor? Evet ağlıyorsun qaliba¹, neycün ağlıyorsun? Allahın sevgili nuru aydınlandığı yerin vıranlığına, quraqlığına, qara, qırıq və yanıq mehrablarınıamı? Öylə isə ağlama! Sevgili çocuğum, artıq böylə şeylər söyləməyəcəyəm. Baq nələr söyləyəcəyəm, istiqbalımı söyləyəcəyəm. Dinlə!

Sənənlə bən dünyada heç iki ruhun olamadığı kibi bir-birimizin olacağız! Ən müstəsna və ən gənc etilərimdən ördüyüm bu Allahın nurlarının arqasında hüviyyətin hər telini, hər zərrəsini benim ruhuma öyrəcəm. Sənənkilərin ipək və nur ənsacıyla² imtizac³ edəməyən hər qalın və gərilməmiş teli ruhumdan qoparıb atacağım, daima ələ-ələ, yan-yana, anladınmı? Bu sevgili əllər tufəngini eyi qullanmağı, bu sevgili göyüsü ana toprağına əsir olmağı, bu sevgili baş bu məmləkətə hər şeyi vermək öyrəndiyi zamanlar məmləkət sənənlə dinlənmək üçün bir-iki ay, bir-iki gün verirə, ələ-ələ təbiətin gözəl köksünə gedib dikələcəyiz. Yüce yeşil dağlar ortasında yeşil ziyaları ilə düşünən güllərin kənarında oturub səmaya baqacağız. Bən o vəqt həp sənəin gözlərində böyüyən nura, əllərində qutlanan eyiliyə və rəhmətə baqacağım! Sənəin yüksəklərdən düşməməni üçün dua edəcəyəm. Fəqət, qanadların daha gənc, daha müzəffər bir qartal qanadı kibi bəni devirib qıran fırtınalarla köks-köksə çarpışdıqdan sonra qırılmayacaq, daha yüksəklərə gedəcək! Və bən o zaman səadət nədir biləcəyəm. Bən o zaman çocuqluğumun nəhayətsiz imanı, gəncliyimin cansız, asi xəyalları ilə daha yaşayacağım. O qarardı, sevindi zənn etdiyim gözəl şeylər üçün bir başqa bən daha yüksək və qüvvətli bənəin çarpışdığını görəcəyəm. Və sənənlə bərabər eyni səfdə bir daha çarpışacağım. Nəhayət, artıq tamamən ixtiyar, bəyaz saçlarım quru və yorğun əllərimlə dinlənməyə gedərkən sənəin həyatımın üstündə Allahın nurları ilə bir daha bu əsmər aqşam-

¹ Qaliba - bəlkə, deyəsən

² Ənsac - səth, tekstura

³ İmtizac - qaynayıb-qarışma

Türk çalığı

dakı rıqqət və nəmlərlə ruhumu yıqayacaqlar və bən sevgili əsmərlıyın üstündə yanacağım.

Sevgili nurlarınla baqan ruhumla olursam, Adəmin dinləndırıcı qolları arasında həyat kabuslarını bir daha görmədən və əbədiyyəni oyanmadan uyuyacağım.

Xalidə Ədib

NƏQİYƏ XALA

Ağustos nəhayətinin ən harr¹, ən ağır, fəqət yaldızlı kibi duran bir aqşamı idi. Ərən köyünün iç tərəflərində bir bağın köşəsindəki qəməriyyənin² altında üstü əski bir kilim ilə örtülü, kiraz dallarından məmul³ bir qanepenin⁴ üstündə bağdaş qurub bir əlilə çubuğunu içən, digər əlilə qırmızı püsküllü öd ağacı təsbihini çəkən Nəqiyyə xalanın mor damarları çıqmış, çilli, yumuşaq əlini mötədim⁵ vəchilə ələlədə⁶ öpdüm...

-Bərxudar ol, oğlum!

Hər aqşam evə övtedimdə bu salxurdə⁷ qadının əlini yarım ağızla öpdükə bunca sənədən bəri tərz və şəkli dəyişməyən bu duaya məzhər ola-ola artıq o qadar əhəmiyyət verməməyə, bəzən nə dediyini belə eşitməməyə başlamışdım. Dünyadan əlini-ətəyini çəkmiş, getdikə müşərrəfxarab ömür fanisinə rəğməni üqbasına⁸ əmmarə çalısan, sakit, səksənlik bir Nəqiyyə xala hər kəsi nə dərəcə məşğul edirsə, bəni də o qadar məşğul eylərdi. Lakin bilməm hər kəs də öyləmidir? Bən pək kiçük çocuqlar, bir də pək ixtiyarlarla mükəlimədən ləzzətyab

¹ Harr - çox isti

² Qəməriyyə - talvar, çardağ

³ Məmul - hazırlanmış

⁴ Qanepə - divan

⁵ Mötəd - vərdis, alışqanlıq

⁶ Ələlədə - sıradan, adi qayda ilə

⁷ Salxurdə - yaşlı

⁸ Üqba- axirət

olurum. Birinin mazisi mədum¹, digərinin istiqbalı məfqud². Bu tülu və qürub lövhələri bana pək xoş, pək təbii gəlir!

Getdim Nəqiyyə xalanın yanına oturdum. Kənarı oyalı yeşil namaz bezinin altından çıxan kökləri əsmərəni həyatdan ağ, ucları hənədan qırmızı saçlarının, bir danə belə dişi qalmadığından içəri doğru çökmüş incə, uçuq dodaqlarının, ağları belə sarıya mayıl soluq gözlərinin üstündə ağır-ağır enib qalqan göz qapaqlarının, köhnə çubuğunun dumanını fosurdataraq savurduqca mədd və cəzri³ pək aşkara, olan buruşuq, qanmırlı yanaqlarını, hələli gömləkin altında daima açıq qalan, kəmikləri çıqmış pak, qırmızımtraq köksünün halı bu aqşam bana pək doqundu...

-Nəqiyyə xala, sıcaqlardan nasılsın? Bursamı sıcaq, İstanbulmu?

Nəqiyyə xala pədərimin süd nənəsinin böyük qızı imiş. Kəndisi Moralı olub mühaciriətdən sonra bütün ömrünü Bursada keçirmiş, orada təəhhül⁴ etmiş, orada çocuqlarını əskərə göndərmiş bir mübarək ixtiyar idi.

Nəqiyyə xala əsgərliyi, əsgərləri pək sevərdi. İstanbula gəldikdən sonra ən böyük tənəzzöhü əksər cümələr Kabataşa qadar gedərək buradan əskərlərin övdətinə tamaşa etmək idi. Qaraqolların önündən keçərək növbətçiyə: "Salam əleyküm, oğlum!" - deyə mütləqə aşinalıq etmək mötədi idi. Yolda gördüyü nəfərlərlə fürsət bulduqca laqırdı etməyə pək mərağı olduğundan o fürsətləri heç qaib etməz, bəzən onlara yemiş alır, tütən alır, verirdi. Çoq dəfələr xalanın qaldırım üstündən sökülmiş iri taşları, oğlu kibi sevdiyi əskərlərin ayağına çarpıb incitməsin deyə, qaldırıp bir kənarə qoyduğu vaqe olmuşdu.

-Oğlum, Səlimiyə qışlası buradan çoq uzaqmıdır? Səlimiyə qışlası tərəfinə baxarkən çubuğunun dumanları arqasından əbdipeyvənd⁵ bir xəyalə qərərgah olan nuru soluq qarə gözlərinin uzaqlarda, pək uzaqlarda həzin bir şeylər görür kibi gülərək yaşardığını gördüm.

Yumuşaq tüylü, iri bir sarı yelpazə kibi qismən üfufə gömülmüş günəşin uçuq ziyası kəsif, zəif, əsmərin bir rüzgar ilə bərabər qəmə-

¹ Mədum - yoxa çıxan

² Məfqud - olmayan, itmiş

³ Mədd və cəzri - qalxıb enmə

⁴ Təəhhül etmək - evlənmək

⁵ Əbdipeyvənd - ölçətməz

riyyənin yarı sararmış asma, yabani gül dalları arasından süzülərək xalanın yeşil namaz bezini xəfif nəvazişlərlə öptüyordu. Kainat mühib bir sükut içindən ağustos böcəklərinin uzaqdan eşidilən uğultusuyla bağın guşəsindəki hovuzun içindən qurbağaların fasiləsiz fəryadı ətrafa sərpiliyor, üzüm kötlüklərlə gündüzün hərərəti-şəmsdən tərs dönmüş sarıya mail yapraqları üsul-üsul titriyor, səssiz-səssiz, sərin-sərin əsən aqşam rüzgarı ətrafdakı ağaclara, çəmənələrə, gecə səfalara baygın bir tərəvət, nazənin bir tazəlik veriyor; fəzayə pək rəqiq¹ aqşam qoqusu yayılıyor. Donuq mavi asimanın ötəsində-bərisində bəyaz bulut parçaları hərəkətsiz kibi duruyordu.

-Xala, Səlimiyyə qışlasını niyə sordun?

-Heç!

Bu "Heç!"- şü mübarək qadının bütün ömrü, bütün sərgüzeşti-həyatı, bütün mazisi idi. Rəngsiz dodaqlarının arasından bir duayı-lətif bu aqşamın ruhani rəvnəqinə qarışaraq dərgahi-icabətə doğru pərvaz etdi. Ox! Şü dəqiqə pişimdə² üç şəhid validəsi bu qadın nə ulvi, nə firistehi bir lətafətə büründü. Gözlərinin ucundan təyəran³ edən bir ibtisam⁴ nəvvari-məfəxərət, bir şöleyi-şəfqət, bir məsti-həzin mənası vermişdi. Başımı yanıma çevirdim. Divarın kənarındakı qalın bir kölgənin altında yarı yapraqları qurumuş, dökülmüş tozlar içimdə əzilmiş, yarısı solmuş, bükülmüş bir çiçəyin uçurluğu... ötə tərəfdə toprağa doğru çökmüş bir quru kiraz ağacının mənzərəsi, daha iləridə köhnə, boyasız bir kültübənin xərabi - yəs alud⁵ gözümlə ilişdi.

-Mərhumları yad etdik, deyilmi?

Üzümə bir nəkayi-şəfqət ətf edərək əski yarələrini göstərən ixtiyar bir qazi kibi həzin bir nəşə ilə yavaşca: "Əvət" - dedi:

-Böylə bir yaz aqşamı idi. Hüseynciyimi sormağa getmişdim. Bir zabit dəftərə baqdıqdan sonra: "Yaqında gələcək", - dedi. Sonra çıxı-yordum, bir nəfər yanıma soquldu, "Hüseyin ağa bizim nail olamadığımız rütbəyə nail oldu... Şəhid oldu... Validə! "dedi. Ağlamadım. Zətən pədəri bana onlar məmədə ikən: "Ya qazi, ya şəhid, deyə, süt ver",-

¹ Rəqiq - incə, zərif

² Piş - ön, irəli

³ Təyəran - uçan

⁴ İbtisam - təbəssüm

⁵ Alud - bulaşmış

derdi. Nə ona, nə Həsənimə, nə də damadıma təəssüf edərim. Axirətdə bəni bəkləyəcək şü üç qəribanımdan başqa bir şeyim yoq. Əlbəttə, onlar bana şəfaət edəcəklərdi. Könüllü gedən damadımın şəhadət xəbəri gəlmiş zaman qızım nə qədər olsa, tazə cahil olduğundan xeyli təəssüf etdi. Zətən də zəif idi... İflah olmadı. Üçüncü ayı o da mərhum oldu. Tazəlik, yeni gəlinlik nə qəribdir; ayrıldığı gecə nasılsa qocası kəndinə:

Bulmaq gözəl olmazmı?

Yarın haqq divanında

Köksü al-al yarəli

Nişanlım yanında -

deyə bir türkü söyləmiş. Qızçıqaz bütün xəstəliyindən kəndini qeyb etdiyi zamanlar bu türküyü təkrar edərdi. Şimdi, şimdi bən də ancaq onların bu xəyallarıyla vaxt keçirə biliyorum. Artıq bunlar bənim üçün dörd qanaddır, deyilmi, övladım? Ah! Zətən öləcək olunca böylə qəzadə günahlarından silkilənərək getmələri əvvəli deyilmidir? Arkadaşlarının söyləyişinə bakılırsa, üçü də alından, köksündən yurulmuş. Ah Həsənciyim.. Nə igit, nə qəhrəman idi! Bana gedərkən: "Nənəciyim!. Beni arkamdan yurulmuş - deyə eşidirsən, sakın ruhuma okuma. Səndən bana əmədiyim süt haram olsun!", - demişdi. Zətən üçü də ölmək niyyətilə getmişlərdi. Həsənin şəhid olduğunu xəbər alınca ağladığımı görən babası bana daraldı. Kəndisi sədeyi-şükranə qapanmışdı. O zaman bən nə vaxt könlümə bir rıqqət, bir acı gəlsə, gözümlə qapayınca onlar gözümlə önünə yarələr ilə gəlirlər; gülərək əllərimi, yüzümü öpürlər... İnşallah sən də övladlarının qaziliyini götürsün.

-Amin xalacığım!...

Sonra köksündən nüsxə kibi incə bir müşəmmada sarılı, bürüşmüş, qat yerləri yıpranmış bir kağıd çıxararaq dodaqlarına götürdü, sararmış gözlərindən ağır-ağır damlayan bir-iki qətrə yaşla islatdı. "Hüseyin son məktubu", - deyə bana uzatdı:

"Həqiqətli babacığım, şəfqətli nənəciyim! Əllərinizi öpüb cümləyə salam və sənalar edərim. Sizə bir şeyi söyləyəcəyim. Daha doğrusu, dinimizcə bir müjdə verəcəyim, ama acımayacaqsınız, ağlamayacaqsınız. Baba, istərsən nənəmə söyləmə. Hani sən: "Bu qədər müharibə gördüm, lakin bir dürlü məramıma nail olamadım", - deməzmiydin? İştə tamam, Həsən məramına nail oldu. Şəhid oldu. Üç gün əvvəlki

müharibədə bir keyik kibi çeviklik, bir arslan kibi igitlik göstərdikdən sonra şəhid oldu. Allah rəhmət eləsin! Düşərkən yanında idim, haqqımızı halal etməni rica etdi. Bir qurşunla şəqaqından, iki qurşunla köksündən yaralanmış, bir güllə də sağ əli götürmüşdü. Kəndi əlimlə gömdüm. Toprağa girərkən də çöhrəsi gülmüşüyüdü. O əcdadımızın yadigarı, sənin hədiyyən olan yatağanı da bərabər dəfn etdim. Qını da taş yerinə baş ucuna dikdim. Bilirsən ki, rəhmətli bunca sənədir gecələri belə yatağına bıçaqla yatardı. Ah babacığım, düşməne nə şiddətlə saldırdıq, görsəydin! Gözümün önünə sən o müharibələrdə etdiyin hücumlar gəliyordu. Onları bizə nə tatlı-tatlı anlatırdın. Yarələri nə sevinclə göstərirdin. Əmin ol, babacığım, qardaşım sənin övladlığma layiq olacaq surətdə şəhid oldu. Düşmən iləridən qara bulut kibi gəliyordu. Biz iki bölükdən ibarət idik. Yıldırım kibi bir hücum göstərdik. İlk həmlədə yüzbaşımızı qeyb etdik. Çavuşumuz da yaralanınca komandayı Həsən aldı. Ah babacığım, şöylə uzaqda bulunub da Həsənin "Ya Allah!"- deyə bağırdıyı vaxt ayağımızın altındakı topraqların, başımızın üstündəki ulu ağacların zanqır-zanqır titrədiyini gördük, şaşırıdık! Nəhayət, düşməni tərədən püskürtdük, qovğalamağa başladıq. Ən öndə çarıqları çözülmüş, fəsi düşmüş, baş açıq, yalın ayaq yenə Həsən qoşuyordu.

Quş kibi, rüzgar kibi, alev kibi qoşuyordu. Bu sırada düşmən bir dəfə daha dönməyi təcrübə etməzmi? İştə bu dəqiqədə Həsəni yerdə gördüm. Hirsindən, hiddətindən nə yapacağını bilmir, alnından dökülən qanlar içində qıpqırmızı kəsilən dişlərilə tətivi çəkməyə çalışıyor, tūfəngin namlusunu ısırıyordu. Gözləri kükrəmiş kaplan gözü kibi dışarı fırlamışdı. Onu naçar orada biraqıdıq. Düşməni tamamilə tərümətdikdən sonra yanına gəldim. Gəldiyimi duyunca gözlərini açdı.

Sən hər zaman deməzmiydin ki, bən şəhid oğluyam. İnşallah şəhid babası olacağam. İştə, baba, duan qəbul oldu. O həsrətli yarına, şəhadətə qavuşdu. Həm qazi oldu, həm şəhid. İnşallah biz də cənnətdə ona qovuşuruq. Zənn edərim ki, iki gün sonra yeni bir hücum daha olacaq... Baqi sənin və nənəmin əllərinizdən öpürəm, duanıza möhtacam. Bəni soranlara salam.

Bu məktubu alayımızın mülazimi bəyə yazdırdım. Kəndisi də sizi təbrik ediyor və əllərinizdən öpüyor".

Oğlunuz Hüseyn Onbaşı.

Sular qararmağa başlamışdı. Günəş İstanbulun arqasına doğru qürub ediyordu. Uzaqda bir ishaq ara-sıra kəsik-kəsik ötüüyordu. Gözlərim sulanmışdı. Aqşamın zilli-zəif¹ həzini altında ziri-turabda² qiymətli bir vücudun büqeyi-üzamı³ mədfun bir məzar taşına bənzəyən xalının solmuş çöhrəsinə baqıdım. Hərəkətsiz duruyor, tütünü tükənmək üzərə olan çubuğunu içiyordu. Kağızı yenə əvvəlki kibi müntəzimin bükdüm, iadə etmək istədim. "Bana bir kərə daha oqusana, nə olur?!" - dedi. Oxuyamadım. Hüseynin, o bəradərinin şəhadətindən mütəəsirənə, məhrumanə bəhs edən zəif vücudlu, qəvi qəlbli qazi cavanmərdin surəti-şəhadəti gözümün önünə gəldi...

Bu türk cəvhərinin, bu türk tərbiyəsinin, bu türk qəlbinin, bu türk şücaətinin birer nümunəsi olan bu iki dəlir-dilavərin, bu iki şiri-tərhimiyətin, qəhrəmani-bariqətinin - daha sadəcə bu iki Osmanlının xəyali-ülvisi arasında qalan oyaltı yəmənisi, hənalı saçları, yasəmin çubuğu, zəif köksünü nim⁴ örtən təmiz hilali gömləyi, qurduğu bağdaşın altında ucları görkən siyah məstilə (bunca fədakarlığa müqabil) şu müqəddimeyi-leyli-həzinin uçur zilal⁵ altında pakizə, məsum, saf bir təslimiyyəti-dindaranə ilə qarşımda bana gülməyəyən Nəqiyyə xalının hali-xudapəsəndənəsi⁶ pişi-ibtisarımda bir lövhəyi-bülənd⁷ və bədi təşkil etdi. Bir istiğraqi-əmiq⁸, böht⁹ içində qaldım. Uzaqlardan, yüksəklərdən doğru dalğalana-dalğalana gələn, titrək səslə tilavət olunan aqşam əzanı bəni iqaz¹⁰ etdi. Qəməriyyə üzərindən solmuş güllər, yasəmənələr nəsimi-məsənin¹¹ təsiri ilə bu qadının başına, köksünə, qucağına düşüyordu. Qalqıdım. Nəqiyyə xalının iki əllərini öpdüyüm zaman Hə-

¹ Zilli zəif - zəif kölgələnən

² Ziri-turab - torpağın altında

³ Büqeyi-üzam - böyük hissə

⁴ Nim - yar

⁵ Zilal - kölgələr

⁶ Hali-xudapəsəndənə - Allaha xoş gedən hal

⁷ Lövhəyi-bülənd - uca lövhə

⁸ İstiğraqi-əmiq - dərin bir dalğınlıq

⁹ Böht - heyrət, təəcüb

¹⁰ İqaz etmək - ayılmaq

¹¹ Nəsimi-məsə - axşam yeli

sənə Hüseynin, o iki şəhidi-mübarəkin validəsi kəlimeyi-şəhadəti təkrar ediyordu.

Bu vaxənin üzərindən üç sənə keçmişdi. Nəqiyyə xala bir həftədən bəri ağırca xəstə idi. Bir sabah erkən oyandım.

Heç unutamam, bir cümə sabahı idi. Evin içində hər kəsdə bir sükut, bir yasi-məbhut nüməyan idi.. "Sizlərə ömür, xala getdi!" - dedilər. Bən bu acı nəticəyə bir qaç gündür istəməyə-istəməyə intizar ediyordum. Yürəyimə zəhər kibi bir mərarət¹, ruhani bir xəşyət² çökdü. "Allah rəhmət eyləyə!" - duası o acının, o bari-məxuf³ yasın altında əzilən könlümdən bir sükunəti-kislan ilə dökülüyordu.

Xalanın tabutu başında qırmızı yəmənis, üzərində əsgicə bir şalılıyla caməə doğru gediyordu. Cümə namazından sonra bütün camaat cənəzə namazında bulundu. Bu namazı əda edən cəməətin qismi-mühümü nəfəratı-əskəriyyədən mütəşəkkil idi. Edilən duaya bütün o mərhumənin çocuqlarının silah arqadaşları: "Amin" - dedilər. Adabi-müstəhsineyi-diniyyəməzdən olduğu üzərə yenə əskərlərdən mürəkkəb bir cəmi-qəfir tabutun qollarına girərək təqib etdilər. O məhmili-üxrəvi dalğalana-dalğalana bir nazi-ruhani ilə yoxuşdan enirdi. Qaraca məzarlığında dəfn olunmaq üzərə Üsküdarə imrar üçün Qabadaşa keçirildi. Caddəyə gəlincə bizi bir musiqi sədası istiqlal etdi. İki-üç tabor əsgər bu əsgər validəsinin tabutu önündən mazarını bilirlərmiş kibi bir hissi-qiyabeyi-əhtiram ilə ruhuna fatihələr oxuyaraq ağır-ağır keçirdilər. Bu, bir şəhid annəsinə təsadüfün son bir mükafatı idi.

17 Temmuz 1313

Əhməd Hikmət

¹ Mərarət - kədər

² Xəşyət - ilahi qorxu, xof

³ Bari-məxuf - qorxu ilə yüklənmiş

DƏVƏNİN BAŞI

Vaxtilə böytük bir dəvənin bir başı varmış.
Başsız dəvə olmaz ya, masal, nəysə bütün gün
Yaz, qış bu beyinsiz, bu çürük baş
Çöl, qır, təpə, dağ, taş
Bicarəyi bihudə sürüklər və yorarmış.
Bicarə ağır gövdə nə yapsın, kimə küssün?
Bir qarğa bulub dərini dökmlüş, o demiş: "vah!"
Başdan böyük Allah... Başa gəlmiş, çəkəcəksin.
Artıq işə hörgüç belə şaşmış.
Quyuqsa dolaşmış,
Başdan-başə enhayı fəqət kimsəyə Allah
Başdan düşürüb quyruğa baqdırmasın; ilkin
Bir parça durub dinləyən olmuşsa da, get, get!

Aləm bu uzun dərni çeşitməkdən usanmış,
Artıq kimə dinlətməyə getsə,
Kim duysa eşitsə,
Üz vermədiyindən dəvəcik sakın, sakit,
Bir xəndəyə enmiş, başı soqmuş və uzanmış.
Birdən çəkilib: "Haydi, - demiş, duzəxə¹, murdar!"
Haqsızlıq edən başları bir gün qoparırlar.

Tofiq Fikrət

¹ Duzəx - cəhənnəm

TAŞ DÖVRÜNDƏ RƏSSAMLIQ

Rəsm pək mühüm və pək lüzumlu bir şeydir. Rəsmın əhəmiyyətini və lüzumunu qırlarda gəzdiyimiz, təbiətin gözəlliklərilə təmasda bulunduğumuz vaxt pək təqdir edəməyiz. Fəqət mühitimizin daraldığı evdə ötədə bulunduğumuz zamanları xatırlayınız. Rəsmın qiymətini dərhal anlırsınız! Boş və çıplaq divarlı bir odanın qüvvətbəxş mənərəsinə müqabil divarlarına, münasib yerlərinə yerləşdirilmiş yağlı və sulu boya, qara qələm, hətta mətbu¹ lövhələrlə süslənmiş bir odanın göz oxşayıcı lətafəti arasında nə qədər açıq bir fərq vardır? Birinci insanı nə qədər sıxarsa, ikincisi də o qədər fərəh verir. İngilis mühərrirlərindən birinin dediyi kibi, odamızdakı lövhələr təbiətin müxtəlif, növ-növ gözəlliklərinə açılmış pəncərə və qapılardır. Dünyanın hər nərasinə gedərsək gedəlim, hər yerdə insanların rəsm ehtiyacını duymuş və bu ehtiyaclarını az-çox təminə çalışmış olduqlarını görürüz. Pək əski zamanlara, bəşəriyyətin ilk günlərinə dönəcək olursaq, rəsmın o dövrün həyatında da mövqeyi-mühimi olduğunu anlarız. Fəhlə-qiqə, o zamanlara aid bəzi lövhələr bu gün əlimizdə bulunuyor. Pozulmaz, yıqılmaz. Bəzi müdəqqiqlərin² sənələrcə sürən səyləri təhrək nəticəsində anlaşılıbmışdır ki, insanların bu ilk babaları vəhşətlərinə rəğmən, yurdlarını rəsmlərlə bəzəməkdən xoşlanıyormuş. İşin ən ziyadə şasılaçaq cəhəti, bunların dəsti-məharətlərindən çıxan bəzi tabloların yüz binlərcə sənəlik qədimləri ilə bərabər, bu gün həməən səbəb yəni bir halda mövcudiyətidir.

Mövzu bəhsimiz olan ibtidai insanlar pək əski zamanlarda Avropanın bəzi yerlərində dəmguzar³ olmuşlardır. Yeganə silahları çaqmaq taşlarını bir-birlərinə sürtməklə, yontub meydana çıxardıqları qaba-saba baltalardır. Bir çoq zaman, bu ibtidai insanların haqqındakı elmimiz həməən heç dərəcəsinədə azdı. Yalnız kirəçli taşlar arasındakı mağaralarda, yaxud nehir yataqlarında suların uyduğu qovuqlarda yaşamış olduqlarını bilirdik. Bunlar oralarda doğmuşlar, həyat sürmüşlər, avlanmışlar və keçib getmişlərdir. Kəndilərindən qalan yadigarları daha

¹ Mətbu - həkk olunan, bəyənilən

² Müdəqqiq - tədqiqatçı

³ Dəmgüzər - vaxt keçirən

sonra mağarada yaşamış olanların buraqdıqları əsərlər altında gömülmüş qalmışdır.

On doqquzuncu əsrin ilk aylarında həfriyat¹ və təhriyat nəticəsində taşdan yapılmış baltalar, kəmiklərdən yapılmış bəzi əşyalar bulunmuşdur. Yerdən çıxan şeylər arasında Reyn keyiki buynuzu, yaxud fil dişi üstünə həkk surətilə yapılmış bəzi rəsmlər də vardır. Bu rəsmlər vazə və o qadar canlı idi ki, görünlər heyrətdə qalırdılar. Rəsmlərin mövzusunu, əksəriyyətlə, Reyn keyiki, "mamont" denilən o əski zamanlarda yaşamış olan fil ilə at təşkil ediyordu. Bir iki parça üzərində insan rəsmi də vardı, fəqət heyvan rəsmlərilə müqayisə edincə bunun daha əcmicə yapılmış olduğu görülürdü. Sonraları taş üzərində yapılmış qabartma rəsmlər də kəşf olundu.

Bu kəşflər tarixşünasların, asari-ətiqə müntəsisblərinin marağını təhrək etdi. Fransada Qaron nəhriylə birləşərək Jirond xəlicini² təşkil edən Duruvın nəhri hövzəsindəki bəzi mağaralar taş dövrü insanların iqamətgahları olmaq etibarilə üləmanın mühüm birər saheyi-tətabbəsü³ oldu.

¹ Həfriyat - arxeoloji qazıntılar

² Xəlic - boğaz, körfəz

³ Tətabbə - tədqiqat, araşdırma sahəsi

IV

TARİXİ HEKAYƏ
VƏ MƏNZUMƏLƏR

FARUQ ƏZİM

Şamın fəthindən sonra Əmirəlmöminin Həzrəti-Ömər bəlzət Suriyaya getmişdi. Bir müddətdən bəri Şamda vali bulunan Müaviyə bin Əbu Süfyan qayət dəbdəbəli bir həyat keçirməyə başlamışdı. Həzrəti Ömər yanında Əbdürrəhman ibn Of olduğu halda Şama yaqın vasil olmuş idi ki, Müaviyə qayət mütəntən¹ bir alay ilə Əmirəlmöminin istiqbalına şitaban² olmuşdu. Həzrəti Ömər nə valinin, nə də məyyətinin vüruduna əhəmiyyət verməyərək Əbdürrəhman ibn Of ilə qonuşmaqda davam ediyordu. Eyi bir zaman sonra Əbdürrəhman Həzrəti-xəlifənin nəzər diqqətini cəlb edərək,

-Artıq şu adamı daha ziyadə yormayınız! - sözlərilə Müaviyyəyi göstərdi. Həzrəti Ömər Şam valisinə dönərək:

-Səni şimdiki dəbdəbəli bir məyyəyə və müzəyyən məlbusata malik görüyürəm. Hətta qapında surəti-daimədə pək çox müstədilərin³ toplandığını da eşidiyürəm, - dedi.

¹ Mütəntən - tətənəli, təmtəraqılı

² Şitaban - tələsən

³ Müstədi - xahişə gələnlər, şikayətçilər

Bu xütbəyi dinləyən Müaviyə kamali-təvazö ilə Ömərə şu cavabı verdi:

-Ya Əmirəlmöminin, rumların casusları ilə dolu bir şəhərdə bulunuyuram. Sütuti-islamiyyəyi¹ izhar etmək üçün bu alayışlı² təvəhri göstərmək məcburiyyətindəyəm. Müasidə edərsəniz, bu məsləkdə davam edərəm. Mən³ eylərsəniz, ən bəsit bir həyata rücu⁴ hazırım.

Həzrət Faruq şu muamilədə bulundu:

-Söylədiklərin doğru isə məharəti-ibraz⁵ etmiş olursan. Doğru deyilsə, bəni aldatıyorsan, səni hərəkətinə sərbəst buraxıyuram. Bu xüsusda nə bir əmr, nə də bir şey verirəm. Yalnız qaldıqları zaman Əbdürrəhman ibn Of:

-Əmirəlmöminin, Əbu Süfyanın oğlu həqiqətən eyi cavab buldu - dedi. Ömər də:

-Hər müşkülətin içindən məharətlə çıxma bildiyi içindir ki, biz də kəndisinə bu qədər əhəmiyyətli bir mövqeyi əmanət eyləmişizdir, - deyə cavab verdi.

ÖMƏR BİN ƏBDÜLƏZİZ

Xəlifeyi-Əməviyyədəndir. Həzrəti Əbubəkir və Həzrəti Ömərdən sonra gələn xəlifənin ən adi və ən dindarıdır.

Əməvilər ehtişam və tətənəyi, zövq və səfahəti⁶ sevdikləri üçün millətin xəzinəsini və əmvalını⁷ israf ediyörlər. Dövlətin varidatını səfahətlərinə təxsis⁸ eyliyörlərdi. Ömər bin Əbdüləziz böyük pədəri Mərvan bin Həkəmdən sonra məqami-xilafətə gələr-gəlməz hər dürlü israf və səfahətə nəhayət verdi. Sarayının altun və gümüşdən məmül hər növ zinətlərini əridərək məskukata⁹ təhvil və xəzinəyə irsal¹ eylə-

¹ Sütuti-islamiyyə - islamın tərifləyiciyi

² Alayış - bulaşmaq, cəlb etmək

³ Mən etmək - qadağan etmək, uzaqlaşdırılmaq

⁴ Rücu - geri dönmək, qayıtmaq

⁵ İbraz - zahirə çıxarmaq, bürüzə vermək

⁶ Səfahət - mal-mülkü israf və puç etmə

⁷ Əmval - mallar

⁸ Təxsis - həsr etmə, birinə məxsus etmə

⁹ Məskukat - sikkəli pul, damğası olan pul

di. Misirdə, İraqda, Asiya vilayətlərində xalqın vergilərini tənzil² edərək umum milləti fəqir və zərurətdən qurtarmağa çalışdı. Öylə nəql ediyorki, Ömər bin Əbdüləziz həzrətləri zinət olaraq ancaq parmağında qayət qiymətli bir yüzük buraqmışdı, bu yüzüyün alması qayət nadir bir xüsümət və parlaqlıqda olub, milyonlara dəyərmiş. Bir sənə Şami-həvalisdə böyük qəhtü qəla olmuş, binlərcə xalq ac qalmışdı. Ömər Bin Əbdüləziz həzrətləri bu zavallı insanların səfalətini təhvin³ üçün parmağından üzüyünü çıxarıb satdırmış, əsmati-füqərəyə dağıtdırılmışdır.

Qiymətli üzüyünü fəda etdiyini görəni müqərrəbi⁴ kəndisinə bu mücəvhəri satmasını ixtar və şayəd satarsa, bir daha böylə bir üzüyü əldə edəməyəcəyini təkrar eyləmişlərdi. Halbuki Ömər Bin Əbdüləziz bunları dinləməmiş və:

-Bənim için ən böyük zinəti-müstərih⁵ və məsudi-təbiə məmur⁶ və abadan⁷ məmalikdir⁸. Əhalim ac, məmləkətlərim xərab olduqdan sonra parmağımda dünyalara dəyər üzüklər bulunmaqdan nə fəidə hasil olur? - cavabıyla onları iskat⁹ etmişdi.

Ömər Bin Əbdüləziz həzrətləri camelərdə cümə günləri İmam Əli ilə övladına səbb etmək¹⁰ adəti-səqiyyəsinə qaldırılmış, minbərdə xətiblər tərəfindən "İnnəl-lahə yəmurü bil ədli vəl-ihəsən" ayəti-kəriməsinin oqunmasını əmr buyurmuş idi. Hala bu ayəti-kərimə hər cümə günü xətiblər tərəfindən oqunmaqdadır. Məna-yi-şərif:

-Cənabi Həqq insanlara ədalət və iyilik yarımlarını buyurur - surətdədir.

¹ İrsal etmək - göndərmək, yollamaq

² Tənzil - endirim, güzəşt

³ Təhvin - yüngülləşdirmə, aşağı dərəcəyə endirmə

⁴ Müqərrəb - yaxın

⁵ Zinəti-müstərih - rahatlıqdan zinət

⁶ Məmur - əkilmiş torpaq; əhalisi çox olan, abad yer

⁷ Abadan - tikililəri olan, abad

⁸ Məmalik - ölkələr, məmləkətlər

⁹ İskat - sakitləşdirmə

¹⁰ Səbb etmək - söymək, tənə etmək

ƏSMA BİNT ƏBUBƏKİR

Əməvilərin xilafətini təsdiq etməyən səhabilərdən biri də Abdullah Bin Zübeyrdir. Bu zat Əbdülməlik Bin Mərvanın xilafətini təsdiq etmədikdən başqa Hicaz və İraq və hətta Misirdə xəlifə tanınmış, rü-yəsa və əkabir millətdən bəyət almış idi. Halbuki sürətlə iqtidar vəsətəti kəsb edən Əməvilər az zaman zərfində Abdullah Bin Zübeyrin ordularını məğlub edərək hər tərəfi əlindən zəbt etmişlər və nəhayət, kəndisini Məkkədə mühasirə altına almışlardır.

Məkkəyi mühasirə edən məşhur Həccac Bin Yusif idi. Mühasirənin şiddətli bir zamanında Abdullah Bin Zübeyr validəsi Əsma Binti İbn Bəkirin yanına getdi, əlini öpdü və bütün yaranının¹ dağıldığını, yalnız qaldığını söylədi və annəsinin xeyir-duasını istədi. Həzrəti Əsma o zaman yüz yaşında olduğu halda səhhətini, vüqayeyi-əqliyyəsinə tamamilə mühafizə ediyordu. Oğluna şu surətlə dua etdi:

-Cənabi Həqq sənə ya müzəffəriyyətinə, ya ölümünü göstərsin!

Bu şanlı müharibə ölmək və ya təslim olmamaq üçün ən böyük şərafətdir. Müzəffər olmaq isə düşmənlərdən heç pərvan qalmadığına dəlildir. İştə sənə üçün bu iki nəticədən birini təmənni edərim, oğlum. Bu ulvi təmənni Həzrəti Əsmanın, həqiqətən, böyük Əbu Bəkir Əlsadiq həzrətlərinin kəriməsi² olduğunu nə gözəl isbat ediyor.

ƏRƏBLƏR

Ərəbistan, qərbi Asiyanın cənubunda Bəhri-əhmər³, Bəsrə körfəzi arasında cəsim bir şəbeyi-cəzirədir. Saheyi-səthiyyəsi 3 milyon kilometr və məriyyətdən⁴ ziyadədir ki, Avropanın səthiyyəsi-salisi⁵ deməkdir. Fəqət əhalisi ancaq 12 milyondur. Çünki bu cəsim qitənin ən böyük qismi quraq və daşlıq çöllərdən ibarətdir. Məmafie Ərəbistan məqami-xilafətə əsrlərdən bəri tabe olan Hicaz və Yəməni vilayətləri

¹ Yaran - yoldaş, dost

² Kərimə - qız övladı

³ Bəhri-əhmər - Qırmızı dəniz

⁴ Məriyyətdən - həddi keçmə, burada: daha artıq

⁵ Səthiyyəsi-salisi - burada üçdə biri

ilə Nəcd və Əlaxsa həvalisi¹ və müstəqil şeyxlər vasitəsilə idarə olunan, Həzrəti-müfti Oman və sairə əqsamında qayət münbit ərazi pək çoxdur. Qəhvə və müxtəlif baharat bu qitənin məhsulətindən olduğu kimi, Bəhreyn təsmiyə² olunan qismi də inci, seyd³ və ticarətlə məşhurdur. Ərəbistan əhalisi pək qədimdir. Qədimdən bəri qərbi Ərəbistanın cənubunda, yəni Yəmən tərəflərində sakin qəbilələrə "Qəhtan", şimalında, yeni Hicazda və Nəcdə iqamət edənlərə "Ədnani" namı verilmişdir. Qəhtanilər cənubda "Həməri" nam ilə böyük bir dövlət və mədəniyyət təsis etmişlərsə də, ədnanilər islamiyyətdən müqəddəm heç bir hökumət təsisinə müvəffəq olmamışlar. Fəxri-kainati-əfəndimiz həzrətlərinin mənsub olduğu Qüreyş qəbiləsi zühuri-islamdan epeyicə əvvəldən bəri Məkkədə əhəmiyyətli bir nüfuz sahibi olmuş və bəzi rüəsasının bütün ərəblər nəzdində hökm və qəzası cari olmasa da, bu iqtidar qətiyyəni zamanımızdakı hökumətin heç birinə müşabə⁴ deyildi. Ərəblərin, Qüreyş ərəblər rüəsasının bəzilərinin hökm və qəzasına müraciətləri isə ancaq onların əql və fətanətlə təmiz itiş olmasından iləri gəliyor və tamamilə əxbar bulunuyordu. Nüfuzları dini bir vəsfi-haiz idi. Nəqlən varid olduğu üzərə⁵, Məkkeyi-mükərrəmədə bulunan Kəbeyi-müəzzəmə Həzrəti İbrahim ilə Həzrəti İsmayıl əleyhis-səlam tərəfindən inşa olunmuş bir məbədi-müqəddəs idi. Ərəblər pək çox əsrdən bəri hər sənə Məkkəyi ziyarət etməyi və Kəbə ətrafında təvaf edərək Həzrəti İbrahim zamanından qalma mərasimi - Həcci ifa eləməyi adətə⁶ ittixaz⁷ etmişlərdi.

İştə Qüreyş islamiyyətdən pək çox əvvəl Kəbeyi-müəzzəmənin sənadanətini və mərasimi-Həcc riyasətini ehraz⁸ etmiş bulduğundan digər biləcəmlə ərəb qəbaili arasında böyük bir mövqə qazanmışdı. Bu qəbilə, eyni zamanda, Kəbənin ətrafında inşa olunmuş xanələrdə sakin olub mədəni və ticari bir həyat vücudə gətirmişlərdi. Bundan başqa,

¹ Həvali - ətraf, civar

² Təsmiyə olunmaq - adlandırılmaq

³ Seyd - ovçuluq

⁴ Müşabə - bənzər, oxşar

⁵ Nəqlən varid olduğu üzərə - deyilənlərə görə

⁶ Adətə - bir qayda olaraq

⁷ İttixaz - qəbul etmə, dərk etmə

⁸ Ehraz - nail olma, qazanma

Məkkənin şimal-şərqisində və dəvə yürüyüşüylə iki həftəlik məsafədə Kain Yasrib bələdiyyəsi əhalisi də mədəni və zərəyi bir xalq idi. Fəqət digər qəbail kamilən¹ köçəbə və yek-digərilə müxasim² idi.

İslamiyyət biri-birinə düşmən olan bu qəbilələri kəlmeyi-tovhid altında birləşdirərək bütün Ərəbistanı milləti-vahidə halına gətirdi. Ərəblər o zamana qədər sıcaq və quraq çöllərində yekdigərilə cəngü cidal halında yaşıyorlardı. Hala Hicaz və Nəcd tərəfləri heç bir zaman heç bir dövlətin təxti-təbəyyətinə girməmişdir. Fəqət kəndiləri də cahanın tarixi-ümumisinə qarışmamış, bədəviyyət içində övqati-güzar olmuşlardır.

Fəxri-kainati-əfəndimiz həzrətləri Ərəbistan əhalisini dini-islam ilə birləşdirdikdən sonra istilahi-ələmə dəxi sövq buyurmuşlardır.

Suriyaya göndərmək üzərə təchiz buyurduqları ordu hənuz hərəkət etmədən vəfatı vüqu bulmuşdu. Lakin kəndisindən sonra gələn xəlifeyi-Raşidin³ və xəlifeyi-Əməviyyə və Abbasiyə Həzrəti-Peyğəmbər əfəndimizin əmr və əmarətini⁴ infazə bihəqq qeyrət etmişlər və bir əsrdən az müddət zərfində dünyanın ən böyük dövləti ərəblər tərəfindən təsis edilmişdi.

Bədəvi ərəblərin ziyadə sevdiqləri şey nəcib atlar, kəskin və bənam⁵ qılıclar və və sair silahlardır. Ərəb atları pək qədim bir tarixdən bəri əsətlərlə şöhrət qazanmışlardır. Fəqət, zənn olduğu kimi, Ərəbistan çöllərində hali-vəhşətdə at sürüləri yoqdur, ancaq vəsəti-Asiyanın⁶ daştlərində sərbəst olaraq gəzərlər. Dünyanın heç bir tərəfində bu halda bulunmazlar. Bununla bərabər, Asiyadan pək əskidən Ərəbistanə idxal edilən atlar da kəndiləri dünyanın ən iyi cins atı olduğunu isbat etmişlər. Bədəvi ərəblər atlarını heç bir şeyə, heç bir sərbətə dəyişməzlər. Şairləri atların tövsifi haqqında qəsidələr söyləmişlərdir.

¹ Kamilən - bütün, hamılıqla

² Müxasim - aralarında ədavət olan

³ Xəlifeyi-Raşid - xalq tərəxindən seçilmiş xəlifələr - Əbubəkr, Omər ibn Xəttab, Osman ibn Ovfan və Həzrət Əli

⁴ Əmarət - bir əmirin idarəsi altında olan yer

⁵ Bənam - məşhur, şöhrətli

⁶ Vəsəti-Asiya - Orta Asiya

Ərəblər nə qədər cəsur və müharib¹ bir millət olmuşsa da, türk milləti-nəcibəsi onların və islamiyyətin böyük bir hamisi ədd² edilməkdədir.

KARVAN

Qəvi³ və müntəzəm bir hökumətin təsis edəmədiyi yerlərdə əminiyət olmaz. Yolculuq da pək müşkül və təhlükəli olur. Zəmanəmizdə bu halda qalmış yerlər pək çoxdur. Afrikanın vəsəti⁴, yəni Səhrayı-Kəbir, Şimali və Cənubi Sudan, Fas, Ümum Bərbəristan, Zəngibar, Konqo, Keniya və sairə məmaliki-Afrikanın daxillərində yolculuq etmək müxatirəli⁵ olduğu kibi Ərəbistan, İraq, İran, Türküstan, Çin kibi vase Asiya məmləkətləri dəxi daxili təhlükədən azad deyildir. Xırsızlar, rəhzənlər⁶, düşmən qəbilələr hər tərəfdə təriz və qarətə hazırdır. Bu səbəbdən bu kibi məmləkətlərdə tək bir insan, müslih⁷ dəxi olsa, səyahət edəməz. Ancaq böyük heyətlər halında yolculuq etmək mümkün olmaqdadır. Müctəmən⁸ səyahət edən bu heyətlərə türkcədə "karvan" namı veriliyor. Şərqdə karvanla səyahət etmək adəti ən əski zamanlardan bəri mövcuddur. Həzrəti Yusifi bəradərləri Misirə gedən bir karvana satmışlardı. Yalnız bu vəqiyyə-tarixiyyəyə nəzərən dört bin sənə müqəddəm belə Suriya ilə Misir arasında müntəzəmən bir karvanın səfərləri icra etdiyi anlaşılmaqdadır. Həzrəti Peyğəmbər əfəndimizin dəxi hər sənə Məkkədən Yəməna və Şama birər səfər icra edən Qüreyş qəbilələrindən iki sənə iştirak etmiş olduğunu tarixi-islamda oxumuşsunuzdur. İştə bu günlərdə eyni məmləkətlərdə, baxüsus⁹ ərəblərlə məskun xittələr¹⁰ daxilində karvanla səyahət etmək adəti caridir¹.

¹ Müharib - döyüşkən, cəngavər

² Ədd -hesaba alınmaq, sayılmaq

³ Qəvi - güclü, qüvvətli

⁴ Vəsət - orta, ara

⁵ Müxatirəli - xətərli, qorxulu

⁶ Rəhzən - quldur, yolkəsən

⁷ Müslih - sülh istəyən

⁸ Müctəmən - toplu halında, hamılıqla

⁹ Baxüsus - xüsusilə

¹⁰ Xittə - ərazi, yer

dir¹. Bəzən bir karvan bir qaç yüz insan və bir qaç bin dəvədən təşkil edər. Fəqət yolda məbzul² su bulunmayacaq olursa, qafilə baəltəb daha küçük olur.

Su isə əksəriyyəni quyulardan tədarük olduğu üçün pək cəsim karvanların birdən yola çıxması nadir mümkündür. Karvan qalxmadan əvvəl şəhərin xaricində bir məhəli-ictimə təyin edilir. Səfərdə hər iştirak edəcək olan əşyasını, dəvələrini bir quyu başına və ya dəre kənarı olan bir ictimə məhəlinə bir-iki gün əvvəl götürür ya, o gündən, iştə bu hazırlıq günlərində bu ictiməgahlarda böyük bir hərəkət və cəvvaliyyə³ hökm sürər. Orası çadırlardan mütəşəkkil qayət işlək bir qəsəbəyə dönər.

Sıcaq mövsümlərdə karvanların yolculuğu gecələyn ifa edilir.

Gündüzləri əşyayı hazırlamaq, sarmaq heyvanları sulamaq, yeyəcək, içəcək tədarük etmək, nəhayət, iştirak etməklə keçər. Fəqət sərin havanın hökm sürdüüyü günlərdə bütün gün yol yüründür. Yalnız öylə üstü dirlənmək üçün mola verilir. Karvanla bir günlük yol idi. Səkiyə saat imtidad edər, təqribən iyirmi-iyirmi beş millik bir məsafədir.

Hər sənə müntəzəmən Misirdən, Suriyadan, İraqdan, Yəməndən Hicaza pək cəsim qafilələr icrai-səfər edərlər. Bunların ən böyükləri mövsümi-Həccdə Həccacı Məkkəyi-mükərrəməyə götürən qafilələrdir. Gecələrin Ərəbistan çöllərində karvanla yapılan səyahətlərdə şairanə hallarda qabili-təsvir deyildir. Bərraq, saf makövəkəb bir səma altında ahəngdar bir yürüşüylə iləriləyən dəvələrin boyunlarındakı çanlardan intişar edən səslər ərəb dəvəcilərin yarıq mavalərinə qarışaraq gərək insanlara, gərək heyvanlara təvəkkül və mətənət verir, gönüllərdən qəvvəti gidərir.

Qafilə daima bir rəis və ya seylin təhti-idarəsində bulunur. Bu rəisə İranda "sarban", yəni "karvanbaşı" namı verilməkdədir. Rəis bir qaç məmur istixdam⁴ etməkdədir. Bunlardan biri karvanın istiqamətini təyin və tənzim ilə mövzudur, ikincisi mola zamanlarında karvanın müxtəlif əqsamına mövqə təsis etmək, su və sair xüsusata nəzarət etmək kibi vəzifələri vardır. Bir üçüncüsü dəvəcilərə və dəvələrə ko-

¹ Cari - tədavüldə olan, dəbdə olan

² Məbzul - bol, havayı

³ Cəvvaliyyət - çox hərəkətlilik

⁴ İstixdam - xidmətə qəbul etmə

manda edər. Dördüncüsü əşyaya nəzarət edər. Beşincisi də tadyat və ümümpərə işlərilə məşğul olur. Karvanın ən mühüm adamlarından birisi, bəlkə də ən mühümü qılağuzdur. Öylə yerlər var ki, qılağuzsuz keçmək məhaldır¹. Əlaəksər qılağuzlar qüdrətli bir qəbilənin rəisi və ya vəkalətə göndərdiyi məmur olur. Qılağuzluq ücreti də ona görə cəsim bir məbləğ olur. Bəzən qılağuzlar bir səfərdə qaç dəfə dəyişir. Çünki hər qəbilənin cövlan edə bildiyi yerlər müəyyən hüdud daxilində olduğu üçün bir qılağuz kəndi idarəsi xaricinə karvan sövq edəməz. Əks təqdirdə civar² və xəsim³ qəbilənin tərizinə uğraması mühəqqəqdir. Bunun üçün hüdud sayılan quyu başlarında qılağuzlar təbəddül⁴ edər.

BÖYÜK TÜRK

Yaz gecəsi evin ötündəki çardağa yatdı. Əski yatağan pıçağını başı ucuna qoyaraq uyudu. O gün uzun bir yoldan gəldiyi üçün yorğun, gözləri qapalı ikən yenə qorqunc idi. Qalın uzunca qaşları, sıq kirpiklərinin üzərinə çəkilməsi. Pala bıyıqları boğulmuş, qıvrılmış alnında tər danələri gözükməyə başlamışdı. Qocaman və üstü xəfifcə qılı əllərinin birini geniş və qabarıq köksünə qoymuş, yaqası açıq gömləyinin yuqarisindən siyah və incə, uzun qıllar fırlamışdı. Qalın və sağlam bacaq-baldırı örtündüyü gəbəninin altında gözəl əndamını göstəriyordu. Omuzları böyük və yuvarlaq idi. Əlinin üstündəki dolğun damarları guya qımıldanıyordu. Qüvvətli nəfəsləri ciyərlərini doldurub boşaldıqca köksünün enib qalqması tamam bir ərkək yürəginin o sıcaq yerdə tıbqı insafsız bir avcı əlinə düşmüş və qaranlıq mağaraya qapanmış bir arslanın çarpınması kibi idi.

Uyqusu rahat idi. Fəqət qəhrəmanlığına güvənərək əskidən alışıdığı kibi açıq yerdə yalnız pıçağını baş ucuna alıb yatdığıni iyi etməmişdi. Bundan əvvəl başına çox şey gəldiyindən öylə hər gördüyündən ürkməz, bu rast gəldiyindən gözü yılmazdı. Babası və əcdadı ondan

¹ Məhal - çətin, müşkül

² Civar - yaxın, ətraf

³ Xəsim - düşmən, qarşı tərəf

⁴ Təbəddül - dəyişmə

daha igid, daha gözü pək adamlardı. Onların hekayələrini dinlərkən özənir, imrənir və bəzi kərə bənliyinə toxunaraq içindən qızardı.

Bir sabah namazdan əvvəl yenə böylə yatarkən birisi bağıraraq gəldi. "Köyü basdılar!" - deyərək hayırdı. Uyqusundan gərinərək oyanan böyük yürək heç tələssiz qalqıdı və "Köyü basanlar kimdir? Çoxluq mudurlar?" - heç sormadan pıçağını çəkərək yürüdü. Gözləri şimşək çaqıyor, qırtlağı gurluyor, ayaqlarının altında yer titriyordu.

Arqasından bir qaç kişi daha yetişdi. Böyük türk aradığını bulamadı. Hənkə yana səyritdi isə, hər qaçırdılar. Bunlar onun düşmənləri idi. Sınırı məxsusi keçmişdilər. Böyük türkün igitliyini dənəmək üçün yalandan bir basqın vermişlərdi. Ancaq əgər Böyük türk igit görünməsəydi, o yalan sonra gerçək olacaqdı.

Böyük türk bunların arqasından qorqunc səsilə bağırdı: "Saqın ha bir daha olmaya gələsiniz!" - dedi. Geri dönərək yatağına yenə yatdı. Heç bir şey olmamış kibi uyudu.

Bir az sonra qalqaraq əbdəsti aldı. Sabah namazını qıldı, köyün meydanına çıxdı. Soranlara:

"Yaramazlıq ediyordular!" - deyərək gültüyordu.

Lakin, ah, o hiyləgərlər, bir gecə Böyük türkün əcdadı olan Fateh Sultan Mehmed yeniçərilərinin birindən qalma qoca pıçağını nasılsa çaldılar. Böyük türk bunun böylə olduğunu söyləməyi igidliyinə yedirmədi, bu halı nəfəsinə ağır gördü. Heç səs çıxarmadı, amma qoca pıçağı da yerinə qoyamadı. Epeyicə zaman sonra bir gün bu qoca adam çift sürərkən birdən-birə üstünə çullandılar. Qollarını bükmək üçün uğraşıyorlardı. Birisi köksünə oturdu, öteki ayaqlarını tutmaq istədi, fəqət bir təkədə yuvarlandı. Bir üçüncüsü ağzını tıqamaq, boğmaq istədi, onu da dişlərilə qaçırdı. Qollarını bir türlü bükəmədilər. Amma Böyük türk düşdüyü yerdən qalqmaq üçün hala uğraşıyordu. Ən sonra birdən-birə "Allah!" deyərək qalqıdı, köksündə oturanı yan tərəfə atdı. Bunu görənlər ötkilər şaşırtdılar. Sağ əlini qurtardı, ötki tutanı parçalayacağı sırada bir başqası arqasından gizlicə gələrək başına vurdu. Böyük türk bundan sərəmələyəcək ikən ayağa qalqıdı. Bunu görənlər artıq geri çəkildilər, daha çox olaraq toplanıb gəlmək üçün getdilər. Böyük türk ayaqda idi. Amma bir qaç parmağı incinmiş və ayağının biri çıqmış idi. Başına vurulan yerdən bir az da qan qaib etdi. Bir tırnağı düşmüşdü.

Böyük türk bu uğradığı vurğunu düşünməyə başladı. Əvvəlki pıçağı gözündə tutdu, gizlidən ağladı. Kəndindən utandı. O gün yemədi, içmədi. Evinə qapanaraq dişlərini kilidlədi. Kimsəyə ağzını açmadı. Namazlarını qılarkən yenə gözləri yaşarıyordu. O gündən sonra Böyük türkün o şahin baqışlı gözləri daha ziyadə açıldı. Parmaqlarına, ayaqlarına baqdırdı, ilac aldı. Tırnağı yerinə gəliyordu, dərkən evinə bir dəmirçi ustası gətirdi. Çeliklər bilməm satın aldı. Bir şeyi yapdırmağa başladı.

Bir iş üçün yetişəcək qadar parası olmadığından yeyəcəyini kəsdi. Boğazından artırdı, bir az para birikdirərək işini davam etdirdi. Fəqət gördü ki, qarnı yenə iyi doyuyor. Qollarında, dizlərində, biləklərində, qəbində yenə əvvəlki qüvvət var. Həm bu səfər ürəyində başqa və yeni bir atəş parıldamış. Bu atəş onun vücudunu isitdikcə üzü günəş kibi oluyor. Avucları qızararaq əlləri tunçdan qancalar¹ dizili çelik bir pəncə kibi sərtləşiyor!

Bir sabah vaxtı ondakı dəmir ocağından əlində qoca bir yatağan, belində sıra-sıra fişəkləklərlə bir tapanca, ürəyinin üstündə ay-yıldız nişanlı bir zirehli qapaq, omuzunda gözəl və böyük bir tütəng ilə çıxdı. Boynunda bir də bir kitab məhfəzəsi asılı idi. Dizlərinə, baldırlarına epeyicə sarmaşdı.

Bunu uzaqdan xəbər alıb görməyə gələn düşmanları şaşırıdılar. Güllər yüz, tatlı dil ilə yaqlaşmaq və əskidən aralarında olan şeyi unudaraq əfv etmək üçün bir yol bulmaq istədilər. Qoca adam işi anladı, igitliyi ona böyük öyüdü verdi. Yürəyi çox təmiz, gönlü yüksəkdi. Onların etdiyi işləri unutmaq üzərə bir şey demədi. Başını ötə yana çevirdi. O gözəl silahlarının parıltısı günəşə qarşı göz qamaşdıracaq qədər işıldarkən Böyük türk pək uca bir dağın yolunu tutmuş:

Tütəngimin səmindən dağlar inlər, söylənir,
Doğar, böyür, böyür də gönlüm güllür, əylənir.
Gəl Oğuzun tək oğlu aç yolunu sevdəyə
Şu dağların cavabından əski ünüm səslənir.

Türküsunü söyləyərək getdikcə çıxıyor və yüksəliyordu. İştə bu qoca adam, gözəl igit, bu Böyük türk bənim millətimdir və çalışırsa, yüksələcəkdir!

Əli Suad

¹ Qanca - qarmaq

TÜRK QANI

Aqşam olmuşdu... Dağları incə bir sislə örtülən ıssız uzaqlıqları buraya - Mərmərənin bu kuytu yerinə məxsus aqşamları hüznə dolmuşdu...

Uzaqda ağır və yorğun yol alan kiçik bir vapurun qoyu dumanları dolana-dolana alçalıyor, qıyılardan üstündə sərpilərək duruluyordu. Qarşı yaqada, Hərəkənin¹ durğun kənarlarında bir qaç yelkən gəməsi görünüyordu. Gök bütün bərraq, dəniz bütün səssiz, qırlar, bağçalar, yollar sakin və saf aqşamın təmiz havalarını içiyor kibi də bəllisiz², uzun bir nəfəs alaraq bir an üçün sanki hər tərəf genişliyor, qabarıyor, sonra daralıb eniyordu. Sanki hər dəqiqə keçdikcə bütün varlıqları aqşam, sahircə aqşam, bu qızıl, bu qanlı qürubun kədərləri sarıyordu. Əngində günəşin ərimiş atəşlərlə parlayan o işıq dünyasında sanki hər kədar fısqıran gizli bir vulkan vardı. Getdikcə ortalıq dəyişir, görülməyən şeylər əsmərləşiyor, yürəkləri bir aqşam düşüncəsi, bir fəraq acısı alıyordu. Köycənizin şuracıqdan görülməyən evlərinin həməm çoğunun bacalarından xəfif və titrək dumanlar tütüyordu. Fəqət bu dərin aqşam yaşları, aqşam duyğuları içində bağçasının yaşıl dalları altında həlsiz və mükəddər camaşırılarını toplamaqla məşğul olan ixtiyar qadın həpsindən daha fazla acıqlı idi. Tövlərində o qadar bəlli bir məlal vardı ki, buna yabancılıq qalmaq mümkün deyildi.

Əski, fəqət təmiz baş örtüsünün altında bir son bahar rəngi, bir son bahar kimsəsizliyi saqlayan şu qoyu siyah gözlər nə qadar əlim hədisələrin şahidi olmuşdu. Şu nahif, saf varlıq nə qadar qara xəbərlərlə, ölüm ayrılıqlarıyla əzilmiş, yıpranmış. Bu yalan dünyada keçirdiyi qara ömrün nə həzin və danılmaz aqşamları olmuşdu. Öylə aqşamlar ki, günəşləri sevgili oğullarıdır. Göyləri Zeynəbi-Səniyənin ruhu və bənliyidir. Məğribləri yurdun mükəddəs toprağının ıssız hədudlarıdır. Öylə aqşamlar ki çöhrəsində tatlı qızılıqları yerinə ölüm rəngləri, ölüm qarlıqları vardır. İştə bu zavallı yenə hər bunları görmüşdü. Hətta hələmdən yüzünün buruşuqlarından bu pək vaze anlaşıldı.

¹ Hərəkə - Türkiyədə Kocaelinə bağlı yer adı

² Bəllisiz - bəlli olmayan, bilinməyən

Ortañ xeyli qararmış, Zeynəbi-Səniyə odasına girmişdi. Yalnızlıq, səssizlik boynunu bükürdü; vəqt keçdikcə yürəgi kədərlə doluyor, düşündükcə gözləri yaşarıyordu. Yanında dərdləşər kimsə yoqdu. Qocası küçük oğlunu leyli bir məktəbə yerləşdirmək üzrə on beş gündən bəri İstanbulda idi. Göy dilsiz, yer dilsiz küçük və boş odasından tək-tük seçilən yıldızlarından, aqşamın üfüdəki son parıltılarından hızlı-hızlı beklüyordu. Bir zaman uzun-uzun düşünməklə keçdi. Olduğu yerdə ağırlaşdı. Dodaqları dərin bir yasla bükülərək uzun və dolaşq bir türk nəfəsilə yanıq-yanıq şunları söylədi:

Gün qarardı, gecə yerə süzüldü.

İssiz ellərdə yürəklər üzüldü.

Bayquş ötdü, səs yoq qəmli dərədə.

Qara topraq, söylə yavrum nərədə?...

Bu səs bütün tasalandı. İçində həzin bir yetimlik his ediliyordu. Durmuşunu təxəttür etdi. Çuxur gözləri sulandı, o halda uzun bir müddət keçdi. Sağ tərəfə yüksəkə bir tərənin üstündə sarımtıraq bir hilalın soluq işıqları dökülüyordu; hər tərəfdə dərin bir sükut vardı.

Qalqı, gözləri qararıyor kibi, başı dönüyor kibi idi. Səccadəsini yaptı, böyük bir sövt və übudətlə qibləyə təvəccöh etdi. Orada tanrısının hüzurunda qəlbinin bütün qayğılarından ayrıldı. Varlığının hər bir üzvü ayrı bir təslimiyyət və yalvarışla səcdəyi-Rəhmanə qapandıqca içində bir qurtuluş sevinci, genişliyi hiss ediyor, ruhi-məğfirətin və savabın kövsəri ilə yıqanıyordu. Namaz bitdikdən sonra Durmuşunun ruhu üçün fatihələr oxudu.

Rəbbisindən Məmişinin səlamətini dilədi. Və öyləcə qarib bir hal içində təfəkkürə daldı, bir uyquya bənzər dalqınlıq keçiriyordu. Ansızın gözünün önündən nur uçdu; onu təqib üçün nəzərini təmdid¹ edincə gördüyü mənzərənin əzəmətindən titrədi. Məmnuniyyətlə, şaşqınlıqla qarışıq bir sükut içində qaldı. Sanki bir az yuqarıda şəhid oğlunun kəbeyi-şəhadəti var idi. Sanki orada bir xəyali cənnət açılmışdı. Durmuş onun günəşidi. Öylə bir günəş ki, köksündən bir işıq qanı aqıyordu. Qarşısında yanan o nur bağça Durmuşun idi. Cümləsi o qadar qibtəyəşayan idi ki, kəndisinin də bir ərkək olmadığına, bu ülvi mərtəbəyə layiq olmadığına mütəəssüf oldu. Və bir də oraya üç sənədən bəri ancaq rüyalarında görə bildiyi Durmuşunun yanına yüksəlmək üçün

¹ Təmdid - uzatma, çəkmə

sıçradı. Fəqət heyhat! O sərab¹ birdən söndü. Yerinə kəşif bir qaranlıq çökdü. Bu sıçrayışla kəndinə gələn Səniyə bir dürlü nə olduğunun fərqinə varmıyordu. Nə olmuşdu? Rəyamı görmüşdü? O gördüyü nə idi? Yalnız Durmuşunu gördüyünü biliyordu. Bundan məmnun olmaqla bərabər, düşündükcə kədəri artıyordu. Bu Durmuşunun çocuqluğunu xatırlıyor, onu nə qadar məsəqqətlə, nə qadar siqniyyətlə böyütdüyünü düşünüyör, əsgərə gedisini, vidanın acılarını şu anda həp hiss ediyör, sonra dərin-dərin içinə çəkərək:

-Ah, yavrum, məgər Rəbbim sana məlum etmiş. Ondan şöylə sevinə-sevinə getdin də, - diyordu.

Yalnızlığın əzablarına zəmm² olan bu xatirələr onu büsbütün xərab ediyordu. O əski vəqəələr şimdi həp canlanmışdı. Şimdi Durmuşunun, bütün o əskərə gedən qafilənin önündə gülə-oynaya getdiyini görüyor, qulaqlarında davulların, zurnaların həzin və dəyişməz nəğmələri bir fəraq ahəngilə qarışaraq dərinləşiyordu. Və yolun kənarındaki xalq arasında vüqur və nəcib bu iləriləyən vətən qurbanının mühibb vücudilə yüksək bir əzm və cəlalət təmsil edən açıq və pak alımla Durmuşunun müttəsil köyündən uzaqlaşdığını, bir daha görülməsi mümkün olmayan bu mətin oğlunun vətən Kəbəsinə - şəhidlər diyarına qoşduğu giryədə³ analar, babalar məhzun və məlul boyunlarını bükərək bütün o hübbətin⁴ sevinc avazələri ilə dağları, taşları inlətə-inlətə qaib olduğunu fərq ediyordu. Bir də qapı hızlı-hızlı bir qaç dəfə vuruldu. Qapıyı açdığı zaman gördüyü simalardan biri kəndisini o qadar cabuq kəndinə çəkdi, eşitdiyi bir səs sinirlərinə o qadar nüfuz etdi ki, o anda böyük bir sevinc və həyəcan içində aqlamağa başladı və yürəgi parçalanıyör zənni verən müşfiq bir inilti ilə ağzından bir iki-kəlmə döküldü:

-Demək Rəbbim səni bağışladı!...

¹ Sərab - ilğım

² Zəmm - əlavə etmə, artırma

³ Giryə - gözyaşı, aqlama

⁴ Hübbət - məhəbbət, sevgi

TÜRK ALƏMİ

Xəyal qadar vase və yenə xəyal qadar mübhəm olan türk aləminin hüdudi-həqiqisini çizməkdən müstəqil bir şey yoxdur. Asiyanın tam göbəyindən yüksələn Altay dağlarından türk ənsarı¹ tarixin müttəddid və müxtəlif dövrlərində zaman-zaman taşan seylabi-həyata qapılaraq dünyanın dörd tərəfinə - şərq və qərbə, şimal və cənuba doğru yayılmış; Çinin ən hicri guşələrindən Finlandiya, Lehistan, Macarıstan və Afriqayı-şimaliyə sərpilmişdir. Şu vase və müəzzəm sahədə türk əsri bəzən digər irqlərə hülul və bəzən də başqa mədəniyyətlərə, başqa təzri-məişətlərə qapılaraq kəndi şəxsiyyətinin şaciyyəyi-qövmiyyəsinə qaib etmişdi. Kim bilir bu günkü hindilərin, əfqanilərin, farsların, cənubi rusların, lehlərin, müstərəb cəzairililərin, tunisililərin, misirlilərin, damarlarında aqan qanın qaç hissəsi türk irqinə mənsubdur?

Türklər qoca Asiyayı, Avropa ilə Afriqayı istila etdikləri zamanlarda qanlarını əsirgəməmişlərdir. Bugünkü türk aləminin hüdudunu yalnız türk ənsarını havi² türk mədəniyyəti, türk həyatı, türk təzri-məişəti ilə keçinən məmalik dairəsində arayacağız və bunun üçün qısa yol olaraq Balkan dağlarının ən yüksək bir zirvəsinə çıxıb oradan qarşımızdakı şərqə doğru bir nəzəri-ətf edəcəyiz. Xəyalən durduğumuz nöqtədən Qara dənizə doğru bir xətt çizəcəyiz. Sonra bu xətti Kırım yarımadasının cəhəti-şimalisindən Qafqasya dağlarının cəhəti-cənubisinə doğru götürüb Bakı, Dərbənd təriqilə Xəzər dənizinin cəhəti-şimalisində vəqə Hacı Tərxana (Əjdərhan) ulaşıracığız. Oradan İdil (Volqa) nəhri boyunca şimala doğru yürüdüb Saratov, Samara, Ufa, Qazan xanlıqlarını geçdikdən sonra Sibiryə təriqini qütbi-şimaliyə doğru təqib edərək Monqolustanın cəhəti-şərqisindən Türküstani-Çinə doğru əyəcəyiz. Oradan da Türküstani-Rusiyaya doğru gələrək Əfqanıstanın şimal cəhətindəki "Hilmənd" nəhrini təqib edə-ədə mavərə-yi³-bəhri-Xəzərə keçəcəyiz. Xəzər dənizi mavərəsindən Astrabad təriqilə Xorasının şimalından və bəhri-Xəzərin cənubundan Azərbaycanın batı tərəfinə gedəcəyiz. Oradan Anadoluya gedərək Bağdad və Mosul yolu ilə Suriya və oradan Adalar dənizinə keçərək yenə Rumeliyə və

¹ Türk ənsarı - türk adamları

² Havi - aid olan, əhatə edən

³ Mavəra - arxasında, o biri tərəfində

bulduğum nöqtəyə övdət edəcəyiz. İştə sizə bu günkü türk aləmi! Şu aləm məsafənin genişliyincə Avropa və Amerikadan müəzzəm, ədəd nəfərinə təxminən yüz milyon əhaliyi havidir. Fəqət şu aləm son zamanlara qədər vase¹ olduğu miqdarda pərişan və əzəməti dərəcədə kəndisindən qafil və bixəbər idi. Əczai-müxtəlifəsi yek-digərini tanımaz, türklük kibi bir milliyət rəbitəsi mövcud ikən kəndi aralarında maddi və mənəvi bir rəbitənin hüsulundan aciz və müti idi. Osmanlı türkləri Qafqasiya türklərindən ayrı, Qafqasiya türkləri Qazan türklərindən, Qazan türkləri Azərbaycan türklərindən, Azərbaycan türkləri isə Səmərqənd türklərindən və Səmərqənd türkləri də Qulca türklərindən müttəfəriq idilər.

Türk şu fəzilətindən bəlkə müfrətdir. Sanki türklük qəlbində iki hissə, iki məhəbbət birləşiyor. Türk bir kərə bir şeyi qəbul etdimi, buna müqabil digər zidd bir şeyi qəbul edən kim olursa-olsun, ondan deyildir. Ona yabancidir.

Türklərin pərişanhal olmalarına və yek-digərlərindən bixəbər qalmalarına ikinci mühüm səbəb siyasi infiraq² və mühiti-əsərdirdi, dedik. Türklər Asiyayı-qərbiyə doğru gəldikləri zamandan bəri daima bir çox müxtəlif hökumətin təxti-təsirində buluna gəlmişdirlər. Bunlar heç bir zaman sürəkli bir hökuməti-müttəhidə təşkilinə müvəffəq olmamışlardır. Hətta müxtəlif və müstəqil türk hökumətləri təşkil etdikləri zaman daima yek-digərilə çarpışmışdır. Bu gün belə əski xurafatın artığı olaraq lənətlə yad etdiyimiz Cengizlər, Teymurlar və hətta Səfəvilər belə birər türk hökmdarlarından başqa bir şey deyildirlər. Bu kibi çarpışmalar başqa əqvamın da tarixində müşahidə edilmişdir. Məsələ: Fransada, Almaniyada, İngiltərədə və hətta Rusiyada qüruni-vüsta³ əsnasında fransızlar, almanlar, ingilislər və ruslar bir çox hökuməti-müstəqilə təşkil edərək yek-digərlərilə daimi çarpışırdular. Bundan dolayı nə fransızlar, nə almanlar, nə də ingilislər və ruslar məhv və nəbüt⁴ olmadılar. Zira şu çarpışma ilə bərabər arada bir qövmiyyət, bir fransızlıq, ingilislilik, rusluq fikri təməvvüc ediyordu və bilaxıra şu fi-

¹ Vase - geniş

² İnfiraq - ayrılıq, nifaq

³ Qüruni-vüsta - orta əsrlər

⁴ Nəbüt - qeyri-mövcud

kir qələbə çalaraq aralarına düşmüş olan hailer qaldırdı. Vəhdəti-qövmiyyə hasil oldu.

Fəqət, məttəəssüf, türklər arasında böylə deyildir. İştə türklər böyləcə şərait-mühitiyyəyə fərti-təbiyələrindən başqa-başqa yerlərdə, başqa-başqa rənglərdə əxz edərək türklüyü unutu vermələrindəndir ki, türk qövmişi kəndi vəhdətini hişf edəmədi və əczayi-yek-digərinə yabancılıq qaldı.

Üçüncü səbəb, mərifəti-qövmiyyə yoxluğu yuxarıda bəyan etdiyimiz səbəblərin həm nəticəsi və həm səbəbidir, nəticəsidir. Zira, məzkur səbəblər türk millətində mövcud olduğundan mərifəti-qövmiyyənin hüsuluna birər maneə təşkil edirlər. İxtilafati-məzhəbiyyəyə, şərait-mühitiyyəyə qapılıraq yek-digərinə yabancılıq bir vəziyyət alan əczayi-qövmiyyə arasında mərifəti-qövmiyyənin nəşvü nüması qolay deyildir. Səbəbidir. Zira türk təbiətində mündəməc şu xüsusat bir nəqisə olduğundan türk ələminin ədvari-müxtəlifədə yetişdirmiş olduğu halda əshabi-fikir və ərbabi-zəka şu nöqtələrə qarşı çıxaraq bunların dəfi-çarəsini bulmalı idilər. Halbuki iş tamamən əksi olmuşdur; bütün nəqisələrin əleyhinə çıxmaq deyil, biləks ta son zamana qədər bütün ərbabi-təfəkkür və izanımız, bütün şüəra, üdəba və müvərriximiz şu nəqisələrə riayətəkar olmuşlardır. Şu nəqisələrin nəfni isbata uğramışlardır... Tariximiz həqiqəti izhar ediyor.

Son aylarda kəmal-i-fəxr və mübahat ilə Osmanlıqda xanədan-i-səltənətdən başqa bir mərifəti-qövmiyyədən əsər olamaz. Eyni amal, eyni ideal, eyni qayə ilə mütəhəssis və mütəhərrik olmayan bir ünsürün əczayi-müxtəlifəsi arasında biltəb nə maddi, nə mənəvi əlaqə bulunur və bunlar daima bir həyat-i-pərişanəyə məhkum olurlar.

Əcəba türk qövmişi içində şu qadar təmədi¹ edən dövreyi-İnfiraq və istiqamə və mühiti-əsarət artıq bitdimi? Artıq yeni bir dövrə başlayormu? Şu sualların cavabını yalnız türk gəncləri verməlidir.

¹ Təmədi - davam edən, mütəmədi

Bir türk ədibi diyor ki, ərəbin dili din və məzhəb dili oldu, türk dili isə mədəniyyəti-cədidə dili oluyor.

Əvət, mədəniyyəti-İslamiyyənin üçüncü dövrü, yəni dövr-i-əxiri başlıca türk tarixindən ibarət olduğu kibi, bu gün kürreyi-ərz üzərində türk dilindən daha müntəşir¹ bir dil yoqdur.

Tulən Mancuriyadan və Sibiryanın əqsayi-şərqi-şimalında cərəyan edən Lena nəhri səvahlindən başlayıb Altay, Qaraqurum, Pamir, Hindkuh, Qafqaz, Krım dağlarından keçərək Balqan dağlarının müntəhayi-şimalından Afriqanın səhrayı-kəbirinə qədər olan yerlərdə sakin bulunan əhalinin qismi-əzəmi türk dili ilə mütəkəllüm bulunuyorlar. Türkün:

Eylər dili Çin səddinədək hökmünü icra,
Bir ucudur Altay, bu yerin bir ucu səhra.

İştə böylə vase bir ölkədə dağınıq bulunan qəbail və əşairin çoxu hənzur bir hali-nimi-vəhşətdə bulunuyorlar. Bunları tərifi-mədəniyyətə çıxaracaq vasitə nə ərəb, nə fars, nə rus, nə də firəng dilidir. Bu vasitə ancaq və ancaq türk dilidir.

Müxtəlif şivə və ləhcələrimizi islah və tovhid ilə kəndimizə məxsus mədəni və ədəbi bir ümumi türk dili bu gün vücudə gətirə bilirik. Bu lisanın qəvaidi-ümumiyyəsi və məntiqə müvafiq surətdə mütəkəllüm olduğu üçün bu lisan bütün Asiya üçün bir lisani-ümumi yerinə keçə bilər. Digər tərəfdən, mədəniyyətə xidmət üçün türk qövminin fitrətində fəvqəladə bir istedad və zəka vardır. Böylə olduğu üçün türklər ülum və fənunə pək böyük xidmətlərdə bulunmuşlardır. Ancaq bizim çoxumuz hənzur bunu bilmiyoruz, çünki türklərin kəndiləri tərəfindən yazılan asarı unudub, türk tarixinə türk olmayanların, məsələ, ərəbin, farsın, rusun, firəngin, çinlinin gözü ilə baxiyor. Türklərin zətan məqsədlərindən biri bu olmuşdur ki, hər yerdə kəndi nəcib olan türk adlarını türk ilə məşhur bir hökmdara məsələ: Cığatay ibn Cəngizə, Noğay xana, Özbək xana, Sultan Osman ibn Ərtöğrula, Tatar xana nisbətən kəndilərinə ayrı-ayrı adlar taqmışlardır. Həç bir alman, ya fransız kəndisinə Hühensuların Burbon (Bonapart) demədiyi halda türklərin bu adətini qəribdir. Hər halda tərki edilməlidir.

¹ Müntəşir - intişar edən, yayılan

İştə türk olmayanların türklər haqqında yazdıqları kitablar qöv-miyyət, ya məzhəb təəssübü ilə yazılmış olduğu kibi, türk olanların da çoxu sair türklərə sülalə təəssübü nəzəri ilə baxmışlardır. Bu səbəbdən ümumi ətrakin bitərəfanə bir tarixi-mədəniyyətini yazacaq yeni və ciddən alim bir müvərrixə əşəddi-ehtiyacımız vardır.

İçimizdə bol-bol şahnamələr, iskəndərnəmələr oxuyan bulunduğu halda, kimsənin əlində Babur şahın "Türki-Baburi"ni, Abdulla Hatifinin, "Teymurnamə"sini, Nəcib Asimin "Türk tarixi"ni görməmişiz.

Farabi, Əbu Əli Sina, Mollayi-Rumi, Mir Əlişir Nəvai kibi türk alimlərinin ərəb, fars ədəbiyyatına fəvqəladə etdikləri xidmət məlumdur.

Türklər ərəbin, farsın ulum və ədəbiyyatlarına rəvnəq verdikləri kibi, rusun dəxi ulum və ədəbiyyatına böyük xidmətlərdə bulunmuşlardır. Rus üdəba və üləmasının bir çoxu əcdadları tənəssür etmiş türk və tatarlardan ibarətdir. Bunların dəxi vücudu türklərin zəka və istedadı-fitrilərinə böyük bir dəlil və bürhan olmaqla ən məşhurlarının namlarını zikr etmək istəyirik. Müvərrixi-şəhir Karamzin, ədibi-şəhir Turgenev, şairi-şəhir Derjavin, üdəbadan Radışsev, Bulqakov, Çumina xanım, elmi-iqtisad üləmasından Toqan Baranovski və bir çox şairləri həp türk və tatar nəslindən (bəzisi tatar xanları nəslindən) bulduqları kibi şair Jukovskinin də validəsi Osmanlı türklərindəndir. Rusların şairi-əzəmi Puşkini buraya daxil etmədik. Zira bunun cəddi türk olmayıb, ərəb və zəncidir.

Bunlardan Derjavin Bəhram Mirzənin əhfidından¹ olub, böyük Yekaterina dövründə rus şüərasının sərəfrazı idi. Bu şairin bu şeiri Qafqasiya ədiblərindən doqtor Əli bəy Hüseynzadə tərəfindən tərcümə edilmişdir.

Zaman bir nəhrdir hər an axar, durmaz;
Güzər eylər bütün asarı insanın.
Mələklər, məmləkətlər, qovm, millətlər
Gedərlər qərinə dəryayi-nisyanın.
Əgər tarix, ya əşarın ahəngi
Edərsə hifz bir şeyiadəmiyyətdən,
Rəha bulmaz o da kilki-nəsibindən
Olur fani dəhani-sərmədiyyətdə.

Əli bəy Hüseynzadə

¹ Əhfid - nəvələr, nəsililər

QƏRBƏ ZƏRBƏ

Qərbin cəbini-zalımı, əfv etməyəm səni,
Türkəm, düşməyəm sana, qalsam da bir kişi.

Əmin Bülənd

Şərqin ruhunda, xain Qərb, sənin üçün kinlər, ədəvətlər gizlidir. Bir gün naim¹ görünən Asiyanın sühüt qum çöllərindən bir həyat seli daşacaq. Şimdi ruhsuz kibi duran, təhqirə, zülmə bir taş hissizliyə təhəmmül edən şərqililər kəndilərindən bəklənilməyən bir təhəyyüclə, bir cəsarətlə qarlı zirvələri səma ilə uyuşan Himalaya ətkarından Türkiştan çıplaq qayalarından, Anatoliyanın arslan yatağı guşələrindən axın-axın sənin üzərinə döküləcəkdir.

Sən ey kirli və qanlı üfüq! Bu haqlı Quran qarşısında durmayacaq-sən, əziləcəksən! O zaman sənin riyakar çöhrənə, haqqı, insaniyyəti pamal edən övladlarına qarşı pürqeyz və tənfir² hayqıracağız: "Şərq şərqililəridir!"

Şərq şərqililəridir! Bunu sən bil. Qərb, bizim məsud və nəzih³ və-tənimizdə sənin mövt mühitindən uzanan qanlı qartal pəncəsi nə arar? Onu qıracağız, onu qıracaq Şərq millətləri... Bir zamanlar Şərqə qusduğun vəhşi şovalyalar qarşılarında nasıl Asiyanın qəhrəman türklərini buldusa, onların haqqa qarşı sallanan qılıcları nasıl türklərin çelik kökslərinə çarparaq qırıldısa, yarın da Qərblilər qarşılarında bütün Şərq millətlərini görəcəklər, onların zülm silahı qırılacaq, parçalanacaq...

Çıq, qasiblər! - deyəcəyiz, - Şərq şərqililəridir!

Şərq şərqililəridir! - diyuruq - bunu siz unutmayın, qərblilər!..

Bu haqlı səda sizin qulaqlarınızda acı tənirlər etməli.

Şimdi xəşin və qaba çizmələrinizin çiyneidiyi bu topraqları sizin deyilsə belə, övladlarınızın qanı ilə təmizləyəcəyiz.

Biz uyumuyuruq. Biz uyumuyuruq. Şərq kül altında için-için yanan bir atəş kibi, bir volkan kibi birdən inşial⁴ edəcəkdir. İlk əlamətini

¹ Naim - mürgüləyən

² Tənfir - nifrət etdirmə

³ Nəzih - təmiz, ləkəsiz, saf, gözəl

⁴ İnşial - alovlanma, şölələnmə

görmədinizmi? Üzərimizdən zülmünüzü çəkəcəksiniz. Çəkdirəcəyiz. Səfil buraxdığınız millətlər, dimağlarını¹ uyuşdurduq zənn etdiyiniz cinlilər bütün Asiya, bütün Şərq bağıracaqlar:

Şərq şərqilərinindir!

Biz ölmədik, həyatdayız, fürsət bəklirik... Şərqdə atduğunuz hər xətvə² sizi bir daha uçuruma sürüklüyor... Çıqın bizim sevgili yurdu-muzdan, Asiyamızdan, çıqın!... Yaxud biz çıxaracağız, ehtirasınızı təs-kin ediniz. Vətənimizin ən uzaq ən dərin guşələrinə uzatdığımız əlləri çəkiniz! Yaxud biz onları qıracağız. Sizi sevmiyoruz... Şərq ilə qərb arasında dərin və doyulmaz bir boşluq mövcuddur. Bu boşluğu siz vücuda gətirdiniz! Son şərqinin son nəfəsində son sözü "Şərq şərqilə-rindir!" - olacaqdır.

"İnsaniyyət" - diyorsunuz, "mədəniyyət, haqq" - diyorsunuz, "ümumi-üxüvvət"³ - deyə bəhs edirsiniz! Fəqət onlar üçün çalışmı-yorsunuz. Başımızın üzərində hala o məşum qanad dalğalanıyor. Mə-dəniyyət cinayətlərinizi seyr etmək üçün qullandığınız süslü bir boğaz, haqq pək zavallı bir şəkli soqduğunuz bir kəlimədən başqa bir şey de-yildir. Ümumi-üxüvvət Avropa hüdudunu keçmiyor. Sizin anladığımız insaniyyət Ural dağlarını aşamıyor. Hürriyyəti üçün çalışan bir milləti məhv etmək istiyorsunuz!... Ötədə isə vəhşi hökumətlərinizin xunin⁴ pəncələri içində qıvranan, çırpınan insanların giryələri⁵, ələmləri sizi mütəəssir etmiyor. Əninləri⁶ ruhunuzun simaxına⁷ vasil olamıyor. Xa-yır, oluyor, fəqət eşitmək istəmiyorsunuz! Çünki məqhur şərqililər⁸, qəhhar⁹ qərblilərdir. Şərqliyəm, türkəm, səni sevməm; sana xüsumə-tim irsidir, dədələrimdən intiqal etmişdir. Sən, Qərb, türkləri bilirmi-sən? Yaqın vaxtlara qədər topraqların onların atlarının nalları altında titrəmişdi. İkinci bir tufan... unutmadıq, deyilmi?... Üçüncü bir tufan

¹ Dimağ - beyin

² Xətvə - addım

³ Üxüvvət - qardaşlıq

⁴ Xunin - qana boyanmış

⁵ Giryə - göz yaşları

⁶ Ənin - inləmə, inilti.

⁷ Simax - qulaq

⁸ Məqhur - məğlub, məhv edilmiş

⁹ Qəhhar - zalım

qərbi-atıda başlayacaq və haqsızlığa qarşı kin və intiqam ilə başlanmış olan bu ixtilal nəticəsində Şərq şərqilələrin olacaqdır!

Turqut Alp

TÜRKLÜK TUFANI

Nə gerçəkdir nə yalan, göyə bir qara yılan
Çıxdı, yutdu Günəşi, söndü göyün atəşi.
Yer altında bir öküz dedi: "İstərim gündüz".
Buynuzunu titrətdi, yeri-göyü tərpətdi.
Yılan qaçdı balçığa, günəş çıxdı açığa.

Nə Rumdadır, nə Çində, tarix masal içində.
Zamanda gizli zaman bir gün coşdu br dudman¹.
Bayrağında əlamət, yılan olan bir ümmət.
Gəldi türkə oldu yas, nə tasası qaldı, nə yas.
Qara xanın ordusu yaqdı altın ulusu.
Nə can qoydu, nə yara, Turanı basdı qara,
Lakin Tanrı nəhayət etdi bizə inayət.

Oğuz adlı bir adsız, türkü qolsuz-qanadsız
Buraqmadı güldürdü, Qara xanı öldürdü.
Masal çıxar masaldan, bən keçəməm xəyaldan.
Oğuz çeşmə başında, gördü ön dörd yaşında
Qolu kəsilmiş bir qız, çeynər ağzında saqız.
Yanağında əl vardı, Oğuz xalqa yalvardı.
Qız baxdı yenə, gəldi əski yerinə.
Səbəbini anladı, sevincindən ağladı.
Sallayaraq qolunu, tutdu evin yolunu.
Diyordu: "Görsün ablam qollarımı sapsağlam".
Qara xan duydu bunu, dedi: "Tutun məlunu.
Qızı qolsuz bən yaptım, küfrdür ona yardım.
O qız bana varmadı, bən də oldum cəlladı.
Türk soyuna qara gün, bənim üçün bir diyyün".
Əmr verdi əskərə dedi: "Gedək hər yərə
Nərdə isə o asi, gəlməlidir qafası".

¹ Dudman - nəsil, ailə

Qolsuz xanım duyunca, qoşdu irmaq bulunca.
 O da buldu dərdsizi, dedi: "Arar xan sizi!
 Öküzü basacaq, sizi tutub asacaq".
 Oğuz haman hopladı, yoldaşları topladı.
 Uzun sözə vaxit yox, canın oldu sivri bir oq
 Qara xanı devirdi, əskər üzün çevirdi,
 Millət işi duydular, həp Oğuz uydular.
 Oğuz qolsuz xanıma dedi: "Otur yanıma
 Bən gəzdim qol sana, sən göstərdin yol bana.
 Sən Həvvasan bən Adəm, türk bana desin "dədəm"
 Altı oğlum olacaq, Turan bəndən dolacaq.
 Tur xan, Ay xan, Yıldız xan, Gün xan, Dağ xan, Dəniz xan
 Sağı-solu sarsınlar, düşmənləri yarsınlar.
 Röya-röya içində, gördüm xülya içində.
 Bizdən olan həp işlər gün yüzünə əks edər.

Öküz göyə fırladı, bir bürc oldu parladı.
 Qarşısında işıldar, qolsuz xanım bürcü var.
 Yılan uzun-uzun çəkildi, saman yolu əkildi.
 Bəzən günəş tutulur, tas çalınır qurtulur.
 Deriz yilandır yutan, bilməyən aydır tutan.
 Bəzən olur zəlzələ, deriz səni biz ilə
 Soqdu yenə öküzü, öküz sarsdı buynuzu.
 Səbəbini sormadan uydururuz bir yalan.
 Gerçək yalan içində budur qalan içində.
 Türkü qara basmışkən Oğuz onu bu dərddən
 Qurtardı, verdi nicat, başladı yeni həyat.
 Şimdi bizi al basdı, camelərə xaç asdı.
 Qopdu qızıl qiyamət yeni günə əlamət.
 Əgər bu gün Tanrıdan istəyərək qol və qan
 Çıqarmazsaq bir Oğuz, biləlim, artıq yoxuz.

Gökəlp

ALTUN AQINTI

Türklər... bu nəcib qövm, Asiyanın ta göbəyindən Altun dağının
 ətəyindən qalxıb, gümüş nəhirlərini, zümrüdin ovalarını tərk edərək
 qərbə, yabancılara ellərə yürüdülər. Onlar yurdlarında hakim idilər Altun
 dağının yaşıl təpələrində o dağları, bütün əşyayi-səltənət sürən xaqan-
 ları var idi.

Çinin, Sibiryanın, Hindistanın bütün əqvamı o böyük səltənət
 önündə diz çökər, xaqanları bütün amirlərinə boyun əyərlərdi.

Türk yasağı bütün Asiyada fərmanfərma¹ idi. Türk mədəniyyəti
 Asiyada parladağı zaman bütün Türkünistan nurlar içində çalqalanıyord-
 du. Bu böyük qitə xaqanların nüfuzuna az gəlmiş zaman, Altun ordu
 Türkünistanın yaylalarından qərbə, Avropaya köç etdilər və nurlu Asi-
 yanın nurlu mədəniyyətini Avropaya, o zaman cəhlin qaranlıqları ara-
 sında puyan² olan Avropaya soqdular. Macarlar... monqollar bir tərəf-
 dən Romanın zalım hökumətlərini zirə zəbər edərəkən, digər tərəfdən
 təmiz qanları, sağlam dimağları ilə Avropanın çürük nəsilərini dəyiş-
 dirdilər. Zülmün istinad etdiyi qaranlıqları ta kökündən silmək üçün
 bütün qüdrətlərini sərf etdilər. Böyləcə türklər şərqin bütün bədayini³
 Qərbə taşıdılar və Asiya mədəniyyətini Avropanın kirli nöqtələrinə
 varıncaya qədər tanıtdılar. Yəni böylə yeddi əsrə qərib bir zaman əv-
 vəl türklər Qərbə doğru gəlmək üzərə Altun dağından təməvvüc⁴ edən
 sancaqlarını qaldırdılar, yaşıl çadırlarını sökdülər, atlarıyla İranın,
 vaxtilə dünyaya meydan oxuyan bu məmləkətin ortasından keçdilər və
 Pasində⁵ yüksək yaylaları üzərində ulu Tanrıdan səadət dilədilər.

Kəndi qanlarını damarlarında taşıyan Konya xaqanından yeni bir
 ölkə istədilər. Altun ordunun Anadoluda parlayan kəskin qılıclarıyla
 təşkil edərək əsrlərə payidar⁶ olan dünya xaqanı Domanic⁷ ovalarını

¹ Fərmanfərma - əmr edən, hökm edən

² Puyan - sürətlə yeriyən

³ Bədayi - yeniliklər, icadlar

⁴ Təməvvüc - dalğalanma

⁵ Pasin - Qədim türk oymağı

⁶ Payidar - illərlə məskunlaşmış

⁷ Domanic - Türkiyədə yayla

yeni türk qəbiləsinə tərək etdi. Altun dağının yüksək şahiqələrində¹ tit-rəyən türk bayrağı Domanicin yüksək zirvələrində gözəl vadilərində təməvvücə başladı.

Ufaq bir sahədə otaq quran böyük Ərtəğrulun kəskin qılıcı ulu Tanrısının namı, böyük bayrağının şanı üçün zalımlara, haqsızlara qarşı parladi. Ufaq-təfək bir çox hökumətləri xakilə yeksan etdi. Ədalət saçı qanunları yenə bir çox hökumətləri süründürdü və pək az bir zaman zərfində sancaq yüksəldi... Hökumət buyurdu. İslam dini və islam millətini təhti-himayəsinə alıb qocaman bir imperatorluq təsis etdi.

ULUN ƏKƏ XATUN

Bir zamanlar Yezukey Baturun şanlı bayrağı altında bu qədər müzəffəriyyətlər qazanmış olan monqol uluğlarının böylə kəndisini, çocuqlarını buraxıb, dağılıb getmələri Ulun əkəyi atəşləndirdi. Bu böyük qadın xarqülədə ərlək, qeyrət göstərdi. Qocasının atına bindi, sadıq qalan atlıları ətrafına topladı, əlinə Yezukey Baturun göy bayrağını aldı, qaçanların arxasından qoşdu. Sancağa sədaqəti unutmmuş bu cəng ərləri Ulun əkəyi matəm əlbisəsilə, qocasının cəng atına binmiş, qocasının müzəffər sancağını əlində tutmuş aralarında görünə, Yezukey Baturu görür kimi oldular. Əski şərəfli günləri xatırladılar, qəlbləri təşdi, etdiklərinə peşiman olaraq ağıladılar və sancağın arqasına düşərək Yezukeyin qəbri yanına döndülər. Onun soyu kənarında Diyelumbuldaq təpəsində ilk doqquz quyruqlu ağ tuğu, bircikənlər hamisi ruhun dörd quyruqlu qara tuğu dikəlmişdi. Yezukey Batur işte orada, təpənin üstündə quyruqları yellə sallanan tuğların altında hənuz qazılıb örtülmüş bir kurqanın içində, artıq heç qalxmamaq üzərə yatmış, uyuyordu. Orduya komando edəcək Timuçin kurqanın kənarında dolaşır, ətrafa baxıyordu. Küçücük utçikin ocağıyla baba qəbri arasında oturmuş, düşünüyordu. Üsullu, tədbirli, ehtiyatlı və şanlı ana Ulun-əkə burada elin idarəsini çocuqları naminə kəndi əlinə aldı.

¹ Şahiqə - zirvə

CENGİZ XAN

-1-

Bəşəriyyətin həyatında böyük yer tutan adamlar, ailələr, qövmlər və qəbilələr tarixin masal qismi tərəfindən qeyri-vaqə, qeyri-təbii, fəqət pək gözəl süslərlə bəzənir. Timuçin Cengiz xan olduqdan sonra onun şəxsi, qövmlər və qəbiləsi haqında bir sürü əfsanələr uyduruldu. Bütün bu əfsanələrin xülasəsi şudur ki, Cengizin mənsub olduğu Burcikən qövmlü öylə adi bir adamın deyil, həm qocasız, həm günahsız doğuran Alanıq Quanın üçüncü oğlu olan Budattasar Muniq xandan nəşət etmişlərdir. Muniq xanın nəslinə "məyəsi saf" mənasına uyğun olaraq "Sizun" deniliyordu. Zira monqolların etiqadına görə Muniq xan ilə iki qardaşı nurdan doğmuşlardı.

Timuçin daha çocuqkən, Timuçin hənuz gənc ikən monqol qəbilələri mütəfərriq və bu təfiriq nəticəsi iqtidar və qüvvətdən məhrum idilər. Lakin pək uzaq olmayan bir maziədə bu qəbilələr ittihad edərək, şimali Çinə hökm eləyən və əsasən mançu türk-tatarlarından olan Besin Altun sülaləsini ürkütəcək qədər iktisabi-qüvvət etmişlərdi. Leon Qahunun¹ iddiasına görə, ittihadı hüsulə gətirib monqolları qüvvətləndirən Cengizin babası Yezukey Batur olmuşdur.

O zaman birisi şimali, digəri cənubi olmaq üzərə, iki Çin imperatorluğu var idi. Çinin şimalındakı geniş səhralarda dolaşan bütün bu türk, tatar, monqol qəbilələri rəsmən Çin imperatorluqlarına təbə idilər. Çin xaqanları, bu qəbilələrə, para, yeyəcək göndərərsə, onlar da xaqanlara sədaqət göstərirlər, Çinin şimal hüdudunu saxlırlardı. Xaqanlar hədiyyə göndərməkdə ihmal və müsamihə edərlərsə, hər iki imperatorluğa tərizdən əsla çəkinməzlərdi, fəqət Çin hökmdarları, bu qəbilələrin tərizlərindən məsun qalmaq üçün onları bir-birinə düşürüb tutaşdırmaq siyasətini təqib edərlərdi. Timuçin artıq monqol, tatar və türk qəbilələrini birləşdirmək yolunu tutmuşdu. Anası Ulun-əkənin monqollar arasında ziyadə etibar və hörmət qazanmış bir Ülyanın² babasına qocaya varıb, Timuçinin Ülya ilə ögey qardaş olması Timuçinin məqsədinə çox xidmət etdi. Timuçin ögey qardaşının, ögey babasının nüfuz və etibarından çox istifadə elədi.

¹ Leon Qahun - yəhudi əsilli fransız səyyahı, şərqşünas və yazıçısı

² Ülya - çox hörmətli, uca

Türk çalangi

Timuçinin ilk silah arqadaşları əsilzadələr idi. Kökçütəb¹ tanrı da, onun babası Menilin içikə də əski və əsil bir ailədən idi. İştə bu əsilzadələrdir ki, Timuçini 1189 sənəsi, karvan çayırında bütün monqol qəbilələrinin kağanı elan etdilər.

1206 sənəsi Timuçin elin 9 bəyaz quyuqlu tuğuyla ailəsinin ruh hamisinə məxsus 4 qara quyuqlu tuğunu əski türk imperatorluğunun paytaxtı Ulan Qaraqurum şəhərinə gətirib dikdirdi. Xanları, tarxanları, aqsuyakları bu əski uluğ şəhərdə Diyelunbuldaq təpəsində qurultaya topladı. Pək əski zamanlardan bəri el xanlarını, yəni türk imperatorlarını qurultay, yəni elin uluqlarından, xan, tarxan və aqsuyak utci-kinlərindən qurulma məclis intixab edərdi. İntixab mərasimi Elxan olacaq kimsəyi bir bərkız (keçə) üzərinə qoyub, doqquz dəfə götürmək (qaldırmaq) idi. Qaraqurumda qurulmuş qurultay Timuçini xan götürdü. Timuçin çox qullanılmış Elxan ünvanını almaq istəmədi. Kəndisinə xas olmaq üzərə, "Cengiz Kağan" ünvanını aldı.

BABUR ŞAH

Tarixdə gördüyümüz böyük türk padişahlarından biri də Teymur-ləng əhfadından "Baburnamə" ismində qayət gözəl türkcə bir kitabın mühərriri olan Zahirəddin Məhəmməd Babur şahdır. Hindistanı zəbt edərək Dehli şəhərini kəndisinə paytaxt ittixaz² edən Babur şah təbdili-qiyafət edərək daima xalq arasında dolaşır, onların adətlərini-hallərini anlayaraq məmləkəti ona görə idarə ediyordu.

Millətini sevən gənc, fədakar bir hindli Baburu öldürmək məqsədilə onu bir qaç dəfə uzaqdan götürüb simasını öyrənmişdi. Şimdi onu öldürmək üçün bir fürsət bəklüyordu. Hər gün səhərdən axşama qədər Dehli soqaqlarında dolaşırdu. Bir gün yenə öylə dolaşarkən ortalığın birdən-birə qarışdığını, əhalinin qaçıışmağa başladığını gördü. Azğın bir fil zəncirini qoparmış, hiddətli gözləri, havaya qalxmış xortumuyla ilərlüyordu.

O əsnada nasılsa kiçik bir çocuq yerə düşdü. Fil azğın-azğın gəlir, çocuq qalxamıyor, kimsə də biçərəyi qurtarmağa cəsarət edəmi-

¹ Kökçütəb - şaman

² İttixaz - götürmə, alma

yordu. Çünki o hər kəsin nəciəni-murdar ədd¹ etdiyi bir parya² çocuğu idi. İştə o əsnada uzun boylu, gözəl yapılı, tıbqı hindli gibi geyinmiş bir adam həyatını təhlükəyə qoyaraq atıldı və çocuğu qurtardı.

Bu qərib və qorxunc vəqəəyi seyr edən hindli o fədakar adamın kim olduğunu anlamaq üçün yanına yaqlaşib diqqətlə baqdı. Bu, Babur şah idi. Hindli o anda diz çökdü, belindən xəncəri çıxarıb hökmdarə uzatdı: "Padişahım, canımıza qəsd etmək istəyən bu səfili öldürünüz!", - dedi. Bu işdən mütəhəyyir³ qalan Babur hindlini isticvab⁴ edərək məsələyi anladı və hindliyi əfv edərək məyyətinə aldı. Qosqoca Hind imperatorluğunu yalnız kəndi quvvətilə əldə edən bu türk padşahının böyüklüyü bu hərəkətlərdə anlaşılır.

Babur şahın həfidləri⁵ olan türk padşahları Hindistanda uzun müddət hökm sürdülər. Fəqət nəhayət bundan altmış-yetmiş sənə əvvəl Babur silsiləsinin Qəlməru səltənəti də sair bir çox islam məmləkətləri kibi ingilizlərin əlinə düşdü.

SƏLAHƏDDİN ƏYYUBİ

Məlik Nasir əbu Əlmüzəffər Yusif bin Əyyub bin Şadi Misir, Şam və Hicaz və Yəmən cəhətlərində hökumət sürən və bir çox şöbələərə inqisam⁶ edən dövləti-Əyyubinin müəssisi və birinci hökmdarı olub, qəbaili-əkraddan Rəvvadiyə qəbileyi-kəbirəsinə mənsub idi. Aba və əcdadı Azərbaycanın Arran cəhətində vəqə Divin qəsəbəsindən idi. Böyük pədəri Şadi Nəcməddin Əyyub və Əsədəddin Şirkub nam iki oğlunu ehzar⁷ ilə qəsəbeyi-məzkurdan çıxaraq Bağdada və oradan Tiqritə gedib orada vəfat etmiş və oğulları İraqda Sultan Məsud Səlcuqinin şəhnəsi⁸ olan Mücahidəddin Bəhruzun xidmətinə girib, Tiqrit

¹ Ədd etmək - saymaq, hesablamaq

² Parya - Hindistanda heç bir sinfə mənsub olmayan, bütün hüquqlardan məhrum edilən adamlara verilən ad

³ Mütəhəyyir - heyran, şaşqın

⁴ İsticvab - sorğu-sual

⁵ Həfid - övlad, nəsil

⁶ İnqisam - bölünmə, hissələrə ayırma

⁷ Ehzar - ortaya çıxarma

⁸ Şəhnə - məmur, darğa

mühafizliyi bunların böyütyü olan Nəcməddin Əyyubiyə verilmişdi. O sırada Tiqritdən keçən Mosul hakimi İmadəddin Zənginin Dələyi keçməsinə yardım vüqu olmaqla bunun tərəfindən məyyətə cəlb olunaraq İmadəddin Zəngi Bəlbək¹ fəth etdikcə mühafizliyini Nəcməddin Əyyubiyə verərək, İmadəddin Zənginin vəfatından sonra dəxi iki qardaş bunun oğlu Nurəddin Mahmudun xidmətində qalmışlardı. Sahibi-tərəcmə Səlahəddin Yusif tarixində Tiqritdə doğub, Bəlbək və Dəməşqdə pədərinin yanında tərbiyə olunmuş, əhli-səlibə qarşı vüqu bulan müharibədə əbrazi-şücaət və cəsərət etmişdi. 558-ci il tarixində Əmi Əsədəddin Şirkuh² məyyətində imdad üçün və bədə³ 562 və 564-cü ildə vəziri-Misir Savərk əhli-səliblə olan ittifaqı pozmaq üçün üç kərə Misirə səfər edib, üçüncü səfərində Əmi Əsədəddin Şirkuha müşavirin yerinə xəlifeyi-Fatimiyənin əxiri⁴ olan Əzdələddinin vəziri olmaqla Səlahəddin dəxi müqərrəb və müavini olmuşdu. Yəne o sənə Əsədəddin Şirkuh vəfat etməklə yerinə Səlahəddin vəziri-Misir olub məmləkətin üləmə və üdəbasını və bütün əhaliyi tərəfinə cəlb ilə böyük bir qüvvət və mikinət⁵ kəsb etmiş və 557-ci ildə Əzdələddinin vüqui-vəfatıyla Səlahəddin onun yerinə məliki-Misir olmuş. Və Fatimiyənin xütbəsini rəf ilə xəlifeyi-Abbasiyədən Hənəfi Binürallahın namına xütbə oxutmuş və məzhəbi-şiyəyi rəf edərək məzhəbi-şafeyi üzərə qazilər nəsib əyləmişdir. Və hər nə qadar Səlahəddin Əsmayi-Şam Hələb sahibi Nurəddin Şəhid bin İmadəddin Zəngiyə tabe ədd olunurdusa da, həqiqətdə müstəqil olub nəhayət 569-cu ildə müşarileyh dəxi bilavəldiqqət etməklə Şam xittəsi⁶ dəxi kamilən Səlahəddinin zəbtinə keçmiş və Cəzirə və Diyarbəkir tərəflərini Ətabəkan Mosuldan və sair müluki-təvaifin⁷ yədindən aldığı kibi müqəddəmi-bəradərzadəsi⁸ Turan şahı Yəməne göndərərək xitəyi-Yəməniyəyi dəxi fəth etdirmiş və

¹ Bəlbək - Livanda qədim şəhər

² Əsədəddin Şirkuh - Əsədüddin Şirkuh - Əyyubilər dövlətinin qurucusu və ilk hökmdarı Səlahəddin Əyyubinin əmisi

³ Bədə - sonra

⁴ Əxir - sonuncu

⁵ Mikinət - iqtidar, güc, qüvvət

⁶ Xittə - ölkə, ərazi

⁷ Müluki-təvaif - tayfaların mülkləri

⁸ Müqəddəmi-bəradərzadə - özündən böyük qardaşı

kəsirələdə olan əqrəbə və təəllüqatını Dəməşq, Hələb, Həma və sair bilad¹ hakim və əmir nəsib edərək Qüdsün və Şam səvahlilinin bəzi cəhətlərinə müstəvli olan əhli-səlibə qarşı şiddətli hücum və müdafiələrə girişmiş və məmalikimiz kürənin əksərini istixlas² edərək Avropanın hər tərəfindən seyli-bəla kibi akın-akın gələn əhli-səlib güvrə mü-təəssibini hər yerdə kilyayi-münhəzim³ və pərişan və neçə prəns və krallarını əsir etmişdi. 22 sənə hökumət sürüb, 589-cu ildə Dəməşq Şamda 57 yaşında irtihal⁴ etmiş. Cəsur, şəci, adil, kərim, mərhəmətli, kaffeyi-ülümə⁵ və hətta elmi-tibbiyə dəxi vaqif idi. Firənglər Səlahəddinin ətvar və əxlaqına məftun olub düşmənləri olduqları halda bu gün belə həzanaməni hörməti-məxsusə ilə yad edirlər. Səlahəddinin dövründə firənglərin məmaliki-islamiyyədə gördükləri asari-imran və mədəniyyət və ədalət avropalıların təriqi-təməddünə süluk etmələrinə səbəb və nümunə olmuşdur.

TİMUÇİNİN ANDASI

Ucalıq urəngi

Böyük türk kağanı Timuçin xanla,
Dünyaya hökm edən uzur sultanla,
Daha kiçük yaşda birlikdə gözən,
Birlikdə oynayan, birlikdə gedən
Xan zadələrdən bir oymaq başı,
Cəngizin xəsimi⁶ və qan qardaşı,
Əqli və qəyyur Camuqa çeçen
Baq nələr ediyor, sonra bir bakın.

Timuçin böyüdü, bəyliyə ərdi;
Xalq bunda kiçükkən ucalıq sezdi:
"Bu oğlan ulu bir padişah olur,
Türk yurdu yeşerir, qutluluq bulur,

¹ Bilad - ölkə

² İstixlas - qurtulma, xilas olma

³ Kilyayi-münhəzim - yenilgiyə uğrayan

⁴ İrtihal - vəfat etmə

⁵ Kaffeyi-ülüm - bütün elmlər

⁶ Xəsim - düşmən

Hər yərə yayılır zorlu türk ünü
 Timuçin açacaq altunlu günü".
 Deyirik, kimisi pək çox sevinir;
 Kimi həsəd edir, kimi üzülür.
 Çünki həp paslanan qararan üzlər,
 Doymaz gözəlliyə, iyilik aramaz.
 Günəşlə qamaşır az görün gözlər,
 Kora işıq neylər, ona yaramaz!
 Bu yolda Cengizə düşman çox idi.
 Gərçi iyilik güdən pək az yox idi!
 Bunlarla uğraşmaq, savaşımaq gərəkdir,
 Neçə uzun günlər, qara gecələr,
 Uca dağlar, büllur dərələr...
 Güclük çəkməyincə rahat edilməz...
 Kişvərlər qolayca əldə edilməz...
 Səbrü səbat lazım böyümək için,
 Və bəlkə ərməkçin səbrlə didin!
 Səbrlə tatlanır nə varsa acı,
 Səbr gönül tacı, tasa əlacı.
 Camuqa çəçen də buna uymadı,
 Andalıq həsədə qarşı qoymadı!
 Cengizdən ayrılmaq istərdi, ancaq
 Bu nasıl olacaq və nə yapacaq?
 O bir çox zamanlar fürsət gözəttdi,
 Ən sonunda şunu bəhanə etdi;
 Cəlayir qolundan bir moğol nəfər
 Çəçenin qardaşın öldürür, gedər...
 Bunu da görüncə Camuqa getdi,
 İlkən taycurlarla əlbirlik etdi.
 Sonra da topladı qara xalqını
 Onları qandırdı, verdi talaqını.
 "Əgər onun qolu qüvvət bulursa,
 Ağalar, təkinlər tabe olursa,
 Sizə göz açdırmaz, bir gün göstərməz!
 Zatən qara xalqı onlar istəməz!

Siz üçün qurtuluş, cəng eləməklə...
 Ona qarşı qoruruz, bir az əməklə!"
 Deyə, bu uğurda döyüşdü, durdu,
 Cengiz əleyhinə duzaqlar qurdu...
 Hər işində ona mane olurdu,
 Onu alt etməyə qane olurdu!
 Cengizə bu işlər pək ağır gəldi,
 Çünki kəndi kəndini dəldi!
 Bir şeydən sıyrılmayan o qoca kaan
 Ürkmədi bir zaman, çalışdı candan...
 "İnsan çiy süd əmət, pək güvənilməz,
 Dərisi geyilməz, əti yenilməz!"
 O bunu pək anlar, bilirdi.
 Uca diləyinə böylə erirdi.
 Camuqanın dostu Naiman xanını
 Yəndi, güc qurtardı Laven xan canını.
 Bununla ortalıq açıldı, dindi,
 Düşmanın qalanı bir yerdə sindi:
 Bir yərə toplandı həp türk qolları,
 Artıq açılmışdı, zəfər yolları...
 Hər yanda parladi Cengiz süngüsü,
 Göyə moğolların milli türküsü
 Hər yanda çınlıyor, yerlər əriyor!...
 Çəçen də anladı qarşı durulmaz,
 Zorlu Timuçinə düşmanlıq olmaz!
 Gəldi, yarlıq dilədi, itaət etdi,
 Əski yapıdığına nədamət etdi;
 Dedi: "Qan qardaşım! Ey soy qardaşım,
 Ey bənim bahadır dirilik yoldaşım,
 Hər yerdə kötülük yapmaq istədim,
 Əlindən dövləti qapmaq istədim.
 Səni öldürməyə fürsət gəlmişkən
 Yılmadan başqalar da öldürəcəkkən
 Qısqandım bu halı, öldürmədim bən..."

O həp məqsədini böylə saymışdı;
 Bütün kötülükdən şimdici caymışdı...
 Timuçin dinlədi bunca sözləri,
 Şimdici sevinc ilə doldu gözləri...
 Dedi: Əfv eylədim, başda yerim var,
 Tək bunu istərəm sən ol bana yar!
 Haydı unutmayalım o əski dünü,
 Birlikdə açalım altunlu günü!"
 Bu sözlərə çeçen titrədi,
 Cengizdən o bunu ümid etmədi.
 İştə həp bu sözlər onu doğradı,
 Heç ummadığı bir hala uğradı...
 "Yoq...- dedi - bu sənin comərdliyin!
 Bəni utandırdı böyük mərdliyin...
 Namus və şərəf, önüm, ərliyim!
 Bəni yaşatamaz, söndü diriliyim!
 Bu qədər diriliyi artıq neylərəm?
 Mütələqa qurtulmaq, ölmək dilərəm!
 Madam ki, sana xəyanət etdim,
 Qardaşlıq yolunda ayqırı getdim,
 O halda bu qara silinmək istər;
 Bənim namusumu şu an təmizlər...
 Deyərək, köksünə bir kəskin xəncər
 Sapladı, yıqıldı yerə böyük ər!
 Bütün gövdəsindən qanlar yürüdü,
 Cengizin gözünü yaşlar bürüdü...
 "Bu mərdanə ölüm nə mutlu!..." dedi.
 "Yaşasa, yanımda o utlu¹ idi,
 Utuluş demək, köhlək deməkdir.
 Kölə yaşamaqdan ölmək gərəkdir!
 İştə türk cahanda böylə ucalır!
 Ləkəli həyatdan böylə öc² alır!..."

Uslu Moğolu

¹ Ut - həya, utancaqlıq, xəcalət² Öc - intiqam

TÜRK SƏRƏNCAMLARI

Ərgənəqon-Boz qurt

Fikri bəy hər axşam yeməkdən sonra bir guşəyə çəkilir, qəzetə oqur, zövcəsi Gülnaz xanım dikiş dikirdi. Qızları Sevinc xanım da həftədə bir dəfə məktəbdən iznli gəldikcə babasının kitabxanasından bir kitab alır, oqurdu. Sevinc on iki yaşlarında nur topu gibi gözəl bir qızdı. Kəndisi nə qədər gözəlsə, əxlaqı da o qədər gözəldi. Babasını, annəsini heç üzmez, sözlərini dinlər, dərslərinə çalışırdı.

Bir cümə axşamı Sevinc Şəmsəddin Sami bəyin "Gavə" adlı teatrosunu əlinə keçirmiş, ertəsi günü dərsləri olmadığı üçün bu teatroyu oqumağı qurmuşdu. Birdən-birə oqumasını buraqdı, əqlinə bir şey gəldi. Bu oquduğu kitabın ismindən bir şey anlayamamışdı. Nəhayət, babasına sormağa qərar verdi. Fikri bəyin yanına soqularaq: "Babacığım, Gavə kimdir?" - dedi.

Fikri bəy, qızının böylə maraqlı suallarını daima bəklərdi. Onun hər şeyi bilmək, öyrənmək istədiyini bilirdi. Onun üçün oqumasını buraqdı. Dedi ki:

-Qızım, əski zamanlarda Əcəmistan hürriyyətini qeyb etmiş, düşmənlərin əlinə keçmişdi. Düşmən padşahın ismi Zöhhak idi. Bu adam bir yılana tapırdı. Yerli əhaliyi qırıb azaltmaq üçün hər gün əcəmilərdən bir taze qız ilə bir gənc oğlan istər, bunların beyinlərini yılana yedirirdi.

Bir gün sıra Dəmirçi Gavənin oğluyla qızına gəldi, bu dərəcə vəhşi bir zülmə dayanamayan Gavə dəridən önlüyünə bir zəriqə taxaraq ortaya atıldı. Oğullarını, qızlarını qeyb etmiş və ya edəcək olan xalq arxasına düşdü. Gavə Zöhhakı öldürərək Əcəmistanı düşmən istilasından qurtardı. Bunun üçün Əcəmilər Gavəyə "Millətin qurtarıcısı" adını verdilər. Və önlüyünü almaslar və mücəvhərlərlə bəzəyərək milli sancaq yaptılar.

Bu hekayəyi dinləməkdə olan Gülnaz xanım birdən-birə sözə qarışdı, mütəəssir bir səslə qocasına:

-Zatən siz ərkəklər həp böylə yaparsınız. Bizə ya əski yunanlıların, ya əski iranilərin masallarını anlatırsınız. Annələrimizdən eşitdiyimiz, yaxud türk tarixlərində oxuduğumuz masallardan, dastanlardan,

hekayələrdən heç xəbəriniz yox. Venüsdən bəhs edərsiniz! Bizim dünya gözəli Alakeyiki xatirinizə belə gətirəməzsiz. Herakulu tanırsınız! Polvanlının adını eşitməmişsiniz. Gavəyi çocuqlarımıza tanıtırsınız, türk millətinin qurtarıcısı olan "Bozqurt"dan heç bir şey söyləməzsiz. Yəhudilərin Ərzi-məvudunu¹ islavların Çarqradını bilirsiniz. Türklərin xəlqə məruf olan Qızıl almasından xəbəriniz yox", - dedi. Sonra qızına dönərək: "Qızım, babanın anlatdığı hekayə əcəmilər başından keçmiş bir vəqəə deyildir. Bunun əsli bir türk sərəncamıdır. Əcəmilər bunu türklərdən alaraq bənimsəmişlərdir. Nəcib Asim bəyin "Türk tarixi"ni oqumadan əvvəl bən də bunu biləməzdim. Fəqət onu oquduqdan, millətin başına gələnləri öyrəndikdən sonra işin nə olduğunu anladım. Vəqtilə türklərin Elxan adlı bir xaqanları vardı. Bunun zamanında çinlilər Sibiryanın şimalındakı tunquzlar, qərbdə və cənubdakı əcəmlər və əfğanlarla birləşərək Türk yurduna gizli basqın yaptılar. Tıbqı şimdi Balqan dövlətlərinin yapdıqları kibi.

Müdafiyə hazırlıqları olmayan türkləri qadın, çocuq deməyə-rək həp boğazladılar. Bəlkə Nuxuz və Qayan adlı iki şahzadə ilə iki qız qurtula bildi, bunlar da dağlardan aşaraq yürüdülər. Altay dağları arasında bir gizli yurda düşdülər. Burada bir çox irmaqlar, yemiş ağac-ları, av heyvanları və dəmir mədənləri var idi. Türklər burada dört yüz sənə Robinson həyatı yaşadılar. Həm çəqaldılar, həm yenidən bütün atları ilə, silahları ilə, ziraət, sənaye və ədəbiyyatları ilə müstəqil bir türk mədəniyyəti yaratdılar. Bu gizli yurda "Ərgənəqon" deyirdilər. "Ərgənə" "dağ sırtı" deməkdir. "Qon" da "qonaq" mənasındadır. Nəhayət, çəğala-çəğala bu küçük dünyaya sığmadı. Dışarı çıqmaq için dağlar yol vermiyordu. Dağların arqasında başqa ölkələr, başqa millətlər olduğundan da xəbərləri yox idi. Bir gün Boz qurt adlı bir dəmirçi tilsimli bir mağara gördü. Oraya şimdiyə qadar Ərgənəqonlardan heç bir kimsə girəməmişdi. Böylə insan ayağı dəyməmiş bir mağara içində ocaq, oras, çəkic gibi dəmir avadanlıqları buldu. Həməən ocağı yaqdı, dəmir parçasını ocaqda qızğın bir halə gətirdi. Oras üzərinə qoydu. Çəkiclə urdu. Urur-urmaz həməən mağaranın dış qapısı açıldı. Bunu gören dəmirçi qoşdu, xəlqə müjdə verdi və xəlqi toplayaraq, Ərgənəqondan çıqardı.

¹ Ərzi-məvud – Yəhudilikdə Hz.İbrahimə və tərəfdarlarına Allah tərəfindən vəd edilmiş yer

Türklər Ərgənəqondan çıqdıqdan sonra təkrar cahangir bir millət olaraq düşmənlərindən öclərini aldılar.

Ərgənəqondan çıqlan günə "Yeni gün" adı verildi və türk yılının başı sayıldı. Sonra əcəmilər buna "Novruz" namı verdilər.

Boz qurt türklərin qurtarıcısı olduğu için türk sancağının təpəsinə altundan bir qurt başı taqlmaq adət oldu. Bundan başqa, hər yıl başı olan Yeni gündə dəmir ayini qaidə halına girdi. Xaqan milli ocağın önünə gəlir, bir dəmir parçasını qızdırır, oras üzərinə qoyaraq çəkiclə ururdu. Ondan sonra davullar çalınır, oyunlar oynanır, bayram yapılır.

SƏHƏR YILDIZI

Dan yeri ağardı, sular açıldı,
Yavaşca dağıldı saman volları
Göklərin qoyundan bir nur saçıldı,
Dünyayı qapladı şənlik qolları.

Məxmur dənizlərdən bir pəri qızı
Nazlı-nazlı çıqdı, gözümə baqdı..
Ah, tanıdım onu: Səhər yıldızı!
Sarı gözəlliyi könlümü yaqdı.

Gül, sünbül baqışlı sabahın sisi
Əsdi, yüksəldi, günəş aradı.
Çamlı yamaclarda qavalın səsi
Dağıldı ovaya, bir eş aradı..

-İssiz gecələrin səhər yıldızı!
Geçdinmi yurdundan? Gördünmü onu?
Yenə yürəgimə çökdü bir sızı
Anlamaq istərəm nə oldu sonu?

-Bən nələrimi gördüm?... soylətmə bəni
Geçdim oralardan, gördüm həpsini..

Hicranla ağlatmaq istəməm səni;
Ey qərib türk oğlu, zəbt et nəfsini.

Zalım fırtınalar gəlmiş süpürmüş,
Uçmuş ocaqların küllü, dumanı.
Çaylar, çağlayanlar al qan köpürmüş,
Xəzanlar qaplamış bağı, ormanı.

Ərkəklər içində ərkəksiz qalan
Analar boynunda düşmən pıçağı.
Keçən bulutlara dərdini salan
Quru dal üstündə gəlin duvağı.

Ansızın rastladım, gördüm, qudurdum,
Məşhədə uzanmış kafir ayağı.

Bən nələrimi gördüm? Söylətmə bəni!
Hicranla ağlatmaq istəməm səni..

Hanı ər doğuran Turan qucağı?
Nərdə ordu quran Elxan uşağı?

Quran hanı, vicdan hanı, ey ərkək?!
Hanı vətəninini xilas edəcək?

Hanı qadınlara yan baqdırmayan?
Hər irz ətəyindən sızıyor al qan!

Hanı, din deyərək dinə saldıran?
Hanı Kosova, Şipka, hanı Çaldıran?

Hanı gönlündəki nur ilə iman?
Minbərə, mehraba baq, asılmış çan.

Bən nələrimi gördüm? Söylətmə bəni!
Hicranla ağlatmaq istəməm səni..

İxtiyar analar, dul gəlin, qızlar,
Bir də yüksəklərdə məhzun yıldızlar...

Ağ saçlı dədələr açmış əlini,
Tanrıya bağlamış yanıq dilini.

Öksüz yavrucaqlar rəya içində..
Bütün Anadolu hümmə içində..

Əfələr dağında bir ər qalmamış,
Ərləri sürəcək rəhbər qalmamış.

İrmaqlara sordum, dağlara sordum,
Meyvəsi qurumuş bağlara sordum.

Camlarda titrəyən əllərə sordum,
Uzaqlara vardım, ellərə sordum:

-Nərələrdə sizin dəliqanlılar?
O ağ vicdanlılar, o pak qanlılar...

Ah bir issiz çöldən ibarət gecə
Həpsini anladı bana gizlicə:

O fırtınaların əsdiyi yerdə
Uğramışlar həpsi ayrı bir dərdə,

Kimi yaralanmış, ən çoxu şəhid,
Kimi xəstə düşmüş, kimi bir qədird,

Nənə qucağımı dar görürlərkən
Qanlı topraqlarda bulmuşlar mədfən.

Yavuqlu nazını az görürlərkən
Dəlinmiş sinələr bir ah etmədən.

Etməyin gönlünü bir daha məyus
Ah söylətmə bəni, Allah için sus!

Bən hər gecə, bən hər sabah doğarkən
Seyr edərim bu halları göklərdən.

Sorma bana, vicdanın var, əlin var
Qoy əlini vicdanına, anla, var.

İşıqdan çiçəklər söntüb soluyor,
Varayım gedəyim sabah oluyor..

Haydi Səhər yıldızı!
Var göç başqa ellərə.
Edər isən ziyarət
Şərqi, qərbi, qırğızı
Söylə: iyi ellərə
Qaldı Turan nəhayət.

Turan, Turan nərdəsin?
Haydi Səhər yıldızı,
Bu əllərin altında

Bəsləniyor varlığını;
Turan, hanı gursəna
Genişliyor darlığını;
Haydi Səhər yıldızı!
Var göç başqa ellərə...
Edər isək ziyarət
Şərqi, qərbi, qırğızı
Söylə: iyi ellərə
Qaldı Turan nəhayət.

-Turanlıyım, turanlıdan bir zaman
Nə bu vətən, nə bu Quran, nə iman
Əsla görməz bir fənalıq, kötüllük,
Çünkü adım o addır, yəni Türk!

Aqa Gündüz

ALA KEYİK

Çocuqđum, ufaqcıqđım, top oynadıđm, acıqđım.
Buldum yerdə bir ərik, qapdı bir ala keyik.
Keyik qaçdı ormana, bindim bir ağ toğana,
Toğan yolu şaşırđı, Qaf dağından aşırđı.
Atdı bəni bir gölə, göldən çıqđım bir çölə.
Çöldə buldum izini, qoşđım, tutdum dizini.
Keyik bəni görüncə düşdü böyük sevincə.
Verdi bana bir alma, dedi: "Dinlənmə, durma,
Dağdan yürü, qırdan get, Altun köşkə çapuq yet.
Səni bəklər əzəli, orada dünya gözəli,
Bin yıllıq çilə doldu! Bunu dedi, sirr oldu.
Yedim sirli almayı, gördüm gizli dünyayı.
Gündüz oldu gecələr; ağ saqqallı cücələr
Qorxunc divlər xortladı, cinlər cirid oynadı.
Kəsik başlar yürüdü, saçlarını sürüdü.
Bir də baqđım mələklər başlarında çiçəklər
Divlərə əl bağlayır, gizli-gizli ağlayır.
Qılıcımı çıqardım, pəriləri qurtardım.
Qurtardığım pərilər addım-addım gerilər.
Qanadını açardı, salam verər qaçardı.
Az-üz getdim, dolaşđım, altun köşkə ulaşđım.
Bir qapısı açıqđı, ötəki qapanıqđı.
Qapalıyı açaraq açığa vurdum qapaq.
At önündə ət vardı, it ot yeməz, ağlardı.
Otu ata yetirdim, əti itə yedirdim,
Açđım bir almas oda, div şahını uyquda
Gördüm, kəsdim başını, dedim: "Ey ifrit, hanı
Nərdə Dünya gözəli? Dedi: "Əlində əli".
Döndüm baqđım bir qırğız əlbisəli gözəl qız
Durmuş baqar yanımda, şimşək çaqđı canımda
Güldü, dedi: "Türk bəyi, tanıdınmı keyiyi?
Kimsə bəni bu divdən alamazdı, ancaq sən
Qaya dəldin, dağ yardım, gəldin bəni qurtardın.

Ah, o imiş anladım, sevincimdən ağladım.
 Dedim: "Turan mələyi! Türkün uca diləyi!
 Yüz milyon türk bu anda səni bəklər Turanda.
 Haydı çabıq varalım, qaranlığı yaralım.
 Sönlük ocaq canlansın, yoqsul ölkə şanlınsın.
 Endik, iti oqsadıq, at sırtına atladıq.
 Geçdik neçə dağ, qaya, gəldik dəmir qarıya.
 Qapanaltı çox yıld, "Açıl!", - dedim açıldı.
 Yol verincə gizli yurt, aldı bizi bir Boz qurt.
 Qaf dağından geçirdi, Türk elinə gətirdi.

Gökəlp

ŞEYX ŞAMİL ƏFƏNDİ

Şeyx Şamil əfəndi Himri qəryəsində 1797-ci sənədə təvəllüd etmişdir. Çocuqluq zamanını kəndisindən dörd yaş böyük olan Qazi Molla Məhəmməd ilə birlikdə keçirmişdir. Şeyx Şamil çocuqluqda rəfiqi Molla Məhəmməddən dərs almışdır. Sonra tamam on dörd yıl Dağıstan məşhur alimlərindən dərs oqumuşdur. Binaəleyh Dağıstanda birinci alimlərdən hesab olunmuşdur. 23 yaşında ikən siyasi işlərlə məşğul olmağa başlamışdır. Qazi Molla imam Şeyx Şamili kəndinə müəvin etmişdi. 1832-ci sənədə Himri qəryəsi ruslar tərəfindən zəbt olunduğu vəqt Şeyx Şamil arqadaşlarıyla düşməne əsir olmayıb, ölməyi əsarətə tərcih edəcəklərini qərarlaşdırmış idi. Bu müharibədə Şeyx Şamil ağır bir surətdə yaralanmış idisə də, ölüm və əsarətdən qaça bilmişdi və buna hər kəs təəccüb ediyordu. Şamil əfəndi tamam altı ay zərfində kəsbi-afiyət edə bildi.

1834 sənəsinin eylülündə Şamil əfəndi imamlıq məsnədinə keçib, fəvqəladə məharəti-istedad izhar etmişdir. Başlayacağı işlərin əvvəlcə təsəllüqü hazır etmədən heç bir işə iqtidar etməz idi. Parə və əsgər cəmət etmək üçün çox ciddi-cəhd ilə çalışırdı. Əql və istedadı sayəsində bütün çeçen və dağıstanlıları kəndinə tabe etmişdi. Şamilin zamanına qədər işlərə məhkəmələrdə xüsusi qanun üzrə bəqarlırdı. Şamil bunların cümləsini ləğv edib şəriətin buyurduğu kibi icrayı-hökm etməyi qazilərə hökm etdi. Az vəqtdə Şamilin nüfuzu bütün Dağıstanda nəşr oldu. Hətta rus hökumətinə tabe olmuş dağlılar da yürəklərində Şamilə qarşı bir məhəbbəti-fəvqəladə hiss edərtilər. Şamil bunları da şəriət üzrə idarə olunmağa dəvət edərdi. Hökuməti layiqincə idarə etmək üçün əlindəki yerləri bir neçə hissəyə təqsim edib, hər hissəyə bir naibə həvalə etmişdi. İşləri şəriət üzrə qət etmək üçün hər niyabətə bir müfti təyin etmişdi. Qazilər müftiləri kəndi təyin edərtilər. Hər dörd niyabəti bir müdiriyyətə tabe qılmışdı.

Qaxetiyyəyə hücum etdiyi vəqt ancaq 13000 əskəri var idisə də, sonraları bunların ədədini altmış minə iblağ edə bilmişdir. Alati-hərbiyə hazır etmək üçün fabrikalar gışad etmişdir. Xüsusi fabrikalarında 40-a qədər top hazır etdirmişdi. Qunib, Unsul və Vedenovda barut emal etdirdi. Ruslardan bir çox əskər qaçıb Şamilin təhti-idarəsinə daxil olmuşdu. Şamil bunlara çox hüsni-müamilə edər və bunlara xüsusi

maaş verirdi. Bunlardan bəziləri hərbiyə dairəsində çalışıb, bəziləri də mühəndislik edərdi.

1842 sənəsindən etibarən Şamilin alati-hərbiyəsi kafi dərəcədə idi. 1843-də ruslara hücum edib, bunlardan bir çox alati-hərbiyə almışdı.

Şeyx Şamil beytülmal təsis etmişdi. Əhali zəkat və vergiyi beytülmalə verirdi. Yenə dağlılar Gürcüstana hücum edib qarət etdikləri nüqudu beytülmalə verirlərdi. Rus postları qarət olunub, nüqudu beytülmalə verilirdi.

Çeçenli Hacı Yusif namında bir müşaviri-xassə var idi. Bu zat ömrünün cavan vaxtını xədivi-Misir Məhəmməd Əli Paşanın zamanında Misirin Qahirə şəhərində keçirmişdi. Darülfünun ikmal etdiyi halda Dağıstanda kimsə bunun elmini təqdir edəmiyordu. Mühəndislik elminə qayət aşına idi. Şamilin zamanında Qahirədən övdət edib lazım olduğu vaxt əlindən gələn müavinəti edəcəyini vəd etmişdi və icabında xədivi-Misir Mahmud Əli Paşadan və Osmanlı Sultanından müavinət istəyə biləcəyini də bilirmişdi. Şamil bunun alim və müstəid bir zat olduğunu nəzərə alıb, kəndisinə müşaviri-xas ittixaz etmişdi və bir az sonra müşarileyhi Çeçəndə naib etmişdi. Fəqət Hacı Yusif əhalinin xoşuna getmədiyi üçün əzl olunmuşdu. Bundan sonra gizli olaraq Qars valisinə məktub yazıb Şeyx Şamilin hərəkətindən şikayət etmişdi. Şeyx Şamil bunu bilib Hacı Yusifi mütənəbbəh olmaq üçün Dağıstanın ən bərid kəndlərindən birinə göndərmişdi.

1834-də Dağıstana hücum etmək üçün ruslar əskəri Teymurxaşuraya və Avariyanın Xunzax nöqtəsinə cəm etmişdi. Əsgər general Fezenin təhti-komandasında keçilməz dağları barut ilə dağıdıb yollar açaraq iləriləyirdi. Bu zaman rus əskərləri Avariyayı təhti-itaətə alıb Aşılıq və Axliq nöqtələrini tutmuşlardı. Fəqət on bir həftəlik müharibədən sonra ruslar bu qələyi zəbt edə bilməmişlərdi. Bu müharibədə Şamil yaralanmış idisə də, yenə xilas ola bilməmişdi.

Bu müharibədə Şamilin əskərlərindən ölən və əsir olan çox olmuşdu. Ruslardan 500-ü ölüb, 2416 nəfəri yaralanmışdı. Bu cümlədən 23 zabıt ölmüşdü. Bu zaman yaqın köylərdən bir çoxu kəndi rızalarıyla Rusiyanın təhti-itaətinə daxil olmuşlardı. General Ezaye Avariyanın İqali kəndinin yanında dağıstanlılara hücum etmişdisə də, məğlub olmuşdu. Bu vaxt Şamil fürsəti fəvt etməyib Avariyayı təhti-idarəsinə almışdı.

1843 də Şamil Şamxal yerlərini zəbt edib Teymurxaşuraya¹ qadar yaqlamışdı. Ruslar çox mütəzərrir olmuşlar. Şamil bunlardan 25 top zəbt etmişdi. Ruslar bunu müharibədə bir mənfəət görməyib, müharibənin səfhə²sini dəyişdirdilər. Ruslar 1841-ci sənədə Layin qələsini, 1845-də Sunzin qələsini zəbt etdilər. Bu qələlərin zəbti ruslara dağlılar ilə etdikləri müharibələrdə çox yardım etmişdir.

1849-da bir aylıq müharibədən sonra Çux nöqtəsinə almışlar. 1857-ci sənədə ruslar Dedo, Anqratal Ansux və Qapucu nöqtələrini zəbt etmişlərdir. 1858-ci sənədə çeçenlərin çox hissəsi ruslara tabe olmuşdur.

Bu qanlı münaziələr³ Baryatinskinin zamanında qət olunmuşdur. Bu zaman ruslar ləzgiləri Qunib qələsinə sıqışdırmışlar. Bu qələ qayət mərtəbeyi-möhkəm, güc və zorilə alınmaz bir qələ idi. Ruslar bir çox müddət mühasirə edib axırda qəyur⁴ və rəşid⁵ Şeyx Şamili təslim olmağa məcbur etmişlərdir.

Baryatinski Şeyx Şamili çox ehtiram ilə qəbul edib, Peterburqa çarın yanına göndərmişdi. Çar tərəfindən nə qadar iltifata məzhur olmuşsa da, orada qalmayıb Kaluqa şəhərinə və oradan Kiyev şəhərinə hicrət etmişdir. Burada bir yıl qalıb Rusiya çarından məzunən Məkkeyi-Məkrəməyə getmişdir. Bir daha Rusiyaya övdət etməmişdir.

1871-ci sənədə Mədiyyəi-Münəvvərdə vəfat etmişdir.

¹ Teymurxaşura - Dağıstanda şəhər

² Səfhə - görünən tərəf, məc.mənada; dövr

³ Münaziə - mübahisə, mübarizə

⁴ Qəyur/ğəyur - qeyrətli, çalışqan

⁵ Rəşid - igid, qorxmaz

V

TÜRK ŞAİRLƏRİ

Məhməd Əmin bəyin əsərlərindən nümunələr

Hal-hazırda yaşayan şairimiz Məhməd Əmin bəy türkcə bir çox şeirlər yazmış, kəndinə məxsus "Əmin bəy türkcəsi" namilə lisanı, üslubi-şeyri ədiblər arasında məşhurdur.

Əmin bəy türkcəsində ərəbi və farsı kəlimələr qullanmaz. Məgər ki ruh, vicdan və insan kibi hər kəscə məruf kəlimələr ola və həqiqi türkcədə məadilləri¹ və müqabilləri bulunmaya... Hələ fars və ərəb təkiqləri qətiyyən məmnü² edər.

Əmin bəy türklüyə rəbti-qəlb³ etmək və etdirmək üçün lisənə mü-raciət etmiş, lisanı da nə Anadolu lisanıdır, nə Rumeli türkcəsidir, nə də büsbütün İstanbul şiveyi-adisidir. Qüsursuz deniləcək qədər ümumi və sadə türkcədir ki, heç bir ləhcəyə bənzəməz. Əmin bəy bu türkcə ilə şeir söyləməyə başlar-başlamaz hər kəs tərəfindən təqdirətə məhzər olmuşdur. Şeirlərində coşar və ümumtürk coşqunluğu da yapma deyil, səmimidir. Şekspir kibi coşqunluq göstərmişdir.

Ədəbiyyatımızda səmimi bir çöhrədir, gözəldir, fəqət türk göz-
lür... "Türkcə şeirlər" nam⁴ məcmuəsi Yunan müharibəsi əsnasında yazılmış.

¹ Məadil - bərabər, eyni

² Məmnü - qadağan etmək, rədd etmək

³ Rəbti-qəlb - qəlbən bağlanmaq

⁴ Nam - adlı

SİLAH SƏSLƏRİ VƏ BARUT QOQULARI

Gəlin göçürmə günü idi. Güveyi¹ tərəflisi qızın köyünə yüz atlı ilə gəlmişlər, alaca qumaşlarla donatdıqları ata gəlini bindirmişlərdi. Dəliqanlıların bir taqımı gəlinin sağında, solunda yürüyörlər, bol barutla doldurduqları qarabinaları sıqıyörlərdi. Bir taqımı əkinləri biçilmiş tarlalarda at yarışdırıyörlər, ucları dəmirli dəyənəklərlə cirid oynuyörlərdi. Alayın önündə davul, zurna gəlin köçürmə havasını yanıq-yanıq çalıyördü. Türk gəlin silah səsləri, barut dumanları içində gediyördü...

Bən yolun bir qismində duraraq, gəlin köçürməkdən ziyadə atəş təlimi yapan alaya baqıyördüm. Oğuz övladının bu əski törəsində əskər bir millətin əxlaqını və bu əskər milləti yetişdirən qadınların tərbiyəsini oquyördüm. Kəndi-kəndinə diyördüm ki, üç yüz ildən bəri pək çox qara günləri geçirdik. Ali Osmanlı dövləti necə sarsıntılara, necə ziyanlara uğradı. Ancaq sevinməyə yeri olacaq bir şeyi vardır ki, o da bu sarsıntı ziyanların türk ruhuna doqunamamış olmasıdır. Əvət, düşmən güllələri qələlərimizi yıqmış, lakin yürəklərimizə bir şeyi yapamamış. Düşmən pəncələri ölkələrimizi almış, igit duyğularımıza əl uzatamamış. İştə şu gördüyüm dəliqanlılara baqınız; binicilikdə, atıcılıqda, igitlikdə, qovğa işlərində nə qadar yücədirlər. Bu yüksək alınlı, dəmir pəncəli, cilan baqışlı, buğa gövdəli igitlərimizi görənələr inancaqlardır ki, bunların damarlarında Timuçinlərin, Yavuzların dövrlərindəki ulu əcdadının qanları qaynamaqdadır. Arqamdan omuzuma doqunan bir əl bəni bu tatlı düşüncəmdən ayırdı. Dönüb baqdıq; bir ixtiyar köylü bana soruyor: "Əfəndi, nasıl dünyünüz, iyimi?..."

Əvət, babacığım iyil! Hələ gəlinlərinizin böylə silah səsləriylə, barut qoqularıyla köçürülməsi çox gözəl! Zira bu gəlinləriniz də yarın əskər ocağına göndərəcəkləri çox igitlərimizin anaları olacaqlar. Vətən toprağına kin və təmələr² bəsləməkdə olan düşmənlərə köks gərəcək əskərlərimizi bağında böyütəcəklər... Bunların böyütəcəyi yarınki nəsil, bu bağırlarda bir qorqaq tilki deyil, bir cəsur arslan olaraq yetişəcəcək. Yurdunu bir ananın ərzi kibi qısqanacaq, onun üstünə qartal kibi qanat gərəcək. Biz şunu heç bir zaman unutmamalıyız ki, bu dünyada

¹ Güvey - kürəkən

² Təmə - tamah, acgözlük

silah qullanmayı bilməyən biləklər zəncir altında çürür. Barut qoqularıyla vəda edən millətlər vətənlərinə, vətənlərinin gül bağçalarına da vəda edirlər. İgit olmayanlar, zəif bulunanlar üçün nə vətən, nə hürriyyət, heç bir şey yoxdur. Bundan dolayıdır ki, ey möhtərəm ixtiyar, gəlinlərinizə silah səsləri, gəlinlərinizə barut qoquları...

KIN

Qara qış... Səssiz-səssiz quşbaşı yağan qar dağı, taşı ağartmış. Bağlarda, bağçalarda gəzib qoşan çocuqları tandır başlarına toplaşmışdı. Qarğalar yapraqları dökülmüş ağac dallarına qonduqca qar birikintiləri yerlərə düşüyor, sırtında odun yüklü bir köylü iki-üç qarış qar üzərində bata-çıqa gediordu. Ortalıq süs-büs içində kibi idi. Bir az daha böylə sürəydi, adəta qar quşağa çıxacaq idi.

Bu sırada idi ki, gənc yola çıxmış qəsəbəyə gediordu. Parası xırman vaxtı verilmək üzərə bir parça arpa-buğday alacaq idi. Zira dul anasıyla yetim qardaşları da kəndi başına qalmış, süfrəsində beş qaşiq daha artmış idi. Yürüyodu. Uzaqdan ayırd edilməyəcək qadar sarılıb sarmalanmış olan bir yolcu yuqarıdan aşağıya kəndisinə doğru yaqlaşmağa başlayınca birdən-birə irkildi¹, soyuqdan qızarıb moraran üzü adəta ölü rəngi bağladı. O qara günü xatırladı: altı yerindən yaralandıqdan sonra sürüklənə-sürüklənə tarlanın xəndəyinə atılan üzü-gözü bəlırsız bir halda cansız yatan babacığı gözünün önünə gəldi və içindən dedi ki, bən bu qanlı oğlanı nə vaxt görəcək olsam, ürəyim hızlı-hızlı çarpmağa başlar, damarlarım gərilir, ciyərlərim köksümtü qabartır. Onun üzərinə atılmaq, onu dişlərimlə, tırnaqlarımla paralamaq istərim. Ah, onun babası bənim babamı öldürdüyü kibi bən də öldürsəm, gəbərtsəm, yaralasan. Qan, qan, qan...

-Xayır dəliqanlı nə bir damla qan, nə bir damla göz yaşı!

Sizin sinir boylarında düşmən qurşunlarıyla yerlərə sərılən şəhidləriniz, qürbət ellərdə gözləri açıq ölən igitləriniz əl vermiyormu? Yoqsulluqların qarartdığı ocaqlarınız, haqsızlıqların yıqdığı evləriniz yetişmiyormu? Sən belə şu gənc yaşında məsələ, köy taşı önündə kim bilir qaç gəncin qanlı cənazəsinin namazını qılmışsındır? Köyümüz

¹ İrkilmək – səksənmək

aralığının təzə qəbirləri üzərində kim bilir qaç qadının boğuş hiçqırıqlarıyla titrəmişsindir? Sizin saz şairlərinizin o yanq səslərlə, o bükük boyunlarla söylədikləri türkülər belə bir taqım dərdilərin acıqlı hekayələri deyilmidir? Bunlar az gəliyormuş kibi sən də yeni bir cinayətmə işləyəcəksən?! Babana heç bir fənalığı doqunmayan bir məsum vətəndaşının qanınamı girəcəksən? Xayır, xayır! Sən neçə yıllardan bəri yü-rəkləri yaralı, gözləri yaşlı olan bütün vətəndaşlarına mərhəmətli ol, onlardan heç birisini incitmə, heç birisini ağlatma!

Bu qardaşlarının yaralarını sarmağa, göz yaşlarını silməyə çalış. Kininə gəlincə: madam ki, gəncsən, demək ki, pək qüvvətli-sən. Öylə isə sən bu kinini də onlar üçün qullan, vətəninin ayaqları altına qaranlıq ölüm uçurumları qazanları bil, millətinin qullarına ağır köllək zəncirlərini hazırlayanları öyrən. Dövlətinin şanlı bayraqlarını xain əllərlə parçalamaq istəyənləri tanı. Əcdadının qanlı məzarlarını kirli çizmələrlə çiyənənləri bəlırlə və bunları heç bir vaxt əfv etmə! Bunlar üçün kin bəslə. Sənin bu kinin o hürri alının altında heç bir zaman sönməsin, yeddi qat yerin altındakı atəşlər kibi hər vaxt yansın! Sənin bu kinin o ərəkək ürəyinin içində heç bir zaman susmasın, geniş çöllük içindəki arslanlar kibi hər vaxt hayqırsın. Bu kin sənin ən mübarək bir eşqin olsun! Bu düşmənlərin kimlər olduqlarını öyrənməkmə istiyorsun?.. Bana sorma, tarixini oqu, o sənə bunları xəbər verir...

QURANİ - KƏRİM

Bu kitabdır hər insanə için, dışın öyrətən,
Göydə, yerdə, təndə, canda bir Yaradan sezdirən.

Bu kitabdır hər kişiyə bənlik verən, yol açan,
İnsanlığın sərgisinə armağanlar asdıran.
Bu çıraqdır obalara, qonaqlara¹ nur saçan
Bir köylünün işlərini tarixlərə basdıran.

Bu kitabdır ürəkləri, iyiliklə bəsləyən,
"El bağına girmə!" deyən, dost yarasın bağlayan;

¹ Qonaq – böyük ev, iqamətgah

Bu anadır hər öksüzə “yavrum”- deyə səsləyən,
Neçə canlar qardaş edən, bir-biri üçün ağlatan.

Bu kitabdır əqlərə hər bir şeyi sorduran
“Düşün, sonra inan”- deyən, doğru yollar göstərən.

Bu bilgidir ululuğun yapıların qurduran
Çıplaq dağlar yeşillətən, viran köylər şənletən.

Ey qardaşlar! Şu küçücük armağanım atmayın
Bir qönçədir Məhəmmədin gül bağından dəridi.
Sağın, bunu yapma çiçək dəmətinə qatmayın
Bu şey sizə özünüzlü açmaq üçün verildi.

DƏMİRCİ

Bən bir kiçik çocuqkən bir zavallı səfildim,
Ömrün ağır yumruğu bəni dəxi inlətdi,
Qopardığım fəryadı yenə bana dinlətdi.
Çoq vaqtlar heç kimsə sormadı ki, “Bən kimim?”
Lakin bir gün dedim ki, bənim kimi ən sağlam,
Ən qüvvətli qollara sahib olan bir adam
Kəndi kibi bir quldən

Bir mərhəmət umaraq ətməyini¹ dilənməz,
Yer yüzündə kəndinə av bulacaq bir arslan
Başqasına güvənməz.

Hər bəxtiyar alında bir qavğanın təri var
Əgər kişi istərsə, taleyini qucaqlar.
Gəncliyimin ən tatlı, ən atəşli yaşında
Şu örsümün başında,

¹ Ətmək – çörək

Çəkicimlə çalışmaq sənətini buldum bən,
Məmləkətin namuslu dəmirçisi oldum bən.
Dəmirçilik!... Əvət bu sıqıntılı bir işdir.
Bunun üçün köksdə qəlbim kibi qəlb gərək;
Öylə ərkək bir qəlb ki, Allah ona ürkməmək
Zəhmət çəkmək, qatlanmaq qüvvətini vermişdir.
Ancaq bənim zəhmətim qarşılıqsız deyildir,
Örs üstündə dökdüyüm bir biçimsiz sərt dəmir
Çəkicimin altından

Alət olub çıxınca, bana bir zövq aldirtir.
Bənim tərli alnımı əsələtli bir insan
Vüqarıyla qaldirtir.

Bu saətdə duyduğum yorğunluqlar həp gedər
Bir səs bana içimdən: “Çalış, çalış, çalış” - dər.¹
Yan ocağım! Bir günəş alovuyla yan, parla,
Gözlərimi bir mehrab nuru kibi yaldızla.
Yan ocağım! Can göstər,
Bir ananın mübarək bağı kibi səslər ver!

GƏMİCİ

Əvət, bora başlayınca, soluşanlı bir dəniz
Quduz kibi köpük saçar, çalğın kibi hayqırır.
Rüzgarla iki yana bocalayan gəmimiz
Beşik kibi yırğalanır, çocuq kibi bağırır.
Böylə qarə saətlərdə bir uğursuz qurundu,
Yenə bütən üfüqlərdə qasırgalar sezdirtir,
Ürəyimi çirpındıran ölüm üzlü bir qorxu
Xəyalımın qarşısında cənəzələr gəzdirtir,
Bən o zaman şöylə derim: “İstə sənə iki yoi:
Birisinin üzərində dalğa, köpük, daş, duman;
O birinin arqasında körfəz, qara, ev, vatan!

¹ Dər - Burada: deyər

Sən bir atəş önündəki əskər kibi ərək ol,
Neçə qanlı cənglər görən bayraqları xatırla,
Və kəndini igitliklə sonra fəthə hazırla!”

FƏNƏR

Sən hər gecə o yalçın qayalıqın üstündən
Dumanlara qırmızı alovunu saçarsın,
O canavar ağızlı girdabların önündən
Gəmilərə səlamət yollarını açarsın.
Deməzsən ki, bunların içərisində kimlər var?
Fəlakətə düşənlər sənün üçün həp insan:
Xristian, müsəlman

Həpsi sənün o böyük yurəgini yaralar.
Sənün əsl bir eşqdən doğmuş olan alovun
Vicdan qadar gözəldir;
Məyus olan ruhlara uzanıcı bir əldir.
Sən bu əllə həyatlar qurtarmaqlıq istərsin.
Bəlkə əlli məmləkət... mavi, siyah üfütqlər...
Süslü, gözəl rıxtımlar, issiz və həşi topraqlar...
Qulbələr və ocaqlar...

Zəif solğun qadınlar... məlul qalmış şəfqətlər,
Göz yaşları, rəyalar və dualar həp sənün!..
Sən hər gecə yalçın qayalıqın üstündən
Dumanlara qırmızı alovunu saçarsın;
O canavar ağızlı girdabların önündən
Gəmilərə səlamət yollarını açarsın.

İŞTƏ O GÜN

Bu aləmdə bir iş yox sıqıntısız yapılsın.
Bizi yeşil dallarında imrəndirən hər yemiş
Zəhmət çəkən insanların əllərilə yetişmiş.

Bənim dəxi çiçəklərim varsın öylə açılınsın.
Əgər lazım gəlir isə qanımdəxi tökülsün,
Tufan olsun, dalğaların qürurları devirsün,
Yanğın olsun, alevlərin zülümləri gəmirsin
Bulut olsun, günəş olsun, bahar olsun və gülstün.
Ah o zaman zəncirlərin qırıldığı bu gündə,
O müqəddəs hürriyyətin al şəfəqi önündə
İnsan gülər, topraq gülər, dəniz gülər, gün gülər.
Və hər qardaş: “Bən dünyayı, bən həyatı sevirəm,
İstərəm ki, bənim ümid, sevinc dolu günlərim
İştə böylə parılsın, iştə böylə aqsın!” - dər.
Haqlarını alanların şeiiri olan bu saf səs
Hər ovadan bülbullərin dəmi kibi yüksəlir,
Qulaqlara sərbəst axan sular kibi xoş gəlir.
Bunun ruha verdiyini bir musiqi verəməz.
Bu saətdə bən də dərini bir uyquya dalarım,
Artıq bəndən nə bir volkan və nə də bir yıldırım.

BİRAQ BƏNİ HAYQIRAYIM!

Bən ən həqiq bir insanı qardaş duyan bir ruhum.
Bəndə əsir yaratmayan bir tanrıya iman var.
Paçavralar altındakı yoqsul bəni yaralar.
Məzlumların intiqamı olmaq üçün doğmuşum,
Volkan sənər, lakin bənim volkanlarım əksilməz.
Bora keçər, lakin bənim köpüklərim kəsilməz.
Bıraq bəni hayqırayım, susarsam, sən matəm et.
Unutma ki, şairləri hayqırmayan bir millət

Sevənləri topraq olmuş öksüz çocuq kibidir.
Zaman ona qan damlayan dişlərini göstərir.
Bu zavallı sürü üçün nə mərhəmət, nə hüquq
Yalnız bir sərt baqışlı göz, yalnız ağır bir yumruq!

NİFAQ

Ey vətənin üfüyündə işliq çalan bayquş səs,
Lənət sana, sus, boğul, qəhqəhəni artıq kəs!

Əvət, sənin fırtınan hər boradan zalimdir,
Sənin alçaq hirsələrin girdablardan dərinidir.
Sənin qanlı kinlərin qayalardan kəskindir,
Sənin məlun rüzgarın dünyaları titrədir.

Bir dövləti öylə bir fəlakətə düşürür,
Təhlükəyə atar ki, burda böyük bir millət,
Şərəf, namus, hürriyyət...
Bir gəminin ənqazı kibi batar və çürür.

Ey tarixin fənəri, sən bizlərə işiq ver,
Qurtarıcı nurunu şimşək kibi parılda,
Gözümüzü kor edən qaranlığı aydınlat,
Nərdəyiz? Nəyə gedəcəyiz? Yol göstər!..

Və göstər ki, zamanın qumlarından qaç məzar,
Şu uğursuz nifaqə qurban olmuş qaç vatan,
Qaç zavallı Hindistan,
Qaç zavallı Buxara, qaç zavallı Kırım var?

ARTIQ GÜLSÜN

Ey Göy Tanrı! Baq, Asiyan zülm əlindən qan ağlıyor,
Ağ məsciddə inliyor mehrabının bakirləri.
Hər gün yeni bir Hivən, Qarabağın yas bağlayor!!!
Sibiryada çürüyor Turanın şairləri.
Baq şu məsum milyonlar zalim çarın əsirləri.
Bunlar əski Romanın, Misirinkindən məzlumdurlar.
Sana qalqan əllərdə mosqofların zəncirləri.
Bunlar səni, əcdadını unutmğa məhkumdurlar.
Sən ki həqqin, qəzəbin, intiqamın Allahısan!
Silahıma atəş ver yıldırımli göklərindən
Bayrağıma yollar aç oraların üzərindən.
Ta ki vəhşi Rusiyanın qanlı təxti parçalansın,
Hürriyyətə qavuşsun, Qafqasyalar, Türkünəmlər,
Artıq gülsün ilahi məbədinə ağlayanlar!

XANIN SAZINA

Ey acıqlı saz, oyan, xıncırt yenə telləri
Bizə əski Qazanın son gününü nəql eylə,
Bizə dinlət son xanın oquduğı bir şeiri,
Bizə çarın zülmünü anlat yanıq bir dillə.
Söylə, qaç bin evi yıqdı, tatar boğdu o tufan?
O gün Kırım məşərə bənziyormuş, deyilmi?
Nərdə bir ağ quş olub, süd gölüne uçan xan?
O bir mavi atidə gəziyormuş, deyilmi?
Ah, yüz əlli bahardır, yeşil geydi qırx diyar.
Bülbullərlə şənləndi bayquş ötən bin məzar,
Lakin o quş qonmadı Xan məscidin üstünə
Turanlara söylə ki, uçsunlar süd gölüne,
O xan gəlsin qurtarsın köləlikdən milləti,
Artıq İdil təxtinin qurulacaq saəti.

Ziya Gökalpın əsərlərindən nümunələr

ALTUN YURD

Çinli bir türk Ulutaş çin dilini, elmini
 Öyrənərək, "Mandarin" ünvanını qazandı.
 Sənəlcə qomando etdi Çini-Maçini,
 Bir gün artıq çinlilik həyatından usandı;
 Usanmadı, gönlündə türk duyğusu oyandı.
 Əski, şanlı günləri xatırladı, utandı...
 Turan yurdu uyquda, xanlar qalmış xaqansız,
 Qaraqurum buyruqsuz, Altun ordu dağınıq.
 Bu öksüzlük halını görən bir türk vicdansız
 Olmalı ki, gönlündə sızlamasın bir yanıq.
 Ulutaşın qəlbində türklük eşqi qudurdu;
 Çıxdı qıra, qurultay dərənəyini qudurdu.
 Dedi: "Ey türk xanları türklük ayaq basdığı
 Hər yer ana vətəndən bir parçadır, bu vətən
 İstiyor ki, hər əldə Altun ordu bayrağı,
 Bütün türklər birləşsin, bu birlikdə Elxan
 Səltənəti dirilsin, türk xaqanı Altundağ
 Ətəyində donatsın parlaq, uca bir otaq...
 Qaraqurum cənnəti yeni başdan şənlənsin,
 Türk yurduunun şanları, türk elinin duyğusu
 Əski yolda yaşasın, əski şeylər dinləsin.
 Şərqə, qərbə yürüsün Oğuz xanın ordusu,
 Əski yolda fəğfurlar, şahlar, çarlar, sultanlar
 Vergi versin xanlara, vergi alsın xaqanlar,
 Ey oymaqlar, alaylar birləşəlim, türk bir soy
 Olduğunu hər kəsə hər tərəfdə anlatsın.
 Hankı millət, hankı bəy, hankı oymaq, hankı boy
 Baş əyməzsə, başını mizrağımız patlatsın.
 Türk bir millət, bir ordu, qatılmayan qaçaqdır;
 Yasamızda yazılı: "Hərbdən qaçan alçaqdır".
 Ulutaş xan söylərkən gənc Timuçin qarşıda
 Bu xütbənin ruhunu diqqət ilə dinlədi.

Bu gənc sonra Cengiz xan olub çıxdı meydana,
 Böyük işin pək yaqın olduğunu göstərdi.
 Türk ayağı nərəyə basmış isə yürüdü,
 Altun ordu yenidən Altun yurdu bürüdü.

"Qızıl alma"dan

ƏRGƏNƏQON

Biz türk xanın beş oğluyuz,
 Gök tanrının öz quluyuz,
 Beş bin yıllıq bir orduyuz,
 Turan yurdu toprağımız.

Aq ordumuz sola getdi,
 Üç xaqanlıq təsis etdi;
 Medi, Şumer, Akkad Hitdi
 Bu üç şanlı oymağımız.

Birincisi Azərbaycan,
 İkincisi Kəldanistan,
 Üçüncüsü Ərzi-Kənan,
 Fısqırdı üç qaynağımız.

Gök ordumuz sağa vardı,
 Çini başdan-başa sardı,
 Hiyunq-nular bu xanlardı!
 Sədd olmadı tutağımız.

Qara ordu getdi, İsgit
 Ölkəsində yaptı bir Çint,
 "Atilla ol Şalona git",
 Sözü oldu adağımız.

Qızıl ordu dağı aşdı,
Əfğanlarla çox savaştı,
Bir alayı Hində daşdı,
Sind oldu bir irmağımız.

Sarı ordu təkisi durdu,
Şəhər yaptı, çiftlik qurdu,
Uyğurların bu üç yurdu
Qaldı ana toprağımız.

Yücə tanrı Oğuz xanı
Göndərərək Türk xaqanı,
Birləşdirdi beş Turanı,
Doğdu günəş sancağımız.

Oğuz xandan sonra xanlar
Qazandılar yücə şanlar.
“Şahnamə”də bir xoş anlar
Olmalıdır sorağımız.

Yıllar keçdi, bir an gəldi,
Türk təxtinə Elxan gəldi,
Sağdan, soldan düşman gəldi,
Qurulmuşdu tuzağımız.

Verilmədi bir dəm soluq,
Qanlar axdı uluq-uluq,
Öldü bütün çocuq-çoluq,
Xan, bəy, çəri, uşağımız.

Yalnız Nuxuz ilə Qayan,
İki qızı alıb yayan,
Bir sarı dağa atdılar can,
Bunlar oldu qaçağımız.

Dağdan-dağa həp gizlicə
Yürüdülər beş-on gecə,
Bir dan vaqti qayət incə
Bir iz oldu uğrağımız.

Bu iz yolu çox uzatdı,
Sonra Ala keyik çatdı,
Bir dik yardan bizi atdı,
Qanadı hər bucağımız.

Bir də baqdıq yaşıl bir bağ,
Hər tərəfi bir yücə dağ,
Geniş, fəqət sıqı bir ağ¹
Dedik: “Nə xoş bu ağımız”.

Ala keyik çayır yerdə,
Yavrusunu əmzirirdi,
Bizi gördü, məmə verdi,
Oldu ana qucağımız.

Dört yüz sənə burda qaldıq,
Keyik artdı, biz çoxaldıq,
Çıqamadıq, işə daldıq,
Pək şənləndi qonağımız.

Alma, ərik çoxdu, yedik.
Dəmir bulduq, örs işlədik,
“Bir gizli yol bulsaq!-dedik
Dağ dələrdi bıçağımız”.

Qurtdan xali ikən bu yurt,
Bir gün peyda oldu bir qurt
Bir keyikə atdı avurt
Gördü çoban yamağımız.

¹ Ağ - tor, hörümçək toru

Qurt bir dəlik buldu, getdi,
Bir dəmirçi təqib etdi.
Ocaq yaxdı, daş əritdi,
Açıldı yol qapağımız.

Böyük sevinc, böyük müjdə!
Bayram yapdı kənddə, köydə:
Torun, oğul, baba, dədə,
Böyüyümüz, ufağımız.

Dəmirciyə "Boz qurt" dendi,
Xan tanıldı, tac geyindi,
Yoldan öncə kəndi endi,
Sağ əlində bayrağımız.

"Portaçənə" qurdun adı,
"Ərgənəqon" yurdun adı,
Dört yüz sənə durdun, haydı,
Çıx, ey yüz bin mizrağımız.

Oldu sana Qaf bir eşik,
Tarix qaldı dəlik-deşik,
Artıq yetər, bu daş beşik,
Oldu körpə yatağımız.

Uzaqlarda boş ölkələr,
İssiz yurdlar səni bəklər,
İştə Qıpçaq, iştə Kaşğar,
Ta qarşıda Gök dağımız.

Tarxan dağı gözlər səni,
Tanrı orda sözlər səni,
Dört əsrdir özlər səni,
Tukin dağda otağımız.

Turan əski topraq bizə,
Hind bir altın qonaq bizə,
Çin köşkləri qışlaq bizə,
Tuna boyu yaylağımız.

Yunis kibi çıxdıq Hutdan,
Böyük yurda kiçik yurtdan,
Keyik girdik, doğduq qurddan,
Qılınc oldu orağımız.

Sartlıq getdi, uğurlandıq.
Soyumuzla qürurlandıq,
Şamanlardan uğurlandıq,
Pirlər oldu yardağımız.

İlk yayıldıq Beş balığa,
Qaraqurum, Almalığa,
Çin başladı zorbalığa,
Əzdi onu toqmağımız.

Sağa-sola getdi ordu,
Hində, Ruma bir baş vurdu,
Altın yurdda düzən qurdu,
Yenə əski yasağımız.

Alplarımız girdi hərbə
Düşmənlərə atdı zərbə.
Şimal, cənub, şərqə, qərbə
Aqın etdi qısracağımız.

Türk ayağı hankı yurda,
Basmışsa, baş əydi qurda
Göy xan orda, Ağ xan burda
Dedik, getdi ayağımız.

Tümen Çinə aqın etdi,
Əfrasiyab Ruma getdi,
Tomris adı göyə yetdi,
Xosrov oldu tutsağımız.

Tələləri aq türkmanı
Toplamışdı Toğdun xanı
Çapul¹ etdi əşkat yanı
Sevinç adlı soğdağımız.

Elxan Muqan Bilgə kağan,
Qəznəvidən Mahmud sultan,
Səlcuqlardan Alp Arslan xan
Birər şanlı qoçağımız.

Əsgərliyi gördü tatsız,
Xarəzm şahı oldu "Atsız",
Bu gün Xaqan, dün bir adsız,
Böylə qayar qızağımız.

Tunquz Çinə xaqan oldu,
Xatay türkü üryan oldu,
İlk düşünən Gurxan oldu,
Birləşməli ocağımız.

Cengiz bunu tasarladı,
Dört bucağa ilqarladı,
Türk soyunu toparladı,
Turan oldu öz bağımız.

Oğuz xandan bəri mühməl²
Qalmış idi böyük əməl,
Uca dilək uzatdı əl
Ələ keçdi arağımız.

¹ Çapul - yağma, talan

² Mühməl - tərək edilmiş, diqqətdən kənar qalmış

Gökdən uca yıldızımız,
Bir dövr açdı hər xızımız
Atilla bir quğuzumuz
Teymurləng bir qazağımız.

Fateh aldı İstanbulu,
Babur Hində əydi yolu,
Nadir sarsdı sağı, solu,
Oldu bu son taslağımız.

Bundan sonra tale döndü,
Yıldızımız yenə söndü,
Qarşımızda rus göründü,
Kəsildi yurd ortağımız.

Kırım, Qazan hədəf oldu,
Tuna, Qafqas betər oldu,
Türküstanda nələr oldu,
Eşitmədi qulağımız.

Yurd girincə yad əlinə
"Ərkənəqul" oldu yenə
Çıqmazmı bir Portaçənə,
Nurlanmazmı çıraqımız?

"Qızıl Alma"dan

Əli Canib bəyin əsərlərindən nümunələr

TURANIN YOLU

Üfüqlər uyurkən dan yeri atdı,
Gecələrdən qorqan, gizlənən şeylər
Çıxdı kölgələrdən həp birər-birər,
Səhərin nuruna bir az nur qatdı...

Qarşımdakı dağlar böyük, qat-qatdı.
 Çıxdım, çıxdım düşər kibiydi hər yer
 Dedim: "Yüksəlişlər böylə isə əgər,
 Alçaqlarda bəni nələr aldatdı?"
 Dağlar cavab verdi, dedi: "Türk oğlu!
 Daha çıx yuqarı, baş döndürücü
 Uçurum da olsa, yetər Türk gücü".
 Çıxdım, çıxdım, günəş büsbütün doğdu
 Altın saçlarıyla zülməti boğdu:
 Göründü uzaqdan Turanın yolu...

YAPRAQ

Anıyordum baharı çırpınaraq,
 Düşdü bir gölgə şey avuclarıma:
 Baqdim ölmüş zavallı bir yapraq...
 Ey xəzan! Artıq intiqam alma
 Şimdi zülmətləriylə hayqıracaq
 Sana xüsrən baqışlı mai¹ səma.
 Bu xəzan bəlli çəq fidan qıracaq,
 Örtəcək dallarıyla yollarımı...
 Sən fəqət söylə, ey gözəl yapraq,
 Söylə çəhrən qədər ölüm sarımı?

YILDIRIM

Yaşıl dənizləri bir gizli rişə örtərkən,
 Məsafələrdə sənər incə, kölgə bir yelkən.
 Urar ağaclara bir uyqu, hasta bir rüzgar,
 Ərir, dumanlaşır avarə hisli yapraqlar.
 Və ansızın şu bəyaz sisli asımanı boğar.
 Böyük, fəci, əbədi zərbə-zərbə isyanlar...
 Sükutə düşmənim, ey dev sədəsi, bən artıq,
 Bütün bu matəmi həşəmətimlə əz, yaq, yıq.

¹ Mai - mavi

Gurulda, xırpala, bir şey buraqma, ağlatma,
 Saqın bu qəhr edən avazə mərhəmət qatma!...
 Sükuta düşməməm ay yıldırım ki bir zərbən
 Susan qaranlığı çıldırtır, inlətir, birdən.
 Bu hasta sahədə tufanlar istiyorsun əgər,
 O qanlı qutusun bir dəqiqəcik bana ver!...
 Hər əzi hər mütəmədi sükuti parçalayım,
 Bu ökrürlüklü qaranlıqdan intiqam alayım.
 Bütün üfüqləri örtsün xuruş edən qanlar,
 Böyük, fəci, əbədi, zərbə-zərbə isyanlar...

QAVAL

Boş bir üfüq, bənizi uçuq bir hilal,
 Kainatın qəlbi durmuş kibi bir şey, bir yoqsulluq, bir məlal.

Bir yoqsulluq, bir məlal, sonra bir sərsəri səs...
 Bir quzucuq qeyb olmuş, anasını arıyır,
 İn, ey çoban tərpedən, qavalını bir az kəs,
 Ovaları pək xain qaranlıqlar sarıyır.

Bən istəməm, ey sevimli gənc çoban,
 Ürkütməsin səni qorqu bayquşu.
 Gecələrə lakin qanma, aqa can,
 Bir qurt saqlar hər enişi, yoquşu.
 Toplandı mı quzuların?
 Fəqət yenə gətir yarı n.
 Bir çınqıraq çalar, sükun ürpərir,
 Sürü yürür, yürür, tuzlanır, ərir...
 Artıq hər şey sinər uzaq dağlardan,
 Dökülür qırlara yorğun bir fəğan.
 Bana anlat, duyuyorsan, ay hilal!
 Gecələrə nə söylüyor bu qaval?...

Nə söylüyor? Yaqın, uzaq, qapqara
 Yoqluqlardan matəm yağan qırlara?

Küskün deyil, şən heç deyil, ya Rəbbi!
Yuvasından düşən yavru quş kibi.
Bilməksizin çırpınıyor, inliyor,
Onu yalnız məchul bir şey dinliyor...

Bana anlat, duyuyorsun, ey hilal,
Gecələrə nə söylüyor bu qaval?
Məşhəddən ta Ağ dənizə cəsəd, qan
Sürükləyən vardara bir cavanmı?
Yoqsa gözəl Səlanikin o yaman,
O vəfasız qürubuna
Neyçin bayqın gözlərin
Görməksizin baqıyor?
Bəni yenə bir dərən
Zalim şübhə yaqıyor.

Ax, ey hilal, Rumelidə camelərə taqılan,
Yerə, göyə hakim kibi cıqlıq saçan naqislər.
Bəlkə sənin qulağımı sağır etmiş bu fəqan?
Əsrlərdən aqşamlar bir əzəli yadigar
Demək sana əbədi yabancı..
Bu böylə isə.. pək acı..

Bu böylə isə, ey tufanlar, başdan-başa aqınız!
Türkə müti olmadıqca qərbi, şərqi yaqınız!

Şərqin üfüqləri

Daldım gözündə vəhm uyuyan susmuş üfqünə,
Ey Şərq, qanmadınmı əsrlərcə uyquna?
Hala¹ xüşuə qübbələr ən hisli bir pənah,
Hala minarələrdə təvəkkül deyən bir ah,
Hala qovuqlarında ötər bayquş evlərin,
Hala köpək sədaları sərpir soqaqda kin,
Hala xürafələr yaşatır hər çürük qəfəs,

¹ Hala - Osmanlı türkcəsində; hələ də

Hala beşik qıcirtısı, hala o tozlu səs...
Yüksəlməyən təzərrütün, ey Şərq, bitmiyor,
“Həyyə ələl fəlah”ını göylər eşitmiyor.
Sönsün səmalarında sükun işləyən səhər,
Dönsün zəminlərində də üsyana səcdələr.
Diz çökməsin sağır göyə öksüz duaların.
Yaqsın bütün üfüqləri artıq bələlərin.
Hər zülmü, qəhri boğmağa bir parça qan yetər...
Ey Şərq, oyan, yetər, yetər ey Şərq, oyan, yetər!...

QIŞ DUASI

Görüyordu yağmurlardan yorğun düşən ovalar
Bir bulutun ta ucunda işıq gözlü rüyalar.
Hər dərədə qoşuyordu şimdi sazlı bir ada,
Qeyb olmuşdu həyat buluş, bükül rəngi-yoqluqda...
Baqdim yerlər yıqandı, qayalıqlar bəyazdı,
Bəlli, həyat olmamışdı, fəqət ümid pək azdı.
Diqqət etdim: ağaclarda yazın vardı bir yadı,
Hənzür sönmüş, uçuyordu ishaqlarım fəryadı.
Lakin nə sürü izi vardı, nə bir mələmə,
Hər səs şimdi bürünmüşdü bir görünməz ələmə.
Batan günəş, şuracıqda vurmuşdu bir təpəyə,
Qoşdum, ta üstünə çıxdım: “Altun dağmı bu?” deyə,
Lakin yoqdu nə qurultay, nə Elxan otağı,
Örtülmüşdü kəfən kibi bəyaz qarla toprağı.
Dedim: “Tanrı, yaşıl yurda yaqışmıyor solğunluq,
Yaqışmıyor bu qarə qış, yaqışmıyor bu soğuc...
Ona sən ver yenə qəlbi atəş dolu bir bahar,
Milyonlarca anası yoq quzuları var, duyar,
Milyonlarca quzuları qorqunc yola sapmasın,
Acı, Tanrım! acı, acı.. zalim qurdlar qapmasın...”
Baqdim: hər yer şənlənmişdi, üfük qızıllaşmışdı,
Altun ordu kibi günəş mavi göyə təşmişdi.

QURBAĞALAR

Şimdi göllərdə süzölmüş, uyuyan gözəllər var,
 Bu gözəl gözlərin üstündə yaşıl qurbağalar.
 Çiziyor kölgəli durğun suya bir gizli ələm,
 Hər qovuc saqlıyor artıq əbədi bir matəm,
 Hər qovuc şübhəli, qorqunc.. əriyor şimdi həyat,
 Gölüyor hasta söyüdlərdə həzin bir heyhat!...
 Hər tərəf kölgəli, baygın... Bu hər aqşam böylə
 Örtünür göllər uzun, şahiqəli nisyanlar ilə...
 Və bir az sonra qəmər gökləri yaldızlarkən
 Hayqırır qurbağalar sisli, qaranlıq gecədən,
 Hayqırır gizlicə bir şey mütəvəhhiş¹, əsəbi
 Dalların tibqı mırıldandığı bir ninni kibi..
 Bəlkə bir gizli şikayət.. və bir az bəlkə niyaz²,
 Ah, lakin bu duman vəhələr əsla doyamaz.
 Göməcəək onları nisyanlara avarə sükut
 Zöhrələr hər gecə göklərdə sönərkən məbhut.³

KƏLƏBƏK

Mavi bir kölgə uçdu pəncərədən,
 Baqdim, avarə bir küçük kələbək.
 Yaramaz gəldi kim bilir nərədən?
 Bəlli yorğundu, bir vərəmli çiçək
 Kibi sərpildi lampanın yanına.
 Bir duman uçdu getdi titrəyərək,
 Anladım qıydı yavrucuq canına
 Söylə, ey mavi kölgə, söylə əgər
 Bir ölümdən də fənasa bana
 Şu qaranlıq, şu kimsəsiz gecələr.

¹ Mütəvəhhiş - qorxmuş

² Niyaz - yalvarış

³ Məbhut - şaşqın

SOQAQ FƏNƏRİ

Ölü bir camdan ağlayan qorqu
 Eniyor sərsəri və boş gecəyə.
 Qaldırımlar bütün sükut, uyqu...
 Hər divar, hər qovucda şimdi yenə
 Bir böyük göz niyaz edər, ağlar
 "Dinsin artıq bu gizli şübhə", - deyə.
 Qorqarım saqlanır həyulələr...
 Bana der: "İştə bir səhifə oqu,
 Sarı gölgəmdə hasta qəlbin var
 Ölü bir camdan ağlayan qorqu".

Vaqifin əsərlərindən nümunələr

VAQIF

Molla Pənah Vaqif Ağstafanın yaqımında Həsənsu adlı köydə təvəllüd etmişdir. Çocuqluqdan şeirə həvəsi olduğundan, gənc ikən şeir yazmağa başlamış.

1722 tarixdə Gürcüstanda vaqə olan qarışıqlıq münasibətilə Qarabağa hicrət etmiş və abidar kəlamı və tələqət lisanı sayəsində az zamanda əhali arasında böyük hörmət qazanmışdır. Sonra Qarabağ xanı Pənah xanın və sonra İbrahim xanın müqərrəblərindən olmuş.

İran şahı Məhəmməd şah Qarabağa hücum edərkən İbrahim Balakən kəndinə qaçmış, Məhəmməd şah isə səhəri zəbt və İbrahim xanın müqərrəblərini qətl etdirmişdi. O cümlədən Molla Pənahı və oğlu Əli Ağanı həbsə almışdı. Məhəmməd şahı kəndi nökrəri gecə qətl etdiyi üçün sabahına Molla Pənah həbsdən azad olmuşdur.

Fürsətdən istifadə edən İbrahim bəyin qardaşı oğlu Mehrəli bəy Qarabağ xanlığını ələ keçirmiş və İbrahim bəyin sair dostlarını qətl etdirmiş və o cümlədən Vaqifi və oğlu Əliəğayı da qətl etdirmişdir. Qəbri Şuşada ziyarətə gəhdir.

GÖRMƏDİM

Bən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim,
 Hər nə gördüm əyri gördüm, özgə babət görmədim,
 Aşınalar ixtilatında sədaqət görmədim,
 Beyəti-iman, iqrarü dəyanət görmədim,
 Bivəfadən lacərəm, təhsili-hacət görmədim.
 Xah sultan, xah dərvişü gəda bilittifaq
 Özlərin qılmış giriftari-qəmə dərdü fəraq,
 Cifeyi-dünyayədir hər ehtiyac və iştiaq,
 Bunca ki etdim tamaşa, sözlərə asdım qulaq,
 Kizbü böhtandan savayı bir hekayət görmədim.
 Xəlqi-aləm bir əcəb düstur tutmuş hər zaman:
 Hansı qəmli gönlü kim, sən eylər olsan şadiman
 O sənə, əlbəttə ki, bədguluq eylər bigüman,
 Hər kəsə hər kəs ki etsə yaxşılıq, olur yaman,
 Bulmadım bir dost kim, ondan ədavət görmədim.
 Alimü cahil, müridü mürşidü şagirdü pir
 Nəfsi-əmmarə əlində sərsəbir olmuş əsir,
 Həqqi batil eyləmişlər, işlənilir cürmi-kəbir,
 Şeyxlər müfsəddir, abidlər əbusə qəmtərir,
 Heç kəsə də həqqə layiq bir ibadət görmədim.
 Eyləyən virərə Cəmşidi-Cəmin eyvanını
 Yola salmış bəlkə bəzmi-işarətin çəmdanını,
 Kim olubdur ki, onun qəm tökməyibdir qanını,
 Dönə-dönə imtahan etdim fələk dövrənini
 Onda bən bir əksilikdən geyri adət görmədim.
 Hər kişi hər şeyi sevdi onu behtər istədi.
 Kimi təxtü, kimi tacü, kimi əfsər istədi;
 Padşahlar dəmlədən təsxiri-gisur istədi,
 Eşqə həm çox kimsə düşdü, vəsli-dilbər istədi,
 Heç birində aqibət bir zövqi-rahət görmədim.

Gün kibi bir şəxsə gündə xeyir versən, səd həzər
 Zərrəcə etməz ədayi-şükri-nemət aşikar
 Qalmayıbdır qeyrətü şərmü həya, namusü ar

Dedilər ki, etibar və etiqaq aləmdə var,
 Ondan ötrü bən də çox gəzdim nəhayət görmədim.
 Bən özüm çox kuzəkəri kimyagər eylədim,
 Sikkələnidim qubari-tirəni zər eylədim,
 Daneyi-xarmöhrəni bərabər eylədim,
 Qarə daşı döndürüb yaqut əhmər eylədim,
 Qədrü qiymət istəyib qeyr əz xəsarət görmədim.
 Müxtəsər kim, böylə dünyadan gərək etmək həzər,
 Ondan ötrü kim deyildir öz yerində xeyrü şəh,
 Alilər xaki-məzəllətdə, dənilər mötəbər,
 Sahibi-zərdə kərəm yoqdur, kərəm əhlində zər
 İşlənən işlərdə əhkamü ləyaqət görmədim.
 Göz ağardı, rüzgar oldu gün-gündən siyah
 Etmədim səd heyf kim bir mahi-rüxsarə nigah,
 Qədr bilməz həmdəmilə eylədim ömrü təbah.

Vaqifa, ya rəbbəna, öz lütfünü eylə pənah,
 Səndən özgə kimsədə lütfü inayət görmədim.

NEYLƏYİM ?

Bayram oldu, heç bilmirəm neyləyim,
 Bizim evdə dolu çuval da yoqdur.
 Düyülə yağ hamı çoxdan qurtarıb,
 Ət heç ələ düşməz, motal da yoqdur.
 Allaha biz imişik naşükür bəndə,
 Bir desəm dəxi qoymazlar kəndə
 Xalq batıb noğula, şəkərə, qəndə
 Bizim evdə axta zoğal da yoqdur.
 Bizim bu dünyada nə malımız var,
 Nə də evdə sahib camalımız var,
 Vaqif, öyünmə ki kamalımız var,
 Allaha şükür olsun, kamal da yoqdur..

Dostu Vidadiyə:

Ey Vidadi, yenə xan qulluğunda
 Qaim olub nə qiyamət eylərsən?
 Yaman gözdən Allah özü saxlasın,
 İxlasıyla, kişi, xidmət eylərsən.
 Belə dursan o qapıda qış və yaz,
 Yetişərsən bir çörəyə sərəfraz
 Bu doğru yolundan əyilsən bir az
 Yəqin bil ki, çox xəyanət eylərsən.
 Bizim hərəmlərdir Quran oquyan,
 Üstündə-başında ənbər qoquyan,
 Olar deyil örkən çatı toquyan,
 Kimin için kimə nisbət eylərsən?
 Qapı da uzadır uzun gələn.
 Səyaq dur! tavuğa yedirmə dəni,
 Övrət döyə-döyə öldürür səni,
 Nə belə yatarsan, gəlfət eylərsən.
 Xoş halına sənün uzun dırnağlı,
 Baldırı çirməkli, yalın ayağlı
 Yorğanı, yasdığı tozlu toprağlı,
 Həmdəmilə hər dəm söhbət eylərsən.
 Axşam-sabah durar əlində çatı,
 Buzov bağlar, gələr tumarlar atı,
 Palçığa bulanır sur-sifəti,
 zadəsində ülfət eylərsən.
 Əli murdar gedər xəmir yoğurar,
 Cadu pitik ilə uşaq doğurar,
 Söz xəbər alanda çır-çır çıxırar,
 Qulaqların batar, heybət eylərsən.
 Əllərin, yüzlərin yuduqları yoq,
 Əsl çobandırlar, düdükləri yoq,
 Onlar ilə hər dəm söhbət eylərsən.
 Belə olur tərəkəmə oymağı,
 Özgəyə yedirir yağı, qaymağı,
 Qatığına sən qənaət eylərsən.

Günün qulağı ta orada batar,
 Meyitlə bürünüb cəstətən yatar,
 Eyi şeylərin tamam özgəyə satar,
 Əgər yanın bir dəm xəlvət eylərsən.

TÜFƏNG

Dəhrdə oldu bana dildar, dilbər bir tufəng
 Xoş qədi ayineyi-simü səmənber bir tufəng
 Çəkdi dudi-ahimi ta çərxi-çənber bir tufəng
 Canıma atəş salıb yaqdi sərəsər bir tufəng
 Yanə-yanə qaldım, olmadı müyəssər bir tufəng
 Qıvrılır gönlüm tufəngdən dəm vuranda mar tə
 Od çıxar ağzımdan ol dudilə çaqmağı-barutun
 Külleyi-əşki atar çeşmim şərari nar tək
 Müşki barut ətrilə həm türreyi-tərrar tək,
 Etmədi dimağımı mütləq müləttər bir tufəng.

Bu Qarabağ içrə çox çıqdım tələb meydanına,
 Müşkül oldu çünki yol bulmaq onun imkanına,
 Eylədim bu müşkülü izhar Şirvan xanına
 Göstərib lütfü kərəm mən bəndeyi-fərmanına,
 Etdi vədə ol şahinşahi-dilavər bir tufəng.
 Bavər etdim vədəyə bən gəldim, o da həm gələ
 Gəlmədi, ama gözüüm yollarda qalmışdır hələ
 Nalişimdən hər zaman düşdü zəminə zəlzələ
 Derlər ol bəylərbəyi həm axtarı düşməz ələ,
 Qəhətə çıqmışdır məgər, Allahü əkbər, bir tufəng?
 Hər kim istər kim vücudi mərəkə ara gərək,
 Kəndi zatından silah, əsləhə ələ gərək,
 Gülləsilə xuni-ədə tökməyə sevda gərək,
 Gər tufəng olsa bizə, mümtazü bihəmta gərək,
 Vaqifa, yoxsa deyil, məqlubumuz hər bir tufəng.

Hacı Seyid Əzimin əsərlərindən nümunələr

HACI SEYİD ƏZİM ŞİRVANI

Hacı Seyid Əzim Şirvan şəhərində təvəllüd etmiş və hələ 15 yaşında ikən təhsili-elm məramilə Bağdad şəhərinə getmiş və orada zamanəmizə əlزام elmləri kamalınca təhsil etdikdən sonra Şam, Mədinə və Misir tərəflərini bir xeyli zaman dolaşmış və sonra yenə vətəni olan Şirvana azim olmuşdur. Mərhum ziyadəsincə fətin¹, müstəid² və nəhayət mütəəssib³ və millətin uğrunda birinci fədakar olmuşdur. Vətəndaşlarını bunca alovda, qəflət və cəhalətdə gördüyündən dolayı mütəəssir olduğu üçün onları girdabi-zillət və səfalətdən qurtarmağa çalışmış və onlara qızğın və atəşin moizə və nəsihətlər etdikdə xalq onun gözəl və hikmətamiz sözlərinə əhəmiyyət verməyib və əlavə bəzi alimnümaların təhrik və tərgibilə o cənaba gah "kafir", gah "həkəmi"⁴ deyə ondan nifrət etmişlər. Böylə ki, gözəl və sadə bir lisanda yazdığı səvani-əhvalından⁵ anlaşılır.

Vaze həml etdi çün bəni mader
Pədərim dari-xüldə etdi səfər.
Adımı qoydular çü Seyyid Əzim,
Düşdü bəhri-ğəmə bu dürri-yetim.
İki yüz əlli bədə həzar
Əsri-sultan Məhəmməd Qacar,
Rumə Əbdülməcicid idi sultan,
Oldu darəl-viladətım Şirvan.
Hansı Şirvan? O gülüstani-qədim,
Ki onda Şirvanşəhilər oldu müqim.

¹ Fətin – açıq zehnlı, açıq fikirlı

² Müstəid – istedadlı, qabiliyyətli

³ Mütəəssib – təəssübkeş

⁴ Həkəm – münsif, hakim

⁵ Səvani-əhval – cəyni əhval-ruhiyyə

Oldum ol gün ki, çardəh salə
Düşmədim fikri-dövlətü malə,
Eylədim arifanə kəsbi-ülum,
Gah Bağdad məskənim, gah Rum
Eylədim Misir, Şamda mava
Gah yerim Yəsrib oldu, gah Bətha,
Oxudum sərf, nəhv, fiqh, üsul,
Hikmətü heyət eylədim məhsul.

Ta ki müstəcmeyi-fünun oldum
Nəzəri-əhli-əsrə şum oldum.
Olmadı bəndə çünki malü mənal
Bana öz elmim oldu vizrü vəbal
Eylədim taki hər büsatə güzər
Bəni gördükcə xəlq söylədilər:
"Budu gəldi səfahətin kanı,
Hacı Seyyid Əzim Şirvani"
Kürreyi-ərzi fərz edir səyar,
Zəlzələ başım bilibdi buxar
Söyləyir Şəmsi qütbi-ələmdir
Fələk nəhmi-ərşi-əzəmdir.
Bir görün ki, olubdu bu cahil
İnqilabi-ənasirə qail,
Söyləyir gah su həvayə dönür,
Ki, həva su olub səmadan enir.
Allah Allah! Bu küfrü-tüğyandır,
Demək olmaz ki, bu, müsəlmandır.

Bunu təlqin edib sənə şeytan
Şəri pak Məhmədidən utan!
Hükəma qövlinin nədir səməri?
Qalmasın filosofların əsəri
Var cahanda gözəl hekayətlər,
Neçə min nəzənin rəvayətlər,
Nəzmi-qeyli-qisseyi Güləndamı
Eylə məlum eşqi-Bəhramı.

De, Koroğlu, cahanı canə gətir,
Qıratın vəsfini bəyanə gətir.
Söylə nəqli-Qəribdən hərdəm,
Ki, onun yarı idi Şahsənəm,
Eşidənlər kəlamın olsun şad:
Söyləsinlər ki, mərhəba ustad!
Qala aləmdə yadigar sözlün
Ola sovqat hər diyarə sözlün
Çünki gördüm hərifinə-raqabil
Özümü imda eylədim cahil.

Xoş məsəldir bu kim, "palasə бүrtün,
Getsə hər yanə el, o səmtə sürün".
Sana saz olmasa zəmaneyi-fən,
Özünü saz qıl zəmanəyə sən.
Mərifət şərhin etmə nadanə
Səni eylər hesab divanə.

Mərhumun fətanət¹ və istedadından əlavə, qüvveyi-şeriyəsi o qədər mətin və kəskin idi ki, hər bir maddəyi, fikri qələmə alırkən sühulətlə² aydın bir tərzdə nəzmə çəkərdi. Cahiliyyətdən naşi³ sünni, şiə namilə islamdaşlarımızın arasında olan cahilənə ixtilaf və mübahisələrini tərki edib, bəradərvar⁴ bir-birlərlə rəftar etməyi tövsiyə edərdi. Böylə ki, divanında çox yerdə bu mətləbə işarə olunubdur və bu ixtilafın və nifaqların səbəbini bəzi riyakar şəxslərdən bildiyi üçün onları tulani⁵ həcv və zəmm⁶ etmişdir:

Ali-vəsfin edərsək çəkməsin həcv ömürdən əl
Əlhi-xəsm⁷ olsun ruzi-məhşərdə ömür, vaiz!

Seyid Əzim 1890-cı sənədə vəfat edib. Qafqazlılar böylə böyük ədib və müəllimlərini qayıb etdilər. Türbəsi Şirvandır.

¹ Fətanət - zəhin açıqlığı, dərrakə

² Sühulət - asanlıq, üsulluluq

³ Naşi - irəli gələn, nəşət edən

⁴ Bəradərvar - qardaş kimi, dostyana

⁵ Tulani - sürəkli, uzun-uzadı

⁶ Zəmm - birinin eybini söyləmə

⁷ Xəsm - düşmən, güzəşt

Mövti-cismani¹ ilə sanma bənim ölməyimi,
Seyyida, ölmərəm, aləmdə səsim var bənim.

NAZİMƏ MƏKTUB

Ey Həsən bəy, müəllimi-dana!
Ey edən əhli-aləmi əhya!
Ki, bu məktub kim, xəyalımdır,
Əhli-Qafqazə ərzi-halımdır.
Əlsalam, ey əhaliyi-Qafqaz!
Ey rəisani-vacibəl-ezaz!
Bu qədər dərd kim olur hadis
Ona bielmlik olur bais.
Bir bələdir bu dərdi-nadani,
Ki, onun olmayıbdı dərmani.

Dərdimizdir bu dərdi-nadanlıq
Ki, tutubdur bizi pərişanlıq
Kişinin olmadısa dünyası,
Barı lazımdır olsun üqbası.
Bizdə nə axirət, nə dünya var
Olmuşuq bir yaman bəlaya düşar.
Hər vilayətdə var beş-on kəsəbə,
Əlli min seyyid, axund, tələbə,
Əlli dərviş, əlli mərsiyəxan
Hamının sözləri tamam yalan.
Əlli min suxtə, əlli min sail,
Əlli min hoqqabazi-naqabil.
Hamının fikri xəlqi soymaqdır.
Quru yerdə bu xəlqi qoymaqdır.
Şiəimiz sünniyə edər töhmət,
Sünnimiz şiədən edər qeybat.

¹ Mövti-cismani - cismən ölmək

Bizi puç etdi şia, sünni sözü,
 Əhli-islamın oldu kor gözü.
 Bundan əqdəm əgərçi kəsbi-ülum
 Müşkül idi və leyk, ey məxdum!
 İndi işlər çıqıbdır asanə,
 Rəsmi-dünya düşübdür samanə.
 Tapıb övzai-masiva təğyir,
 Göyə çıqmağa xəlq edir tədbir,
 Paraxod oldu gəştiyi-yelkan
 Özgə samanə düşdü xəlqi-cahan.
 Leyk, biz bilmirik göz açmağı
 Köhnə işlərdə qalmışıq baqi.
 Babamızdan nə görmüşük əvvəl,
 Dəxi ondan savayı olmaz əməl.
 Məsələ: bir müəllimi-ələm
 Deyə xurşidi mərkəzi-ələm

Deyə sabit günü, yeri səyyar,
 Zəlzələ bəsin bilirsə buxar,
 Sərh edə gün dutulmağın sözünü
 Deyə kim, ay dudur günün yüzünü,
 Deyəcəklər ki, cümlə kafərdir.
 Bu şəqi münkiri-peyəmbərdir.
 Bu nədəndir? Savadımız yoqdur,
 Elmdə ictihadımız yoqdur,
 Bixəbər qalmışıq şəriətdən,
 Başımız çıqmır elmi-hikmətdən.
 Olmuşuq misli-tənbəli-Bağdad,
 Edirik cümlə bəxt əlindən dad.
 Zinəti-şəxs elmi-ürfandır,
 Elmsiz şəxs misli-heyvandır.

XAN VƏ DEHQAN

Bir əkinçi gedirdi məstanə
 Yolda bu rast gəldi bir xanə.
 Xanı görcək yazıq baş endirdi,
 Gör onu xan nə günə dindirdi.
 Dedi: "Ay it, kənara çıq yoldan,
 Nə çıxırsan donuz kimi koldan?"
 Gördü bu iltifatı çün xandan
 Zövqdən oldu gül kibi xəndan.
 Evinə daxil oldu xürrəm, şad
 Övrəti gördü onda vəcdi-ziyad.
 Dedi: "Bu behcəti sürürə səbəb
 Tez bəyan et görüm nədir mətləb?"
 Dedi: "Bəylər yanında xani- kubar
 Yoldan ikram ilə edirdi gūzar.

Dayanıb xanə eylədim kürnüş,
 Bəni dindirdi xani-sahibhüş.
 Dedi: "Bu olmaz, ey büləndəxtər,
 Səni xan dindirə edim bəvər".
 Atılıb düşdü bir zaman dehqan
 Havası sakit oldu, qıldı bəyan.
 Dedi ki, xan dedi: "Çıq, it, yoldan
 Nə çıxırsan donuz kimi koldan?"
 Bizə xan iltifatı peydadır,
 Bir səadətdi, feyzi-üzmadır.
 Bizə bu vəch iftixar olsun,
 Nəsli-bəəlnəsil yadigar olsun.

SƏLAMƏT VƏ NƏDAMƏT

Cəfər ey ahuyi-biyabanım,
 Ey biyabani-dildə ceyranım!
 Var cahən içrə bir neçə işlər
 Nəzərə ibtidadə xoş görtünər.
 Lakin axır verər nəticə yaman
 Buna şahiddir Ayeyi-Quran.
 Var idi bir maral çox ətşan¹
 Gəldi bir çeşmə üstə ol heyvan.
 Bu təmənnə ilə ki, su içsin,
 Su içib çeşmə sarıdan keçsin.
 Suyu qıldı nəzər hamən heyvan
 Baqıb öz əksin onda gördü əyan
 Gördü nazik ayağın ol dilxun,
 Dutulub gönlü oldu çox məhzun.
 Gördü buynuzların fəşahətlə
 Xatiri şad olub fəxarətlə
 Pəs bu əsnadə bir neçə səyyad²,
 Düşdülər əvvəl maral qəsdinə şad.

Binəva görcək onları qaçdı,
 Leyk təqdir öz torun açdı.
 Qavdı səyyadlar onu çox tul,
 Olmadı leyk bir murad husul
 Oldular ol şikardan məyus,
 Etdilər çox təəssüfə əfsus.
 Gəldi nəgəh qabağa bir meşə
 Çox qalın meşə, xeyli pürrişə³
 Avçılardan yazıq qurtarmağa can
 Girdi çox meşə içrə ol heyvan.
 İlişib buynuzu budağlara,
 Olmadı pəs nicatına çarə.

¹ ətşan - susuz² səyyad - ovçu³ pürrişə - çox köktü olan

Tutdular avcılar o heyvanı,
 Düşdü dami-hələkətə canı
 Dedi ol binəvayi-xatirdağ:
 "Ey həqarətlə baqduğım əl, ayaq!

Sən bəni xoş nicatə çatdırdın,
 Ölmüş idim, həyatə çatdırdın.
 Ey fəxarətlə baqduğım buynuz,
 Övci-ərşə buraqduğım buynuz!
 Saldın axır bəni hələkətə sən,
 Vərtəyi-möhnət¹, məlalətə sən.

¹ Vərtəyi-möhnət - daimi əzab

Sabir əfəndinin əsərlərindən nümunələr

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR
1329-1278

Mirzə Ələkbər Sabir 1278 hicridə zilhiccənin birində Şamaxı şəhərində təvəllüd etmişdir. Yeddi-səkkiz yaşından məhəllə məktəbinə davam etmiş və məşhur Seyid Əzimin ən sevimli şagirdlərindən olmuşdur. Daha kiçik ikən şeir söyləməyə başlamış. Pədəri yalnız olduğundan Sabiri dükanına almağa məcbur olmuş.

Atasının vəfatından sonra, 23 yaşında ikən Xorasan, Nişabur, Səmərqənd, Buxara tərəflərini dolaşdıqdan sonra yenə də Şirvana dönmüşdür. Orada təəhhül edərək¹, ticarətlə keçindiyi kibi, əski üsulda gözəl mərsiyə və gəzəl də yazardı. "Molla Nəsrəddin" məcmuəsi nəşrə başladığında Sabir o məsləkdə gözəl şeirlər yazmağa başladı ki, az zamanda islam aləminin hər guşəsində ismi məşhur oldu. Bir çox gənc şairlərimiz onu təqlid edərək nəzirələr yazmağa başladılar.

Sadə lisanımızda yazdığı şeirlər o qədər təbii idi ki, hər kəs onun yazılarına məftun olurdu. Lakin Sabirin həzl² və mizah şəklinə yazdığı şeirlər bir çoxunun xoşuna getmüyüdü, ona görə də gün-gündən Şamaxıda onun düşmənləri çoxalıyordu... Nəhayət, məcburən Bakıya hicrət edib, Balaxanı məktəbində müəllimliklə iştiğal³ etdi və xəstələ-nərək yenə də Şirvana döndü.

1911-də temmuzun⁴ 12-sində bu sevimli şairimiz vəfat etdi. Sabir əfəndi: "Həyat", "Füyuzat", "Rəhbər", "Günəş", "Səda", "Həqiqət", "Yeni Həqiqət" və "Məlumat" qəzetə və məcmuələrində gözəl və abidə əsərlə millətimizin ruhunu və hissini oqşamış və onları doğru və salamət bir yola hidayətə çalışmışdır.

Allah rəhmət eylesin.

¹ Təəhhül etmək - evlənmək

² Həzl - zarafatla deyilən söz

³ İштиğal etmək - məşğul olmaq

⁴ Temmuz - iyul ayı

OQUTMURAM, ƏL ÇƏKİN!

Oğul bənimdir əgər, oqutmuram əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oqutmuram əl çəkin!

Gərçi bu bədbəxt özü elmə həvəskardır,
Kəsbi-kəmal etməyə səyi dəxi vardır,
Bəncə bu işlər bütün şiveyi-kəffardır;
Dinə zərərdir zərər!... Oqutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oqutmuram əl çəkin!

Bəs ki, uşaqdır hələ yaxşı-yaman sanmayıq,
Elmin əbəs olduğun anlamayıq, qanmayıq,
Sair uşaqlar kimi hər sözə aldanmayıq,
Eyləyəm ömrün hədə, oqutmuram əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər oqutmuram əl çəkin!

Eyləməyəm rəhm onun gözdən axan yaşına,
Baxsın özündən böyük öz qoçu qardaşına,
Ölsə də, verməmə rıza şapqa qoya başına,
Kafir ola bir nəfər oqutmuram əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oqutmuram əl çəkin!

Uşaq mənindir baba, dəxli nədir sizlərə?
Kim sizi qəyyum edib hökm edəsiniz bizlərə?
Yatmaram əsla belə dinə dəyəm sözlərə,
Bir kərə qan, müxtəsər, oqutmuram əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oqutmuram əl çəkin!

Qoysanız öz oğlumu mən salım öz halıma,
Sənətimi öyrədir uydurum öz halıma.
Dün bu oxutmaq sözün ərz elədim alimə,
Söylədi: Həza kəfər, oqutmuram əl çəkin,
Eyləməyin dəngəsər, oqutmuram əl çəkin!

Bəsdı, cəhənnəm olun bunca ki aldatmışız,
İmdi beş ildir tamam dinimə əl qatmışız,
Sevgili övladımı kafirə oxşatmışız,
Duydum işin sərbəsər, oqutmuram əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oqutmuram əl çəkin!

Satmaram öz əqlimi siz kibi laməzhəbə,
Razıyam oğlum gedə qəbrə, nə ki məktəbə.
Məktəb adın çəkməyin mələbədir¹, mələbə!
Əlhəzər, ondan həzər, oqutmuram əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oqutmuram əl çəkin!

Bəsdır o bildikləri, kaş onu da bilməsə,
Canıma olsun fəda bir də tüzü gülməsə,
Ta ki o zəhnindəki fikirləri silməsə,
Sanma ola bəxtəvər, oqutmuram əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oqutmuram əl çəkin!

Fikrimi verməm əbəs siz kibi nədanlara,
Sövsq edəsiz oğlumu bir para hədyanlara,
Çünki xəyanətçisiz cümlə müsəlmanlara,
Mənzilinizdir səqər², oqutmuram əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oqutmuram əl çəkin!
Dinə zərərdir zərər, oqutmuram əl çəkin!

¹ Mələbə - oyuncaq

² Səqər cəhənnəm

KİM NƏ DEYƏR BİZDƏ OLAN QEYRƏTƏ!

Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?
Qeyrətimiz bəllidir hər millətə!

Biz qoca qafqazlı igit ərlerik,
Cümlə hünərməndlərik, nərlərik,
İş görəcək yerdə söz əzbərlərik,
Aşiqik ancaq quru, boş söhbətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Çırmanarıq keçməyə çay gəlməmiş,
Başlayarıq qızmağa yay gəlməmiş,
Söz verərik imdi bir ay gəlməmiş,
Asta qaçıb dürtülərik xəlvətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Cümlə cahan yatsa da, biz yatmarıq,
Qeyrəti-milliyəmizi atmarıq,
Əhlimizi başqalara satmarıq
Bir quruşa, bir pula, ya bir çitə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bizdə görünməz nə fəsədü nifaq,
İşləməyə bir-birimizdən qoçaq,
Baq! Budur islamı gətirrik qabaq,
Böyləcə xidmət olunur millətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bir işə min himmətimiz var bizim,
Baq necə cəmiyyətimiz var bizim,
Bunda gözəl niyyətimiz var bizim,

Ay barakallah bu gözəl niyyətə!
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Hankı məkatib ki onu açmadıq?
Hankı sənaye ki para saçmadıq,
Verdiyimiz sözdən uzaq qaçmadıq,
İşlərimiz yetdi bütün surətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Baq neçə darüləcəzə¹, darelm²,
Bir neçə məktəb, neçə asari-elm,
Bizlərik, əlbəttə, xiridari-elm;
Çatmışıq odur ki, belə hörmətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Bizdə nə fələ tapılır, nə gəda,
Bizdə nə sail və nə bir binəva,
Bəxtəvər övladımıza, mərhəbə!
Baş aparıb hər biri bir sənətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!

Etməmiş ifa atalıq mehrini,
Çəkmişik övladımızın fikrini
Ömrümüz olsa, görərik bəhrini,
Onda ki onlar uyacaq sirqətə³
Həbsdə məşğul olacaq işrətə,
Fəxr edərik biz də bütün millətə,
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?!
Ay barakallah bu gözəl niyyətə!

¹ Darüləcəzə - əlillər evi

² Darelm - elm evi, elm mərkəzi

³ Sirqət - oğurluq

QAÇ, AT BASDI!

Qaç oğlan, qaç at basdı! Millət gəlir!
Ötüşdən çıxan bir cəməət gəlir!
Edib cümlə əqvamə səbqət¹ gəlir.
Verib hər kəsə dərsi-ibrət gəlir.
Qaç oğlan, qaç, at basdı! Millət gəlir!

Çəkil, yol ver! At bağı çatlatmışıq,
Vurub yıxmışıq, tutmuşuq, atmışıq,
Capıb qavmışıq, qan-tərə batmışıq,
Yığıb milləti bir yərə qatmışıq,

Müsavət, ədalət, üxüvvət gəlir!
Qaç oğlan, qaç, at basdı! Millət gəlir!

Neçə əsrdir, imdi bilehtimam,
Qoyub nami-milliyətə ehtiram,
Qoçaq əlləşib, çarpışib sübbü şam,
Xüsusən, bu beş ildə son ki tamam

Edib aləmə bəxşi-heyrət, gəlir!
Qaç oğlan, qaç, at basdı! Millət gəlir!

Nədir?! Yoqsa zənnincə etdim xəta?
Sus, etməm xəta, söyləməm nabəca!
Məzah etmiş oldum sanırsan bəsa?
Dodaqaltı gülmək nədir, söylə ya?

Sənə bəlkə bunlar zərəfət gəlir?
Qaç oğlan, qaç, at basdı! Millət gəlir!

Buyur qıl da dünyaya ətfi-nəzər!
Müsəlman kibi kim olub bəxtəvər?

¹ Səbqət - irəli, önə keçmə

Bu İran, o Türkiyə, həp bixətər!...
Əvət, başla Fasdan Xətayə qədər,

Baxıldıqca qəlbə məsərrət gəlir...
Qaç oğlan, qaç, at basdı! Millət gəlir!

O Albaniyada Arnavut qeyrəti,
Bu Qəzvindəki mürtəcə heyəti,
Kiriddə müsəlmanların haləti,
Buxarada məzhəbcilər söhbəti,

Yəməndən də başqa rəvayət gəlir!
Qaç oğlan, qaç, at basdı! Millət gəlir!

Bu Rusiyənin əhli-imanları,
Ki, yəni bu səmtin müsəlmanları,
O yekşənbə, cümə, bu dükkanları!
O dum macərəsi, bu vicdanları!

Hələ etirazə nə hacət gəlir?
Qaç oğlan, qaç, at basdı! Millət gəlir!

Bu Qafqaz, bu da Qafqaz arifləri,
Bu da əhli-nazə təarüfləri,
Bu millət yolunda məsarifləri,
Bu da şanlı-şanlı məarifləri!

Bulardan dəxi böylə xidmət gəlir,
Qaç oğlan, qaç, at basdı! Millət gəlir!

Bununla belə biz neçin bəxtiyar
Olub, etməyə də hələ ifixar?
De nöqsanımız hankıdan zinhar?
Bu siyrət, bu surət, bu qeyrət, bu ar...

Bizə ya, nə nisbətə töhmət gəlir?
Qaç oğlan, qaç, at basdı! Millət gəlir!

Həp ətrafımızda bir əzmü səbat,
Bu əzmü səbat ilə bulduq nicat.
Bu gün cumləmiz bəkləriz bir həyat,
Bir əhval, bir fikir, bir iltifat,

Bu əfkarə qarşı diqqət gəlir?
Qaç oğlan, qaç, at basdı! Millət gəlir!

Hanı bizdə yahu, nifaqü təzad?
Hanı bizdə həmdinimizlə inad?
Bu ülfət, bu rəfət, bu da ittihad!
Baq işlə! Bu məclis, bu da iniqad!

Nə məbəynə nifrət, nə lənət gəlir!
Nə böhtan, nə hədyan, nə gəybət gəlir!

Nə cib, nə cibşəndən, nə rüşvət gəlir
Qaç oğlan, qaç, at basdı! Millət gəlir!

ƏDƏBİYYAT

Bəsdir bu qədər başlama fəryadə, əkinçi!
Qoyma özünü tülküyə, adə əkinçi!

Bir üzrlə hər gündə gəlib durma qapumda,
Yalvarma bana, boynunu gəc burma qapımda,
Gah başına, gah döşünə urma qapımda,

Ləğv olma, ədəb gözlə bu məvadə, əkinçi!
Lal ol, a gədə başlama fəryadə, əkinçi!

Xoş keçmədi il çöllüyə, dehqanə nə borcum,
Yağmadı yağış, bitmədi bir danə nə borcum,
Əsdi qara yel, çəltiyə, bostanə nə borcum,

Getdi bana nə fələliyin badə, əkinçi?!
Lağ-lağ danışib başlama fəryadə, əkinçi!

Aldı dolu əldən sərü samanını, neylim?
Yainki çəyirtgə yedi bostanını, neylim?
Verdin keçən il borcuna yorğanımı, neylim?

Ol imdi palas satmağa amadə, əkinçi!
Lal ol a balam, başlama fəryadə, əkinçi!

Söz açma bana çox çalşıb az yeməyindən,
Canın bəcəhənnəm ki, ölürsən deməyindən!
Mən gözləməyəm, buğda çıxar, ver bəbəyindən!

Çəltik də gətir, arpa da, buğda da, əkinçi!
Yoqsa soyaram lap dərini, adə əkinçi!

Sən hey de yoqumdur, çıxarıb canını allam!
Vallahı avub dideyi-giryanımı, allam!
Şallağə dutub peykəri-üryanımı, allam.

Öz halımı sal imdi özün yadə, əkinçi!
Lağ-lağ danışib başlama fəryadə, əkinçi!

Cütcü babasan buğdanı ver, darı yeyəsən,
Su olmasa, qışda əridib qarı yeyərsən,
Daşdan yumuşaq zəhr nədir, marı yeyərsən,

Öyrəşməmişən ət-yağə dünyadə, əkinçi!
Heyvan kimi ömr eyləmişən sadə, əkinçi!

Lakin bənim insanlıq olub vəzi-mədarım,
Bəyzadəyəm, asayişədir cümlə qərarım,
Meysiz, məzəsiz bitməz olur şamü naharım,
İştə belədir haləti-bəyzadə, əkinçi!
Bəyzadələrin rəsmi budur, adə, əkinçi!

ƏDƏBİYYAT

Çatlayır, Xanbaci, qəmdən ürəyim!
Qavuşub lap acığımdan kürəyim.
Nola bir evdə qoyaydınız qarabaş,
Verməyəydiz mənə bu əbləhə kaş!

Mən ki, damdan, bacadan baxmaz idim,
Su kimi hər tərəfə axmaz idim,
Hərza-hərza danışib gülməz idim,
Ər nə şey olduğunu bilməz idim.
Oturub ac komasında atamın,
Biş-düşün hazır edirdim anamın.
Bitləyirdim nənəmin baş-yaxasın,
Yamayırdım babamın çul-çuxasın,
Tez durub sübh sağardım inəyi,
Xansənəmdən diləməzdim köməyi.
Neyləyirdim bəzəyi, ya dülzəyi?
Dama, divarə yapardım təzəyi!
Atam əllaf, babam dülgər idi,
Qardaşım culfa, əmim kargər idi,
Xan bibim falçı, nənəm bağ toxuyan,
Biz də, haşa, yoq idi bir oxuyan.
Evimizdə var idi hər nə desən,
Qatıq, ayran ilə qaymaq, nə yesən!

Nə bilirdik nə zəhirmardı kitab?
Biz olan evdə haçan vardı kitab?
Büsbüttün gül kibi insanlar idik,

Nə müəllim və nə dərs anlardıq.
 Dəftərin andıra qalmış sözünü,
 Eşidib, görməmiş idik yüzünü.
 Bəylə bir tərbiyəli evdə müddam,
 Bəslədiniz bən kibi bir sərvə-xüram!
 Vay o gündən ki, məni ad elədiz!
 Elə bildiz də ki, dilşad elədiz?
 Mən də sandım ki, dönüb bəxtəvərə,
 Gedirəm bir nəfər insanə arə.
 Nə bilim bəylə də insan varmış?
 Şəkli-insanda da heyvan varmış?!
 Ər oqurmuş da, yazarmış da, atam!
 Ər deyil, möhlük azarmış da, atam!
 Ər deyil, şair imiş xanəxərab!
 Fikri yazmaq, oxumaq, şügli kitab...
 Saldız axırda yaman halə məni,
 Ərə verdiniz də bu qəffələ məni.

Gah yazır, gah oxuyur, gah danışır,
 Gündə bir hərzə kitabnan danışır,
 Gah gedir fikrə, bərəldir gözünü.
 Məhv olur öylə ki, bilmir özünü,
 Sübh olunca gecələr dərğa kimi,
 Yatmayır, qır-qır edir qarğa kimi.
 Gah da bir yatsa da vaxtında əgər.
 Çəkməyir yuxladığı bir o qədər
 Qəflətən bir də görürsən ki, durur,
 Yandırır lampanı çıplaq oturur,
 Başlayır yatdığı yerdə tazədən;
 Oxuyub yazmağa bir də tazədən.
 Belə od olmaz, atam bəylə alo!
 Od deyil, yanğı deyil, lodur, lo!
 Gah görürsən ki, miz üstə yığılır,
 Baxıram halına, qəlbim sıxılır,
 Bir qarandaş, bir-iki parə kağız,
 O qədər çəkmir olur qarə kağız.

Xeyrini, şərrini qanmır bu kişi,
 Yorulub bircə usanmır bu kişi.
 Bizim evdə baxasan hər tərəfə:
 Taxçaya, boxçaya, ya kim irəfə,
 Görəcəksən bütün işqabda kağız,
 Kasədə, nimçədə, boşqabda kağız.
 Yığılıb dağ kibi hər yanda kitab,
 Evdə, dəhlizdə, hər yanda kitab.
 Deyirəm, ay kişi, bir gəl özünə,
 Bu nə işdir, a kül olsun gözünə!
 Bu əməl etdi səni xanəxərab,
 Pulların döndü bütün oldu kitab.
 Oxuduqca gözünün qarəsini,
 Aparır tap başının çarəsini.
 Pul gedir, tabü tavanın da gedir,
 Üstəlik bir quru canın da gedir.
 Kəsbü karından əlin çıxdı, usan!
 Ər olan yerdə gördüm yoq olasan!

Hüseyn Cavid əsərlərindən nümunələr

HÜSEYN CAVID

Hüseyn Cavid əfəndi Naxçıvanda təvəllüd etmiş¹ və ibtidai məlumatı orada almış, sonra Təbrizə gedərək, bir sənə qədər fars, ərəb lisan və ədəbiyyatıyla istifadə etmiş. 1905-ci ildə İstanbula əzimetlə məşhur türk filosofu Rza Tofiq bəylə buluşaraq, kəndilərindən ədəbiyyat, tarixi-ədəbiyyat və fəlsəfəyə aid xüsusi istifadələrdə bulunmuş və onun təvəssütilə² fənninə aid bəzi dərslər haqqında da mütəxəssislərə müraciət edərək, dairəyi-məlumatını təvəssüyə³ çalışmış və türklərin ən məşhur simalarıyla görüşə bilmişdir.

¹ Tarixi-təvəllüd məlum işə də, şimdilik əldə ediləmədi.

² Təvəssüt – vəsiqəçilik, araya girmə

³ Təvəssü – genişləndirmə

Elani-hürriyyətdən sonra iki yıl qədər də darəlfünunun bütün ədəbiyyat şöbələrinə davam etmiş və 1909 sənəsi İstanbulu tərkib Naxçıvana dönmüşdür.

İştə o zamandan bəri müşarileyh: Naxçıvan, Tiflis, Gəncə və Bakı şəhərlərində milli məktəblərdə türkcə lisan və ədəbiyyat müəllimi olaraq, halə də Bakı Darəlmüəlliminində ədəbiyyat müəllimidir.

Mətbu əsərləri: "Keçmiş günlər", "Bahar şəbnəmləri", "Ana", "Maral", "Şeyda", "Şeyx Şaban", qeyri-mətbu "Uçurum" və "İblis"dir.

BAKIDA

Balaxanı neft mədənlərinə gedərkən Məsud ilə Şəfiqə arasında bir müsahibə.

Şəfiqə bir az xəyalpərvərdir. Uzaqdan neft buruqlarını görüncə sevinərək Məsuda göstərir:

Uzaq, uzaq pək uzaq yerdə işte bir orman!
Nasıl da xoş, nə qadar şairanə sərvistan!
Baq, işte baq, nədir onlar? Nə söylədirsənə yalan...
Gəzib doluşsa diyordun bu şəhəri bir insan,
Çiçəkli bir küçücük bağçadan əsər bulmaz.
O sərvlər səni təsdiq içinmi? Ay qurnaz!

Nədir o mənzərə? Bir baq, nasıl da cazibədar!
Ki, hər baqışda doğar qəlbədə bir süruri-bahar.
O sərvlikdə gəzənlər deyilmi həp məsud?
Deyilmi - Allah için söylə - həpsi vəcdalud?
(birdən-birə heyrətlə)
Dəyişdi bət-bənizin şöylə zəhrəxəndinlə
Nə söyləmək diliyorsun? Aman çapıq şöylə!...

Məsud

Nə şöyləyim, nə düşündünsə həpsi nəşəpəzir.
Gözəl, sevimli, fəqət şairanə bir təsvir...
Bu bir həqiqətə bənzər xəyali-müzlindir,
Ki, pişgahi-nigahında şöylə dalğalanır.

"Xəyal içində bəşər daima səadət arar,
Həqiqətin yüzü lakin gülümsəməz, ağlar"¹.
O sərvlər ki uzaqdan sana təbəssüm edər.
Bir az da yaqlaşalım, baq, həmənlə təbəssüm edər;

Önündə bir sürü dəhşətli, sisli abidələr,
Ki daima saçar ətrafa kırıq rayihələr.
O sərvlikdə çayırda, çiçəkdən iz yoxdur
Görürkən anlayacaqsan ki, həp bataqlıqdır.
Gözəl, təmiz su bulunmaz. Cəhənnəmi bir çöl...
Ki, zift aqar, birtikir, hər tərəf olur göl-göl
Şu "sərvlik dediyin həp müləvvəs ehramlar,
Çamurlu, isli buruqlardır öylə mənzərədar.
Yığın-yığın bəşəriyyət o müzlüm ormanda,
Yaşar, qoşar, çalışır zift içində, hər yanda.
Həyatı güldürəcək bir ümidə bağlanaraq,
İş arqasınca qoşuşmaqda həpsi çırpınaraq.
Bir az da yaqlaşalım, gör zavallı insanlar,
Nələr çəkir yaşamaqçın! Nasıl yaşar onlar!
Görünce tab edəməzsən, acırsan, ağlırsan.
Nədir bəlayi-məişət, duyarsan, anlarsan.

Şəfiqə

Xayır, o lövhəyi bən görmək istəməm, dönəlim...

Məsud

Fəqət nəçin əcəba! Söyləməzmişən, gözəlim?

Şəfiqə

Nəçinmi? Köksümü gəl dinlə, sonra halımı bil.
Baq işte, öylə tamaşaya varmı taqəti-dil?
Birər-birər bana anlatdığın o mənzərədən,
Könüldən hasil olur sadə, gizli bir şivən.
Həmənlə dönüb gedəlim, bəncə fəzlə seyr etmək.
Yazıql!... Bəlayi-məişət həyatı məhv edəcək.

¹ Az-çox xəyalda gəlir insana təslifət,
Piri-igbirədir, yüzü gülüməz həqiqətin. (Əbdülhəq Hamid)

Ağır dəmirlərin altında həp əzilmək için
 Uzaq, fəqət pək uzaq, pək yabancılı ölkələrin,
 Fəqir, zavallı səfalətkəşidə övladı,
 Qoşub gəlir iş için, həpsinin bu mətadı...
 Çoluq-çocuq, ana, həmsirə, qız, nişanlı, gəlin;
 Vətəndə həp gözü yollarda müztərib, qəmgin
 Mələli-həsərətə düşgün kədərli ailələr,
 Bu gün, yarın deyə həp intizar içinde mələr.
 Yarınkı gün kibi məyus olub təvərrüm edər;
 Sönüb gedər, yaşamaz cümlə kainata kuser.

Fəqət yaşar kibi; yəsü ümid içinde yaşar,
 Soluq həyat ilə aqşam, səhər yanar, sızlar.
 O binəvaları yad elədikcə həp bunlar,
 Cəfayə, zəhmətə qarşı köks gərib çapalar.
 Bu rəzmgahi-məişətdə yıpranır həpsi,
 O zift axan quyular onların əcəl qapısı...
 Səqətlənir çoxu qoldan, qabırğadan, beldən,
 Yarım cəsəd, yarım insan qalib düşər dildən
 İkinci bir yeni zillət təməsxür eyləyərək
 Gülər zavallıya, bədbəxt adam nə yapsa gərək...
 Xayır, bu halı düşündükcə artıyor kədərini;
 O qanlı məzhəbə getməkdən ehtiraz edərini.
 O sərvlər nə imiş şimdiki anladım, bildim;
 Birər məzar başıdır həp kədərümə, müzlim.
 Uzaqdan öylə gözəlkən, təqərrüb etdikcə;
 Xəyalı, hissi üzər cəngüza bir işgəncə.
 Xayır, bu kirli, müləvvəs mühiyə bən varamam!
 Həməən çapuq dönəlim, hər şey anlaşıldı tamam.

Məsud

Fəqət çox aldaniyorsun, bənim gözəl mələyim,
 Düşündüyün gözəl, ama yanıma sevdiciyim.
 Bu nəşəsiz, bu kədərza, bu müzlim aləmdən;
 Ziyalanır bütün evlər, cahan olur röv'ən.
 O zift axan quyular mənbeyi-səadətdir;
 Axıb gedən sular altundur, eyni sərvətdir.

Bax işte həp o buruqlar birər böyük bütdür
 Ki pişgahına çox kimsə varmıdan bükülür.
 Bu şəhr içinde görüb duyduğun o hissi-nişat,
 Bütün o dəbdəbələr, həp o anlı, şanlı həyat,
 Bu sisli, hisli buruqlarla iftixar eylər.

Şəfiqə

Əvət!... O sərvətü saman içinde zənginlər
 Kədər nə... bilməyərək istirahət etsinlər!
 Fəqət zavallı fəqir orta yerdə qəhr olsun,
 Zəhərli qazları yutsun da yıpranıb solsun.

Səbəb nə? Səhhətə düşmən o nəmli yerlərdə
 Fəqir olan çürüsün!... Haqqü mədələt nerdə?

Məsud

Bu anlaşılmaıyacaq bir sualı-müşkildir,
 Ki həll edilməsi zənnimcə, qeyri-qabildir.
 Bu fikrə qarşı nə mazi cavab verdi, nə hal,
 Sənin bu fikrini kəşf eylər ancaq istiqbal...

Küçük sarsəri

Uyuyor... caməxabı toz, torpaq,
 Nə bir ümidi var, nə kimsəsi var,
 O bir öksüz, o bir soluq yapraq,
 Nə də məhzun köktis keçirməsi var!?

Ona yoldan keçənlərin yürəyi,
 Daş kəsilməmiş də yadıq olmuşdur.
 Yoq onun imdi kimsədən diləyi;
 Uyuyor... binəva yorulmuşdur.

Günəşin qızgın, odlu zərbəsinə
 Hədəf olmuş vücudi, həm də əlil...
 Bir küçük qulbə yoq ki, kölgəsinə
 İltica eyləsin zavallı səfil!

Zülmü fisqin, cinayətin yolunu
Sədd üçün həbsxanələr yapılır.
Şimdi məsum ikən səfalət onu
Mücrim elan edər, yarın asılır.
Həqqə varmaq, pərəstiş etmək için
Yücalir bir tərəfdə məbədlər.
Daş, çamur, haq rizası namümkün...
Aldanır, aldanır zavallı bəşər.

ÖKSÜZ ƏNVƏR

Doquz yaşında zəki, uslu bir çocuq: Ənvər...
Sinifdə tam iki yıldır, birincilikdə onun
Şərəfli bir adı var; daima müəllimlər
Sevərdilər onu, lakin o şimdi pək yorğun.
O şimdi pək mütəfəkkir... cahanda işlə onun
Həyatı, nəşəsi, ümidi tək bir annəsi var.
Fəqət o, bəlkə üç ay var ki, xəstə, giryənümün
Nəzərlərilə üzər binəvayı leylü nahar.

Zavallı annəsi söndükcə yavrucuq yanıyır.
Yanıb da qavruluyor, ən böyük düşüncələri
Yarınkı matəmi güldürmək üzrə aldanıyır,
Fəqət qadın ərimiş, onda yox həyat əsəri.

Çocuq davam ediyor dərəcə hər sabah, lakin
Nə söylüyorsa müəllim, o bir şey anlamıyır.
Dalıb, dalıb gediyor, dərəcə için, vəzifə için
Toqat yiyorsa da, biçarə susmuş, ağlamıyır.

Səkiliz gün oldu ki, artıq xəbər yox Ənvərdən,
O imdi dərəcə davam etmiyör, qadınıcağazın
Qoşar məzarına öksüzəcə ağlar, inlərkən
Gəlinəcə xətirə mazi, düşüb qalır baygın.

Sorar sinifdə müəllim o kimsəsiz çocuğu,
Qızır da söylənərək hər gün arqasında onun:

-Aman, nasıl yaramaz! Bax bu həftə geçdi dəxi
Nə bir xəbər, nə bir iz var? Demək o bir çapqın...

Yarınkı gün o soluq çöhrə pürmələli təəb
Sinifdə ərzi-vücud etdi. Dərəcə başlanaraq
Müəllim ərşi çatıq pürətabü qəzəb,
Görünəcə Ənvəri, qaldırdı:

-Ey! Çocuq, bana baq!

Sən işlə hanki cəhənnəmdə, söylə nerdə idin?

Düşünmə, söylə!...

Əfəndim, şey...

Ah, dəni, yaramaz!

Nasıl da baq dalıyör, sanki tilkidir qurnaz!

Çocuqucağazda cavab: işlə bir sükuti-həzin...

Gözündə dalğalanır incə bir bahar buludu,

O həq baxıb duruyör, yoqdur onda hiylə və suç.

Sükuti qarşı müəllim qəzəblə bir, iki, üç

Toqatlayınca çocuq birəcə kərə hıçqırdı:

-Aman, vay anneciyim..." sonra qəşş olub getdi,

Bu səs sinifdə olan cümle qəlbi titrətdi.

İLK BAHAR

Küçük bir məktəbliyə

Bahar, bahar, gəlmiş yenə ilk bahar;
 Güllər, çiçəklər gülər, quşlar oynar.
 Göyün altın saçlı qızı nur saçar,
 İnsanların tutqun gönlünü açar.
 Dağlar, çəmənlər geyinir al, yeşil,
 Yerlər, göklər parıldar ışıq-ışıl.
 Bülbüllər ötüştür cəh-cəh vururlar,
 Güllüklərdə düyün-dərnək qururlar.
 Sevgili bir çoban, on bir yaşında,
 Dütük çalır axar sular başında.
 Ətrafında qoyun, quzu hoplaşır;
 Oynar, mələk, qoşar, yenə toplaşır.
 Bir yanda bir dul qadın ağır-ağır
 Xəstə yavrusunu öptüb oynadır.
 Bir yanda məktəbli bir çox qız, oğlan
 Oynaşır oquşur hər bir ağızdan.
 Əl-ələ, qol-qola şadan olurlar,
 Haqqın qüdrətinə heyran olurlar.

QIZ MƏKTƏBİNDƏ

-Quzum, yavrum! Adın nədir?
 -Gülbahar.
 -Peki, sənin annen, baban varmı?
 -Var.
 -Nasıl zənginmidir baban?
 -Əvət, zəngin, bəyzadə..
 -Oylə isə, geydiyən geyim neçin böylə sadə?

Yoqmu sənin incilərin, altun bilərziklərin?
 Söylə yavrum! Hiç sıqılma...
 -Var əfəndim, var... lakin

Müəlliməm hər gün söylər onların yoq qiyməti,
 Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir zinəti.
 -Pək doğru söz... Bu dünyədə sənin ən çox sevdiyən
 kimdir quzum söylərmisin?
 -Ən çox sevdiyim ilkin
 O Allah ki, yeri, göyü, insanları xəlq eylər.
 -Sonra kimlər?
 -Sonra onun göndərdiyi elçilər.
 -Başqa sevdiklərinə nəsil, yoqmu?
 -Var...
 -Kimdir onlar?
 -Atam, babam, müəlliməm, bir də bütün insanlar

ÇİÇƏK SEVGİSİ

Ədibi-möhtərəm Əli bəy Hüseynzadəyə

Sevimli, nəşəli; dörd-beş yaşında bir sarışın;
 Mələk baqışlı, gözəl bir qız işte oynayaraq
 Qoşardı bağçada... bir şey görüb də etdi mərəq:
 -Əfəndim, annəciyim! Şöylə saçdığı nə?

-Saqın,

Quzum, ayaqlama! Bunlar çiçək toxumlarıdır.
 Sənincin işte bir az sonra pənbə, mavi, sarı
 Gözəl çiçəklər açar həpsi, anladınmı?

-Xayır,

Xayır bən onları sevməm, bənimki pək ayrı,
 Şu yanda, baq şu küçücük bir də ayrı olmalıdır.
 -Peki, mələk çocuğum, hər toxumdan al da bir az,
 Bəyəndiyim yerdə saç... kəndin işte qönçeyi-naz!...

Çocuqçıqaz gülərək hər birər-birər ayırır;
 Bu pək gözəl, bu nasil? – der, saçardı həpsindən,
 O şimdiki bir kələbək, hopluyor sevincindən.

Şu vaxədən azacıq bir zaman keçib getdi.
Gülümşəməkdə ikən şəms, o növərusi-bahar,
Təbəssüm etməyə üz tutdu büsbütün izhar,
Sarib da bağçayı hər rəngə, nura qərq etdi.
Fəqət o nazlı mələk nerdə?!...

-Şimdi yapayalnız,
Dərin bir uyquya dalmış məzar içində o qız!

Müqəddimə əvəzi 3

I bölmə. Vətən

Yaqarış. Savəci	9
Vətən toprağı	11
Bayrağım. B.Ələddin	14
Qanın üsyanı. M.Ə.Tofiq	14
Azərbaycan. Ə.Müznib	18
Vətənin yanıq səsi. A.Ş.Talıbzadə	19
Altun ordu. Ə.Hikmət	25
Sancaqdar	29
Osmanlı gənci	31
Yeni ay doğarkən. A.Ş.Talıbzadə	32
İspartalı Xəlil	34
Yurdumuzun iniltisi. M.Əmin	35
Əhmədin cihadı. Ə.Suad	36
İki mücahid	41
Bir igit	43
Bismillah. Cavad	49
Türk obasına səyahət. İ.Ələvi	50

II bölmə. Təbiət.

Dünya yaradılarkən. Ə.Hikmət	53
İlk təbəssüm. İ.Məlih	55
İlk xəndə. İ.Hikmət	56
Fırtına. Mütərcimi M.Naci	57
Bir çiftlikdən. K.Naci	59
İki yüz əlli quruşa bir əsr. S.P.Sezai	62
Xəyalın ümidi. N.Əlkazimi	63
Helevanda idim	64
Çocuq	66
Səbavət. M.P.Vəhbi	67
İlk quş, ilk kələbək. S.Faxir	67

Gecənin ölümü. N.Əlkazimi	68
Çamlıca	69
Ağlayan qəhqəhələr. S.P.Sezai	71
İstanbulda yıldızlı bir gecə	71
Alp dağlarında	72
Quzu	73
Ormanda tənəzzüh	75

III Bölmə. Məişət.

Vicdan. Xalunun dəftərindən. T.Fikrət Müqtəbisi M.Hilmi	81
Cirid	83
Qavalın dərdi. A.Yıldız	85
Nərə. Q.Bəxtiyar	86
Həqiqi inqilab. Y.Nadiri	87
Yapraq. İ.Ələvi	89
Qış gecəsi	90
Səfillər. Ş.Nihal	92
Bırağ, yapma. M.Əmin	93
Bir damla qan. Ə.Hikmət	94
Həyat bulan validəm üçün. R.Səbati	96
Gecələrimdən. S.Bikə	98
Qırıq kəsə. F.Sacid	100
Fədakar validə. M.Xalid	101
Bir tel saçın fiyatı	103
Mükafat	106
Qüvvət	108
Çamaşırcı Həvva ana. İ.Həqqi	109
Allahın nuru. X.Ədib	112
Nəqiyyə xala. Ə.Hikmət	114
Dəvənin başı. T.Fikrət	121
Taş dövründə rəssamlıq	122

IV Bölmə. Tarixi hekayə və mənzumələr.

Faruq Əzim	124
Ömər bin Əbdüləziz	125
Əsma bint Əbubəkir	127
Ərəblər	127
Karvan	130
Böyük türk. Ə.Suad	132
Türk qanı	135
Türk aləmi	138
Türk dili. Ə.Hüseynzadə	141
Qərbə zərbə. T.Alp	143
Türklük tufanı. Z.Gökalp	145
Altun aqıntı	147
Ulun-əkə xatun	148
Cengiz xan	149
Babur şah	150
Səlahəddin Əyyubi	151
Timuçinin andası. U.Moğolu	153
Türk sərəncamları. Ərgənəqon – Boz qurt	157
Səhər yıldızı. A.Gündüz	159
Alageyik. Z.Gökalp	163
Şeyx Şamil əfəndi	165

V Bölmə. Türk şairləri.

Məhməd Əmin bəyin əsərlərindən nümunələr	168
Silah səsləri və barut qoquları	169
Kin	170
Qurani-Kərim	171
Dəmirçi	172
Gəmicçi	173
Fənər	174
İştə o gün	175
Bırağ bəni hayqırayım	175
Nifaq	176
Artıq gülsün	177
Xanın sazına	177

Ziya Gökalpın əsərlərindən nümunələr	
Altun yurd.....	178
Ərkənəqon	179
Əli Canib bəyin əsərlərindən nümunələr	
Turanın yolu	185
Yapraq	186
Yıldırım	186
Qaval	187
Şərqin üfüqləri.....	188
Qış duası	189
Qurbağalar	190
Kələbək.....	190
Soqaq fənəri.....	191
Vaqifin əsərlərindən nümunələr. Vaqif.....	191
Görmədim.....	192
Neyləyim	193
Dostu Vidadiyə.....	194
Tüfəng	195
Hacı Seyyid Əzimin əsərlərindən nümunələr. H.S.Ə.Şirvani	196
Nazimə məktub.....	199
Xan və dehqan	201
Səlamət və nədamət.....	202
Sabir əfəndinin əsərlərindən nümunələr. M.Ə.Sabir	204
Oxutmuram əl çəkin	205
Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə	207
Qaç at basdı	209
Ədəbiyyat	211
Ədəbiyyat	213
Hüseyn Cavidin əsərlərindən nümunələr. H.Cavid	215
Bakıda.....	216
Küçük sərsəri	219
Öksüz Ənvər.....	220
İlk bahar.....	222
Qız məktəbində.....	222
Çiçək sevgisi. Ədibi-möhtərəm Əli bəy Hüseynzadəyə.....	223

TÜRK ÇƏLƏNGİ

Rüşdi və edadi məktəblərinin üçüncü və dördüncü
sinfinə məxsusdur.

YAZAN:

Talıbzadə Abdulla Şaiq

**Kitab "Elm və təhsil" nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində nəşr olunmuşdur.
E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8 /4**

ادبیات قسی

عارف نظاری
تالیف و ترجمه انجمنی
صبرا
۱

تورک چلنگی

رشدی و اعدادی مکتب‌رنک اوچچی و دورنجی
سفته مدهوسدر،

یازان :

طالب زاده عبدالله شائق .

فستی :

سنه هجری ۱۳۳۸ \diamond سنه میلادی ۱۹۱۹ .

باکوده . حکومت مطبعه سنده باستانلی .